

૪૩૭૭

યોથા ધોરણની સંક્ષેપ નોટ.

જેની અંદર પાંચમી યોષડીના પાઠનો સાર, કવિ-
તાનો સાર, મુસલમાની રાજ્યનો ઇતિહાસ,
બુગેળ, વ્યાકરણ, કાષ્ઠ, અંગ્રેજી કોષ્ટક,
દેશી હિસાબ, ડિક્શન વગેરે તમામ
ખાતોનો સમાવેશ કરેલો છે.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

મ. ઝ. શાહ.

લીંબડી

આવૃત્તી ૧ લી,

કોપી રાઈટ લીધો છે.

અમદાવાદ—આર્યોદય પ્રેસ.

સંવત ૧૯૪૬.

સને ૧૯૬૦.

કિંમત ૭ આના.

પ્રસ્તાવના.

હાલમાં ધોરણને લગતા વિષયો શીખવા માટે જુદી જુદી ભતની ચોપડીઓ લેવાની વિધાર્થીને જરૂર પડે છે. એવી ચોપડીઓ લેતાં છતાં પણ પાછું તે પરથી સરસ બાબતો તારણ કાઢવાની જરૂર પડે છે. અને એવા તારણની નોટો નાની કમ્પરના વિધાર્થીને ઉતારવી ધણી મુશ્કેલ પડે છે; તેથી આ નોટ લખી છે.

ઘોડા દીવસ પર મેં 'ત્રીજા ધોરણની નોટ' કાઢી હતી, તે નોટ શિક્ષકને ધણી મદદગાર થઈ પડવાથી, અને કેટલાક શિક્ષકોની પ્રેરણાથી, આ નોટ બહાર પાડી છે.

દરેક સગળ શિક્ષક સમજે છે કે ધોરણને લગતી જે જે ચોપડીઓ આવે છે, તેની નોટ કરી વિધાર્થીને સલાવીએ તે જ સુગમ પડે. પણ તે નોટ ઉતારતાં છોકરાંઓને અને શિક્ષકને કેટલી દુરંત પડે છે? અને તેમ છતાં કેવી સ્થિતિમાં નોટ તૈયાર કરે છે? તે આંહી સમજાવની જરૂર નથી, અત્યંત નોટ ઉતારવાની એ વિધાર્થીને અભ્યાસને ફાયદા કારક છે. પણ તે હાલના નાની ઉંમરના વિધાર્થીને લાગુ પડતું નથી.

આ નોટમાં એવા ધોરણને લગતી તમામ બાબત સમજાવે છે, આવ ગણિતનો વિષય દાખલ કરેલો નથી, તેનું કારણ છે કે ગણિત તર્ક શક્તિનો વિષય છે, અને એ વિષય ઉ વિધાર્થીનું વલણ જોખવા પર રહે છે. પછી એવીજ રીતના દિસાઓ કરી શકતા નથી. એજ તા. ૧ એપ્રિલ સને ૧૯૬૦

લી૦ મગનલાલ ડવેરચંક

૪૩૭૭

ગૂજરાતી ચોથા ધોરણની સંક્ષેપ નોટ.

પાંચમી ચોપડીના પાઠનો સાર.

પાઠ ૧ લો.

છેડતી=વતાવતી.

ગુરુસામાં=રીસમાં, દાખમાં.

સાર—જીવરામ કરીને એક છોકરો હતો, તેને જ્યાનંદ કરીને એક છોકરો રસેડમાં દાખલો જોવા ન દીધો, તથા બગરડો ફેરવવા ન આપ્યો, તેથી જીવરામ પોતાની મા આગળ જ્યાનંદનું વાકું મોક્ષવા લાગ્યો. પણ જીવરામની મા તે વખતે કાંઈ જોક્ષી નહિ.

પાઠ ૨ જો.

શપ=રીસ. લેહમાં=લતમાં. પાડ=કપકાર. ખાતરી=એકસાઈ.

સાર—સૂતી વખતે જીવરામની રીસ ઉતરવાથી તેની માએ તેને શીખાગણ દીધી કે, જો તને જ્યાનંદ બગરડો આપ્યો હોત તો તને નિશાળે જવાને મોકુ યાત. તેમ હિસાબ જોવા દીધો હોત તો મેહેતાજીને છેતર્યા કહેવાત. એ પાપનું કાગ છે; ગાટે મને એમ લાગે છે કે જ્યાનંદ સારો છોકરો છે.

આ શીખાગણથી જીવરામે જ્યાનંદનો કપકાર માન્યો, ને તેની માં પાડ શીખવા જવા લાગ્યો. તે વખતે જ્યાનંદે જીવરામને શીખાગણ આપી કે મેં કહ્યું તને બગરડો નહોતો આપ્યો તે તારા શપ્ત મારે ક્યું હતું.

પાઠ ૩ થો.

ચતન=મહેનત.

હાંસી=ગરકરી.

ચાહે=ચાહે.

ક કાસ=કજીઆ, ટંટો.

દુયુયુ=નઠારા ગુણ.

સાર—વળી જ્યાનંદે જીવગતને વધારે સમજાવી કહ્યું કે મારી ચાલ નિશાળના છોકરાઓને માફી લાગતી હશે, પણ હું જે કંઈકું એ સૌના સારાને માટે કંઈકું. આ ઉપરથી જીવરામે પોતાની મા આગળ જ્યાનંદના વખાણ કર્યાં.

ઉપરના ત્રણે પાઠનો સાર એટલોકે છોકરા હિંમતથી વ્યાજબી કરે તો ધણે ફાયદો થાય, અને નિશાળમાં નિતિ વધે.

પાઠ ૪ થો.

સેવેકે=પોષે છે.

સ્વાસ=દમ.

છિદ્ર=ઝીણાં કાણાં.

સાર—આ પાઠમાં જ્ઞાન જાતનાં પક્ષીનું વર્ણન કરેલું છે.

પાઠ ૫ થો.

સિંધવ=એક જાતનો ખાર.

ડોળાઓ=ડોળી.

દુર્બળ=દુર્બળ.

સાર—યુરોપ ખંડમાં પોલાંડ કરીને દેશ છે, ત્યાં આશરે છસો વરસ ઉપર સિંધવની ખાણ નીકળી છે, તેમાં આખી દુનિઆના લોકોને હજારો વરસ ચાલે એટલોકે સિંધવ ભરેલો છે.

સિંધવ મીઠાનાં ટેકાણે વપરાય છે. રોપેન દેશમાં સિંધવનાં રમકડાં બનાવે છે, અને આફ્રિકા ખંડના વચલા મુલકમાં તેને ધસી માળ કકડા કરી પૈસાને ટેકાણે ચલાવે છે, તેમજ એશિયાખંડના કેટલાક ભાગમાં ઘર બાંધવાનાં કામમાં આવે છે. આથી આપણે ખરેખરનો ઉપકાર માનવો જોઈએ કે આપણા સુખને માટે તેણે કેવી કેવી તરેહની તજવીજ કરી રાખી છે!!

પાઠ ૬થો.

ફીફી=ડાળીને છેડે ગોળ ફાંચો પૂટે છે તે. કુંપળ=મોટી ધીસીને કહે છે.

પાનખર કતુ=પાંદડાં ખરવાની મોશમ.

સાર—પાંદડાં પાકાં થઈને ખરી પડયા પછી જાડને ટીશી થાયછે. એ ટીશી મોટી થઇ પૂટેછે ત્યારે તેમાં ફૂલ થઈ પાંદડાં થાયછે.

પાઠ ૭મો.

હું હાળી=ગરમ.

જગર્તા=દુનિયાનો ખનાવનાર પરમેશ્વર.

પાઠ ૮મો.

કિનારે=કાંઠે.

મૈલ=અરધો ગાઉ.

આંતરે=છંટે,

નાગિયું=જાણીતું, પ્રખ્યાત. કોટ=ગઢ.

ભાગોળ=મોટા રરતા.

કિલ્લો=ગઢ. કલેક્ટર=વહીવટી અધિકારી. માશુરફેટ=ન્યાય કરનાર અમ

આસિરદર=મદદગાર. ગયક=મોટું ઢેકાણું. કોઠી=વખાર. [લદાર.

સાર—સુરત શહેર અગાઉ વેપાર રોજગાર અને પૈસે ટકે સુખી હતું, પણ આગ તથા રેલની આફતથી હાલ ટૂટી પડ્યું છે. તેને બે ગઢ છે. નાના ગઢની અંદરના ભાગને શહેર કહેછે. તે નાના અને મોટા ગઢના વચ્ચે ભાગમાં પરાં આવેલછે. શહેરની અંદર વળી ખીન્ને નાનો કિલ્લો છે તેને પ્રતી ખાધ છે, એ ખાધ ઉપર લાકડાંનો ઊપાડી મૂકી શકાય એવો પૂલ બાંધેલો છે. એ કિલ્લાની આંદર અગલદારની કચેરીઓ છે. આંગ્રેજ લોકોએ મહેલવહેલી કોઠી સુરતમાં ઇ. સ. ૧૬૧૨ માં નાંખી હતી. તેગ ફિરંગી અને વલંદાએ પણ મહેલો સુરતમાંજ વેપાર કર્યો હતો.

પાઠ ૯ મો.

ઈગારત=હવેલી.

ગસગત=સમરાવડું.

હાલતસ્થિતિ.

દેખાવ=ડોળ. શરીયાત=મોટા. મ્યુનિસિપાલટી=શહેર સુધારાખાતું.

પરચુ=ખત. ફુરજે=વહાણનું રેહેઠાણું. આરકસો=વહાણો. કમી=ઓછું.

સાર—શહેરમાં જોવા લાયક નવાજ સાહેબ અને પ્રમુખ સા-

હેળનો દરિયા મહેલ છે. શેહેર સુધારાખાતાંથી જતીઓ અને સહ-
ક્રાંતી સદાચ સારી રહેછે. પશ્ચિમ ભાગમાં યુરોપી અગલદારો રહે
છે. વળી વહોરા તથા પારસી લોકોના બંગલા પણ જોવા લાયક છે.
તાપી નદીમાં વહાણ ચાલેછે ત્યાંથી ઘણો માલ પરદેશ જાયછે.
સુરત બંદર છે તેમ રેલ્વે સ્ટેશન પણ છે.

પાઠ ૧૧મો.

તીણાં=ઝીણાં. શોધીશોધાન=ગોતાગોતીને. અગરદાર=હોશિયાર.
ધૂળ=મકિત. અદભૂત=નવાઇજેવી, અતકારી.

સાર—ગરમ દેશની નદીઓમાં મગર યાયછે, તેનો ધાટ
ધણુકરીને ગરોળી જેવો હાયછે; પણ તે પાર તેર હાથ લાંબા યાયછે
ને તેનો રંગ તમાકુ જેવો હોયછે મોઢાની કાડ મોટી અને તે ગાંઢે
ઝીણાં દાંત હોયછે. મગરો ઈંડાં રેનાળ જગ્યામાં મૂકેછે, એ ઈંડાં
ખારેક જેવડાં હોયછે. મગરના ઈંડાંને સાપ જાહુ ખાઈ જાયછે. વળી
મિસર દેશમાં ઇકન-યુમન કરીને જનાવર યાય છે તે મગરના ઈંડાં-
ને શોધી ફાંડી ખાવામાં જાહુ હોશિયાર હોય છે, તેથી તે દેશના લોકો
એ જનાવરની ધૂળ કરેછે. ઈંડાંમાંથી ખચ્ચાં નીકળેછે તેવાંજ પાણી
બહી દોડેછે. તેમાંથી ઘણાં તો રસ્તામાંજ મરી જાયછે.

પાઠ ૧૨મો.

સ્થિર=હાથે ચાલે નહિ તે. તલપ=ઝડપ, ઠંકડો. દુર્ગંધ=નહારીગંધ.
મરડી=રોગચાળો. વ્યાધી=રોગ, પીડા. પ્રસાદ=ખાવાનું.
મરત=જેનાવર. બરણપોષણ=પાલણપોષણ. બકત=સેવક.

સાર—મગર ગડદાં જેવો થઇ કાંઠે આવેછે, અને શિઝાર મળે
કે તુરત ઝડપ મારી પકડી ખાયછે તે દરિયામાંનાં ગડદાંને ખાઈ
જાયછે, તેથી દરિયાનું પાણી સ્વચ્છ રહેછે. મિસર દેશના ખૂરખ લોકો

મગરની પૂજા ધરેણી તથા પૂજા પહેંચવી કરતા હતા, તેમજ કંઈથી આગળ એક તળાવ છે ત્યાંના લોકો મગરની પૂજા કરી તેને પ્રસાદ અવસાવતા હતા; તેથી મગર અલગસ્ત થઈ ગયા છે તે એટલે સુધી કે વળતે માણસના જીવનું નુકશાન કરેછે, એ ઉપર થી સરકારે મગરને અવસાવવાની જાંધી કરી છે.

પાઠ ૨૦મો

સખત=ગજબૂત.

ઓઝાર=હથિયાર.

સાર—કાપવાના હથિયાર લોઢાંનાં બનેછે, પણ તેને માટે ગજવેલ, પોલાદ અથવા જીને ખરું લોઢું કહેછે તે જોઈએ છીએ. એવું લોઢું કરવાની રીત એ છે કે લોઢાંના સરીઆને એક વાસ-જુમાં ફારી ઢાંકણું બાંધ કરી લાઈ લાઢીમાં પકવેછે, ધારવાળાં લોઢાંને માટે ધણી દિવસ લાઢીમાં રાખે છે, અને કમાન વગેરે કરવાનાં લોઢાંને થોડા દિવસ લાઢીમાં રાખેછે.

પાઠ ૧૪મો.

સ્થિતિસ્થાપક=જે વસ્તુ વળીને પાછી પોતાના રૂપમાં આવી જાયતે.

સાર—ખરા લોઢાંને પાણી પાવાની રીત એવી છે કે તપાવી ને તુરત ટાઢું પાડતા, પારામાં, પાણીમાં કે તેલમાં ઝોળે છે, અને ટાઢું પાડતાં થોડી કે ઘણી વાર લાગે તેમ લોઢાંમાંથી જુદી જુદી જાતના રંગ નીકળેછે.

પાઠ ૧૫ મો.

ઈતરસજી=નાપુત્રી. દારોગે=ખાવાનું લાઈજનાર. અકળાયો=મુંઝાયો. મગાગમ=સંબંધ. ઓસાર=ભાગ.

સાર—પારીસમાં અસલ ખાસ્તીસ કરીને કિલ્લો હતો, તેમાં કેદખાનું હતું. ત્યાં લાઢું કરીને એક કેદી ધણી વરસ લાગી

એકસો રજા હતો. તેણે પોતાની કાટડીનાં બાંકામાં એક ઉંદરને દીઠો તેને રાટલો નાંખી હેળવ્યો.

પાઠ ૧૬ મો.

સ્વાદ=મીઠાશ.

ગુપ્તી=કળા.

છાતી=હિંગત.

રાવ=ક્રિયાદ.

મનસુખો=વિચાર.

માદા=ઝી.

હિમાવતી=ધણી.

રમૂજ=મળ.

સાર—લાટુદે ઉંદરને સારી પેઠે હેળવ્યો એટલે તે કાટડીમાં એક દર હતું ત્યાં રહેવા લાગ્યો. પાંચ છ દહાડા સુધી હમેશા લાટુદ આગળથી રાટલાના કકડા ખાધા પછી એક ઉંદરડીને તેડી લાવ્યો. તે પહેલાં તે ખીવા લાગી પણ થોડા દિવસમાં હળી ગઈ.

પાઠ ૧૭ મો.

ગંદી=ગોળરી.

સુગ=ગંધ.

સારાંશ=મતલબ.

રીઝવે=રાજ રાખે.

નિગંત=જપ.

હિજરાયો=પસ્તાયો.

વેગળે=છેટે.

વિમ્લેગ=ફૂટાપણું.

મેળ=મળ, મગત.

નર્મી=એકલાં.

હાડછેડ=તરછેડવું.

ગાવા=હેત, મગતા.

સાર—ઉંદરડી હળી ગયા પછી પાંચે એક જિંદર આવ્યો, તે પણ હળી ગયો. એમ કરતાં એક અઠવાડીયામાં દશ જિંદર ભેગ થયા; અને લાટુદ સાથે એટલા હળી ગયા કે તેની સાથે બેસી ખાવા લાગ્યા, પણ તેમની ગોળરી રીતથી લાટુદને ચોતરી ચડે. જેમ છોકરાં માળાપને ઈચ્છેછે, તેમ જિંદરો લાટુદ ઉપર મગતા રાખવા લાગ્યા, તેથી લાટુદને મગત થવા માંડી. પણ બે વરસ પછી તેને ત્યાંથી બીજે ઠેકાણે લઈ ગયા, ત્યાં જિંદરોથી જવાણું નહિ, તેથી લાટુદ પોકપોક મૂકી રાંચે. આ ત્રણ પાઠનો સાર એટલેજ ક—

જાણુએને સમાજમ જેવું સુખ એકે નથી, આપણે જનાવર

ને તરછાડીએછીયે, તેમ નહિ કરતાં તેમનાપર હેત રાખવું.

પાઠ ૧૮ મો.

વાણુંન=હકીકત.

કારખાનું=સચો.

લાટો=ચક્રસે.

સાર—કાપવાનાં હથિયાર પોલાદનાં થાયછે. પોલાદ ત્રણ પ્રકારનું છે.

૧ ભઠ્ઠીમાંથી નીકળેછે તે. ૨ ઘડેલું. ૩ ગાળેલું. જે જાણસને ઓપની જરૂર નથી, તેમાં પહેલી જાતનું પોલાદ વાપરેછે. જેને થોડા ઓપની જરૂર છે, તે બીજી જાતનાં પોલાદની થાયછે. ને ઘણા ઓપને ગાટ ત્રીજી જાતનું પોલાદ વપરાય છે.

ભઠ્ઠીવાળું પોલાદ કાણાં કાણાં વાળું હોય છે, તેને તપાવીને ટીપે છે ત્યારે બીજી જાતનું પોલાદ થાયછે. વિજ્ઞાયતમાં પોલાદને ટીપવાનાં કારખાનાં છે, તેમાં એક ચક્ર ચક્રરના જોરથી દશ દશ માણના હથોડા એક ગિનિટમાં સોથી બસો સુધી પડેછે. તેજ કારખાનામાં એક બીજે હથોડો છે, તેના એક ગિનિટમાં ત્રણસે ધા પડેછે.

પાઠ ૧૯ મો.

તૈયાર=હાજર.

ચીજ=વસ્તુ.

સાર—ચપુ બીજી જાતનાં પોલાદનું બનેછે. તેના ઉપર ૧૪૪ જાતની કારીગરી જુદા જુદા ૧૬ માણસથી થાયછે; એમ છતાં કોઠીદડ શહેરમાં કોડી મિનિટમાં ચપુ તૈયાર થાયછે.

પાઠ ૨૦ મો.

કોશ=ગાઉ.

રજિઆગણુ=શોભિતું.

મરાગત=સુધારો.

શુભાર=આશર.

મુશ્કેલી=હરકત.

ઢોળાવ=ઢાળ.

જાસ્તી=વધારો.

સાર—નર્મદા નદીને કાંઠે ભરૂચ શહેર છે, તેને ધૂરતો કોટ છે; એ કોટને સાત દરવાજા છે. કોટની મરાગત નહિ થવાથી કોટ

લીંક જગ્યોએ દૂરી ગયો છે. શેહેરની લંગાઈ લગભગ ૨ ગાઉ છે, પણ પોળાઇ ગાત થોડીજ છે. રસ્તા સાંકડા છે. શેહેરમાં દિંદુ, મુસલમાન, પારસી વગેરે લોકો રહે છે.

આંહી પન્દેશી વદાણો ધર્મી આવતાં, પણ હાલમાં નદી પૂરાઈ જવાથી વદાણને આવવાની દરકત પડે છે.

પાઠ ૨૧ મો.

રાજ=રોજગાર. વાગકર=લૂગડાં વણનાર.

સરતો=સોંધો.

લાતી=વખાર. અદાવત=દવેરી.

મ્યુનિસિપાલકમિટી=શેહેર સુધારાની સભા.

સાર-શેહેરમાં સરકારી કચેરીઓ, સુધારા ખાતું અને ઇંગ્લિશ, મૂજરાતી નિશાળો પણ છે. વળી લાંડનમાહુએ કાઠેરું ૩ ઠાંતવા, - લોઢવાનું વરાળનું કારખાનું છે. એ સિવાય સાત આઠ ૩ લોઢવાનાં વેપારીનાં કારખાનાં પણ છે. અમલ દેશી કપડ આંહી ધણું થતું હતું, તેથી રોજગાર સારો હતો. પણ હાલમાં વિલાયતી કપડ વધી પડવાથી રોજગાર ભાંગી પડ્યો છે.

પાઠ ૨૨ મો.

રમૂજ=આનંદ આપનાર. વિદ્વાન=બણેજા, પંડિત. અમરજ=નવાઈ.

ચોત=કદ.

નાચુક=કાગળ, નાનું.

ધટ=ભક્ત.

અકચકિત=શોભિતાં.

પોપણ=ગુજરાન.

સાર-વિદ્વાન પુરુષોએ લગભગ ૧ લાખ ભતનાં છવડાંઓનું વણન કર્યું છે. તેમાં માથુ, પેટ અને પેડાનું વણન મુખ્યત્વે કરેલું છે. ખીજાં જનાવરોનં બે આંખો છે પણ છવડાંને ધણું કરીને એક આંખ હોય છે, તેથી ચારે તરફ જોઈ શકે છે. મીંચ, ભમરા અને કતગીઆંને પાંખો છે. કેટલાએકને સૂંઠ હોય છે. મધમાખ પોતાની સૂંઠ

નડે પૂલનો રસ ચૂસી તેનું ગધ અને ગીણુ બનાવે છે.

પાઠ ૨૪ મો.

મુસાફર=વટેમાગું.

વિકટ=અધરો.

નાવડાં=દોડીઆં.

સાર-હિંદુસ્તાનની ઉત્તરે હિમાલય પર્વત છે, તે ઉપર સદા બરફ રહે છે. તેથી ઉત્તર તરફના લોકોને જ્યાં આવવાને ધણી દુર-કત પડે છે.

પાઠ ૨૫ મો.

કસ=રસ.

નિપજ=કપજ.

તડ=કાંટા.

સાર-કાચું સોનું પાકે એવા ગૂજરાત દેશ છે. ગતલબકે રસ કસ ધણા સારા થાય છે. હિંદુસ્તાનની લંબાઈ ૧૬૦૦ મૈલ, અને પહોળાઈ ૧૫૦૦ મૈલ છે. હિંદુસ્તાનમાં ધણી જનતા ઝાડ થાય છે, તથા લોઢાંની ખાણ છે. તેમ સોનાં રૂપાં અને હિરાની પણ ખાણ છે. એવો સ્મૃધી વાન દેશ હોવાથી અસલ પન્દેરી રાજ ધણા ચડી આવતા હતા. આદેશમાં હિંદુ અને મુસલમાન વસે છે. વળી હાથી, બાઘ, અને ચિત્તા વગેરે જનાવરો થાય છે.

પાઠ ૨૬ મો.

દૂર=હેટું. ગચીઆં=ગાંગડા. પારદર્શક=આરપાર દેખાય એવું.

ચાદ=દેવે. બે પ્રતીઆંશ=ત્રણ ભાગમાંથી બે ભાગ લેવા નેટલું.

સાર—પરમેશ્વરે માણસનાં મુખને સાફ સધળી જગ્યાએ મીઠું ભરી રાખ્યું છે, તે ખારાં પાણીનું બને છે. દરિયાનું પાણી ખારામાં ભરી સૂકવે તો મીઠું સાફ થાય છે. વિલાયતમાં તડકા સારો નહિ હોવાથી પાણીને થોડા દિવસ રહેતા દહ ઉઠાળી મીઠું કરે છે.

પાઠ ૨૭ મો.

ધ્રુવ=ધ્રુવવો.

કાય=ખીક.

ખડેર=દૂધી પડેલાં મકાન.

સાર—વરાહ પ્રાંતમાં હુનાર કરીને એક ગામ છે, તેની યડમાં એક સુંદર સરોવર છે, તે સરોવરનાં પાણીનું મીઠું પકવતાં, તેની ઉપજ ત્રણ લાખ રૂપિયાની થતી એવું કહેછે. હાલ તે પાણી કાઢી નાંખવામાં આવતું નથી, તેથી સરોવર હેઠકાકાં બર્ષું રહેછે.

પાઠ ૩૪ મો.

ધમકી=ગીક.	અણુગમો=કંટાળો.	ધમ્પા=મરણ.
માઠું=ખોટું.	ઉપાય=ઈલાજ.	વિનંતી=અરજ.
અસર=લાગણી.	ઉમંગ=હોશ.	બળાત્કાર=જુલમ.
કટોર=નકાર.	કડાડીનાં=ગિજનના, અહંકારનાં.	

સાર—કડાડીનાં અને ધમકીનાં વચન બોલવા કરતાં મીઠાં વચનથી કામ સારું થાયછે. બરોબરીઆને અને બીજાને મીઠાશથી કામ બતાવવામાં બેટલો ઉમંગ વધેછે, તેટલો બળાત્કાર કામ બતાવવાથી કંટાળો આવેછે. મા, અને બાપની બેયરનો એકજ અર્થ છે, પણ બોલવામાં ફેર છે. માટે મીઠાં વચન બોલી વાલાધથી કામ કરવું. સુધરેલા દેશના લોકો પોતાના ચાકરને પણ મીઠાશથી બોલાવે છે.

પાઠ ૩૬ મો.

બાદ=તકરાર.	વટેગારું=મુસાફર.	અકારો=ધામ, કહારો.
રાહવાયો=બગાયો.	આકળા=ઉનાવળા.	

સાર—બળાત્કાર અને ગારકાડથી કામ સારું થતું નથી, પણ બલાઈ અને નરમાશથી કામ સારું થાયછે.

પાઠ ૩૭ મો.

અંગજ્ઞાન=શરીરનું જ્ઞાન. એકલે જો કુશળી રીતે વગર શીખ્યાડે થાયછે તે. તર્કશક્તિ=વિચાર કરવાની શક્તિ. ગુમાવે=જીતે.

ભોરાક=ખાણું. વિશેષ=વધારે. પોતિકા=પોતાના. સંધરા=બેઠું કરવું.

સાર—પ્રાણી=જેને જીવ છે અને જે આંદોયી તર્કા ફરીશકે છે તે જેમ પશુ, પક્ષી, ગાજવાં, વગેરે.

પ્રશ્ન—માણસ અને પ્રાણીમાં ફેરશો?

ઉત્તર—પ્રાણીમાં અંગજ્ઞાન છે, અને માણસમાં અંગજ્ઞાન તથા તર્કશક્તિ એ બંને છે.

પ્રશ્ન—અંગજ્ઞાન અને તર્કશક્તિ એટલે શું?

ઉત્તર—હોકરાંને જે શીખવ્યા વગર ધાનનાનું ગન થાયછે, ભૂખ ભાગેછે, વગેરે જે જ્ઞાન એની મેળે થાયછે તે અંગજ્ઞાન. અને દૂધપાકમાં શેર દૂધે ચોખા કેટલા જોશે? આ વળી ભાર ઝાંલી શકશે કે નહીં? વગેરે જે જ્ઞાન થાયછે તે તર્કશક્તિ કહેતાય.

પ્રશ્ન—જંગલી માણસ અને ખીજાં પ્રાણીનો મુદ્રાણલેષ કરો?

ઉત્તર—જંગલી માણસ સારો દિન આધા ખીજાની ધંચાતમાં રહે છે તેમ જનાવર પણ રહેછે. જંગલી માણસ જેમ ઝુંપડી બાંધી રહેછે તેમ સસલા, ખીવર અને મધ માખ પણ ધર બાંધે છે ફેર માખ એટલેજ કે જંગલી માણસ હથિયાર વગર કાંઈ કામ કરી શકતો નથી; પણ જનાવર પોતાના અંગ હથિયારે બનાવેછે.

પાઠ ૩૮ મો.

શાયના=દિલગીરી.

શોધ=જોત.

અજમાવી=તપાસી.

તરેહ તરેહનાં=બીજા બીજાનાં. પાર=છેડો.

પકિતનાં=દારનાં, જાતનાં.

પ્રેરણા=ઈચ્છા.

કસર=કચારા.

ઉત્તમ=વધારે સારો.

ગુચવણુ=અડચણુ.

સાર—માણસ અને પ્રાણીમાં ખીજો ફેર એછો કે માણસ ભૂલ બાજે, પણ જનાવરમાં ભૂલ થતી નથી, કે તેમાં કાંઈ વસ્તુ જુદી

જાતની જનાવચાં માટે વાદ વીવાદ થતો નથી. ત્રીજો ફેર એ છે કે માણસ પોતાની રહેણી કહેણીમાં સુનારો કરે છે, પણ જનાવર તેમ કરી શકતાં નથી; એટલે હમ્મર વચ્ચે ચકલીઓ જેવા માળા બાંધી, તેવાજ માળા હાલની ચકલીઓ બાંધે છે.

પાઠ ૩૯ મો.

રચના=જનાવટ. કરોડ=ચરડાનું ઢાડકું. ટટાર=સિંહા.
માફક=રીતસર. કૃપાળુ=દયાવાળા. પાર=છેડો.

સાર—પ્રાણીનાં શરીરના બાંધામાં ભેદ છે. ૨૧ કેટલાંકને કરોડનું ઢાડકું હોય છે, જેવાંકે કૂતરું, ગજલુ, ગાય, ઘોડો, માછલી, દેડકા, એક વગેરે. કેટલાંકને કરોડ નથી હોતી તે જેવા કે શીપ તથા સંખમાં થાય છે તેવી માછલી, ગોકળગાય, અધમાંખ વગેરે. ૨ કેટલાંકને પંખો હોય છે જેવાં કે કૂતરો, વાઘ, સિંહ, રીંછ વગેરે. અને કેટલાંકને ખરી હોય છે જેવાં કે ઘોડો, ગાય, મેદા, ભુંડ. કેટલાંકને આંગળા હોય છે જેવાં કે વાંદરા. ઘણી દેશ દેશનાં જનાવરનાં ખોરાકમાં પણ ફેર છે. વાહા પરમેશ્વરે કેવી કેવી રીતનાં પ્રાણી સરજ્યાં હો! હટને ઝાડનાં પાદડાં ખાવાં છે માટે તેની ડોક ઊંચી જનાવી અને ભેંસને ભેંચવરનું ઘાસ ચરવું છે માટે તેની ડોક નીચી રાખી! પરમેશ્વર તારી ખૂબીના પાર નથો!!

પાઠ ૪૦ મો.

અચરજ=નવાઈ. ગાદ=સ્ત્રી. ચારો=ખાવાનું.
ફાળુ=થોડી વાર, પલ. વીલાં=એકલાં.

પાઠ ૪૩ મો.

ખારીક=ઝીણો. પ્રવાહી પદાર્થ=જેનો રસો આસે તેવી વસ્તુ.
હીસો=સુવાળો. ગરમ=ઉનો. ઝડપ=ફેલાવળ.

સાર-દાંડી, તકતા વગેરે કાચના બનેછે, પણ ચીની ચલાણાં, રકાખીઓ, વાડકા વગેરે માટી અને ચક્રમકના બનેછે. ચક્રમકને ચૂનાની પેઠે પકતી, પછી પાણીમાં પલાળતાં જાયછે; અને ખાંડતા જાયછે. ખાંડીને ઝીણો ભૂકા કર્યા બાદ પલાળેલી માટીમાં મેળવી ખૂબ મસળી લીસી કરી તે મિશ્રણ માટીને ચાકડાપર ચડાવી જોઇએ તેવો ઘાટ કરેછે.

પાઠ ૪૪ મો.

ડોળીઆં=કાચો ઘાટ.

ખરાડી=સંધાડીઆં

સાર-ઘાટ તૈયાર થયા પછી સંધાડાપર ચડાવી જોઇએ તેવાં કરે છે. જોમ ખરણીઓ અને ચલાણાં બનેછે, પણ નાળચાં, દાયા, રકાખીઓને માટે તે બીજાં હોયછે. તેમાં લોદો નાંખી જોઈએ તેવા ઘાટ કરેછે. જોમ ઘાટ તૈયાર થયા પછી બીજાં વાસણમાં તેને મૂકી બે દિવસ સૂકી પકવેછે, ત્યાર બાદ શીશાના ખારમાં મીઠાની મેળવણી કરી તેમાં પેલા પકવેલાં વાસણ બોળી, વળી એકવાર ધીમી આંચે પકવેછે; એટલે ચક્રચકતા થાયછે.

પાઠ ૪૫ મો.

સફેદ=ધોળા.

ચીતારા=ચીતરનાર.

શાધી=ગોતી.

સાર-વાસણપર જે ચિત્રો હોયછે, તે ચિત્ર એક કાગળપર પાડી, મીઠાની મેળવણી કર્યા અગાઉ તે કાગળ વાસણપર ચોઢી દેછે. અને પછી ધૂએછે ત્યારે કાગળ ઉખડી જઈ ચિત્ર પડયું રહેછે. પછી મીઠાની મેળવણી કરી પકવેછે, એટલે સરસ ચળકતું પડી રહેછે. સોનેરી ચિત્ર આવેછે તે છીટના વાળની પીંછી વતી ચીતરી પછી ઉપર મુજબ કરેછે.

પાઠ ૪૬ મો.

મેળવણી=મેગ.

સાર—અસહ વિલાયતમાં આવાં વાસણ કેમ અનેછે? તેની ખગર નહોતી. પણ એક દિવસ કોઇ બાઈએ માંસને મીઠાનાં પાણી-માં ખદખદાવું તેનો ઉભરો આવવાથી મીઠાનાં પાણીના રેલા તે હાંડવાની જાદા આદ્યા, તે ઘોળા જામી ગયા, એ એક કુંભારે દીઠું. વળી કેટલાક કહેછે કે ચક્રગકને જાળીને તેનો જૂકો એક ઘોડાની આંખમાં કોઇએ નાંખ્યો, તે પત્રણીને ચીકણો મેઘ જેવો થઇ જહાર નીકળ્યો, તે કોઇ કુંભારે દીઠું: તેથી આ દિગત સૂઝી આવી.

પાઠ ૪૭ મો.

રજ્જીયાની=રજ્જીયાદી. ઉજ્જડ=વસ્તી વગરનું. પ્રતિષ્ઠા=સ્થાપના.

સાર—સંવત ૮૦૨ માં વનરાજ આવડાએ પાટણ વસાવ્યું હતું. તે હાલ ગાયકવાડ સરકારના કબજામાં છે. જાનર વચ્ચે પંચાસરાપારસનાથના દેરામાં વનરાજની મૂર્તિ છે. શહેરના પશ્ચિમ ભાગમાં હિમાચાર્યજીની વિધાશાળા હતી, અને એક મેલ દૂર સિદ્ધરાજ જ્યસિંહનું બંધાવેલું સહસ્ત્રલિંગ સરોવર દૃઢી ગયેલી હાલતમાં છે. તેને પડળે એક વાત છે, તે સિદ્ધરાજની મા મિનજદવીએ બંધાવી હતી.

પાઠ ૪૮ મો.

જૈન=વિતરાગ માર્ગને જાળુનાર, શ્રાવક. તાડપત્ર=તાડના પાંદડાં.

સાર—પાટણના પટોળા અને સૂડીઓ સારી થાયછે. પાટણવાડામાં ધી અને જનર સારી થાયછે. તેમાં મોઢરા, સિંઝા, સિંધપુર વગરે પ્રખ્યાત ગામ છે. મોઢરા ગામ ઉપરથી મોઢ વાણિયા અને મોઢ બ્રાહ્મણો કહેવાયછે. તેની પાસે કરણ રાજાનું બંધાવેલું કરણ સાગર તળાવ છે. જિંઝામાં કડવા કણ્ણીની કૂળદેવીનું સ્થાનક છે અને સિંધપુર સરસ્વતી નદીને કિનારે છે. ત્યાં રૂદ્રમાળાનું

દેહે દૂટેલી હાલતમાં છે.

પાઠ ૪૯ મો.

તારા=ચાંદરણાં.

મુકાગ=પડાવ.

ઉઘમી=મેહેનત.

કસળ=હુનર.

વર્ણુ=રંગ.

સાર—હિંદુસ્તાન અને ખીજા દેશો ગણી જે ખંડ છે તેનું નામ એશિયા ખંડ. તેના ઉત્તર ભાગમાં ધણાં અઠવાડીયાં સૂધી સૂર્ય ઉગતો નથી. પણ ઉત્તર અક્ષપ્રકાશ નામનો તારો ઉગે છે તેના, ચંદ્રના, અને તારાનાં તેજ વડે પ્રકાશ રહે છે. ઉત્તરમાં સૈમ્પિરીયા કરીને દેશ છે, ત્યાંના લોકો ટાઢને લીધે ભોંગાં ભોંયરાં કરી રહે છે. એ સૈમ્પિરીયા અને કામસ્ચાટકાના લોકો ઠીંગણા અને ગંદા છે. મધ્ય ભાગ ગરમ છે, તેથી લોકો પોતાના ઢોર લઈ રખડતાં પ્રેરે છે. મધ્ય ભાગની પૂર્વે ચીન કરીને દેશ છે, ત્યાંની કરોડો રૂપિયાની આ પરદેશ જાય છે. એ દેશના લોકો ઉઘમી અને હુનરી છે. દક્ષિણ ભાગમાં તાપ વિશેષ પડે છે, તેથી ત્યાં તેજનો, ઝાડ, જનાવર, જવાહિર વગેરે પાકે છે. લોકો કેટલાક મૂર્તિને પૂજે છે અને કેટલાએક નથી પૂજતા.

પાઠ ૬૨ મો.

ખોડ=ખામી.

શોધ=ગોત.

અકળાવું=મુંઝાવું.

દાયરો=નોખરો.

સુસ્ત=આળસુ,

એદી.

ઉલટબેર=હોંશબેર.

સાર—ઠાકોરના ખાપે ઠાકોરને ગૂણાકારનો હિસાબ લખાવ્યો, તે ખોટો પડવાથી ફરીને ગણવાનું કહ્યું, પણ ઠાકોરને ગણવો ગમે નહિ, ત્યારે તેના ખાપે પ્રરીને કહ્યું કે તું આળસ શું કરે છે? જો, જરા વધીમાં બૂલ છે, માટે ગણી કાઢ, તે પહેલાં બીજીશ નહિ. એમ કહી પોતે ખીજા ઓરડામાં ગયો.

પાઠ ૬૩ મો.

અકળાગણુ=સુંઝવણ. કઠણુ=અધરો. પાર=છેડો, આરો.

સાર—ઠાકોરને અકળામણુ આવી ને રેવા લાગ્યો. અને તેના બાપ ઉપર રોષ કાઢવા માંડ્યો. એવામાં તેની બેન વિજળી આવી તેણે હિસાબ જોયો તો સહેજો લાગ્યો, તેથી ઠાકોરને ગણુવાનું કહ્યું, પણ ઠાકોરે ગણુવાની ના પાડી, એટલામાં એક કંડિઆ વેચનાર છોકરો આવ્યો.

પાઠ ૬૪ મો.

વસમું=ખોદું. કાયર=કંટાળો. ધંધવાતો=ગીસળ. ઉલટ=હોંશ.

સાર—કંડિઆ વાળાને વિજળીએ પૂછ્યું, કે ભાઈ તને આશા સારા કંડિઆ કેમ આવડ્યા? તે બોલ્યો કે પહેલી મને ધણી અકળામણુ આવતી હતી, પણ મારો એક પાટોશી મને ફરી કરવા ની વારંવાર સૂચના કરી, “ભૂલ્યા ત્યાંથી ફરી કરો” એ કહેવત કહતો હતો. તે ઉપરથી હું એક બે અને ત્રણવાર ભૂલું તે ફરી કરતો હતો. એટલે આવડી ગયા. ઠાકોરને બિપલી વાતની અસર થઈ. આખો લોહી, હિસાબ ગણી, પોતાના બાપને ગતાવ્યો. અને કંડિઆ વાળાની વાત કહી હબેથી તેમ કરવા મરજી બતાવી.

પાઠ ૬૬ મો.

સુક્ષ્મદર્શક યંત્ર=ઝીણી વસ્તુને મોટી કરી બતાવનાર સંચો. અચરન્ન=નવાઈ. જેરવે=પચાવે. પારદર્શક=આરપાર દેખાય એવું. ભક્ષ=ખાવાનું. આગળા=વળ. નકશી=કારીગરી. કાહેલી=ગમડેલી.

સાર—સુક્ષ્મદર્શક યંત્ર વતી જોતાં બે ટીપાં પાણીમાં આપી પૃથ્વીના એક અગળ માણસની વસ્તી જેટલાં જીવડાં માલૂમ પડે છે. એવાં ઝીણાં પોરાંનાં શરીરમાં કોથળી જેવું હોય છે, તેમાં

આધેજુ પચવેછે. વળી તે કાચળીમાં ખોરાક ભરેછે. શીજી જાતનાં પોરાંને ગાયે ચક્કર હોયછે. તેમ કોઇ પોરાં સાપના જેવાં લાંબાં હોયછે, અને કેટલાંક પોરાં ઉપર કાચના જેવી છીપ હોયછે.

પાઠ ૬૭ મો.

પ્રખ્યાત=ખણીનું.

રમણિય=શોભિતું.

સાર—વડોદરું એ ગાયકવાડની રાજધાની વાળું પ્રખ્યાત શહેર છે. તેને દરનો કોટ છે. શહેરની મધ્ય ભાગમાં ઘડિઆળ છે, તે આખા શહેરમાં સંજાણાય છે. નવાં ખજાર આગળ સરસીઉં તળાવ છે, અને જેડીના દરવાજે જેડી નાગનું જનાવર બંધાય છે. વાડીપરામાં શાહુકાર ગોપાળરાવ મહાવરાવની મોટી હવેલી છે.

પાઠ ૬૮ મો.

જોગ=સાયક.

સાર—પાણીના દરવાજે વાઘ બંધાય છે. ત્યાં ભદ્ર નામે જગ્યા છે, તેમાં સરકારી મોટીખાનું રહેછે. લાડબા દેવીના મંદિર આગળ સુરસાગરનું તળાવ છે. અને ધીને કાંટે પરદેશી ગાડીઓ ઉતરેછે. વડોદરા આગળ વિંધ્યામિત્રી નદી છે; એ નદીપર પૂલ બાંધેલો છે. પૂલ આગળ ગાયકવાડના પૂર્વજોનાં દેરાં છે, ત્યાં દક્ષિણી બ્રાહ્મણને ખીચડીનું સદાવ્રત મળેછે. કાંપમાં સાહેબ લોકો અને છાવણી રહે છે. બાબાજીપરામાં તોપખાનું છે. મોતીબાગ અને મસ્તુબાગ જેવાં સાયક છે. ગાયકવાડ મહારાજની વરસમાં ત્રણ વાર મોટી સ્વારીઓ નીકળેછે.

પાઠ ૬૯ મો.

નિર્મળ=ચોખ્ખું.

પુષ્કળ=મણી.

જગલ્લે=ભાંગ્યે.

લિપી=લીટી.

ગાજરી=જુરી.

આજા=થોડા.

સાર—એશિયાખંડની આયગણી દિશાએ યુરોપખંડ છે. તેના ઉત્તર ભાગમાં ઘણા દિવસ સૂર્ય સૂરજ ઉગતો નથી, પણ ચંદ્ર, તારા અને અરુણ પ્રકાશનાં તેજે કરી અજવાળું રહે છે. એ ભાગમાં કાંઈ પાકતું નથી. લોકો ગાંછલાં ખાઈ રહે છે. દક્ષિણ ભાગની હવા સારી છે. ત્યાં ફળ, વનસ્પતિ પાકે છે. મધ્ય ભાગમાં આલ્પ્સ નામના પર્વત ઉપર સદા ધરત્ત રહે છે. ધર્મ ઘણું કરીને ખ્રિ. સ્તી પાળે છે.

પાઠ ૭૦ મો.

પરોપકાર=પારકાનું બલુ કરવું. ધરદાસ=ચાકરી.

જ્ઞાન=સમજણ.

પરતા=ગરજ.

સાર—આપણાથી જે ગરીબ હોય, જેનાથી રળી શકાય નહિ, તેના બિપર દયા રાખવી; અને તેનું બલું કરવા મેહેનત કરવી. પોતે પોતાનાજ ઉચ્ચાટ નહિ રાખતાં, સર્વનું બલું થાય તેમ કરવાં ઇચ્છા રાખી, શ્રમ કરવો.

પાઠ ૭૧ મો.

છો=મલે.

અપમાન=ગેરઆગર.

બુદ્ધિ=કલાડું.

માઠી=ખરાબ.

પ્રિતી=હેત.

પ્રસન=ખુશી. રવ=પોતાની.

સાર—ડહાપણ, સદ્યુણ, નિતિ અને ભક્તિ એજ છે કે પરમેશ્વરને પ્રસન રાખવો, અને ખીજ ગાણુસને સુખી કરવા. આપણા વેરી હોય તેનું પણ બલું કરવું. આપણું જીવું ઇચ્છે તેનું બલું ઇચ્છવું, તેના જેવું કલ્યાણ કોઈમાં નથી. પરોપકારમાં સર્વે ગાણુસો સરખા ગણુવા, અને દુઃખીનાં દુઃખ કાપી આપણાથી બને એટલો આશ્રય આપવો.

પાઠ ૭૨ મો.

અગત્ય=જરૂર. દૃષ્ટાંત=દાખલો. મોગરો=ડોલર. કૌવચ=છોડનુંનાગ.

સાર—મોગરાનાં અને કૌવચનાં ઝાડ ઉપરથી એક બાઇએ પોતાના છોકરાને શીખાવણુ આપીકે, આ મોગરાનુંળી વાવવાથી મોગરો હોજે છે. તેની સારી ગંધ આવે છે. અને આ કૌવચનુંળી વાવવાથી કૌવચ હોજે છે, જેને અડાયાથી આખા શરીરે ચળ આવે છે. મતલબ કે સારાં વચન બોલવાથી સારાં ફળ મળે છે. અને નહારાં વચન બોલવાથી નહારાં ફળ મળે છે. કેહેવત છે કે ‘વાવે તેણું’ લણું’ અને ‘કરે તેણું’ ભોગવે.’

પાઠ ૮૩ મો.

ચઢીઆતો=સારો, ઉત્તમ.

તાપ=તડકો.

સાર—યુરોપની પશ્ચિમમાં એટ્લેન્ટીક કરીને જોટ છે, તેના દક્ષિણ ભાગનેઈંગ્લાંડ કહે છે. ણીજ સર્વ દેશ કરતાં એ દેશ વિદ્યા, હુનર અને પેસેટકે ચઢીઆતો છે. મુંગાર્થથી ત્યાં ૨૨ દિવસે પહોંચાય છે, ઇંગ્લાંડનું મૂખ્ય શહેર લંડન ટેમ્સ નદી પર છે.

ટેમ્સ નદી શહેરની વચોવચ વહે છે. તેથી આવળ કરવાને પૂલો બાંધેલા છે. વળી તે નદીમાં મોટા મોટા વહાણુ ને આગબોટો ચાલે છે, છતાં અભયળી જેવું એછે કે નદીમાં સૂરંગ પાડી મોટા રસ્તો બાંધેલો છે. તેમાં અંધાર ન પડે માટે દીવાળતી રાખે છે. તેમાં ચઢને માડી ઘોડા બંધ છે, અને એ પૂલ ઉપર વહાણુ પછુ ચાલ્યા બંધ છે! આ શહેરમાં નામદાર વિક્ટોરીઆ રહે છે.

પાઠ ૮૫ મો.

કુટડાઇને માટે ટાપડીપ=રૂપવાન થવાને માટે ઠીક ઠીક.

ચાલ=રીત.

અજ્ઞાન=અણસમજી.

આગ=શરીર.

વારામાં=વખતમાં.

ખૂન સૂરત=રૂપાનો.

પસંદ=મરજી મુજબ.

વડાઇ મોટાઇ.

શોભાવવા=દીપાવવા, રૂપાળાં દેખાવવા.

સાર—અગારો અસલનો ચાલ છે તે કરવો જોઈએ. એવા બેવડીની બરેમાં વચન મૂરખ ગાયુસ ખોલી શરીર રંગે છે, હોઠ, નાક. દાન વગેરે વીધે છે. એટલુંજ નહિ પણ શરીરનો આકાર ફેરવે છે એક દેશના લોકો નાનપણમાંથી ગાયોને પાટા બાંધી સોગદાં જેવાં કરતાં હતાં, તુર્કસ્તાનના લોકો ગોળ ગાયો કરતાં, અને પશ્ચિમ અમેરિકા પાસે બેટ છે ત્યાંના લોક એખંડા ગાયો કરતા હતા. શીયામ અને મલખારના લોકો ઘાતુનાં બીજાંવતી પોતાનાં કપાળમાં ડાખ દે છે, અને તેમ કરવામાં મોટાઇ માને છે.

પાઠ ૮૬ મો.

શિકલ=છળી.

કસર=ખામી.

વેહ=સાર.

નામાંકિત=પ્રખ્યાત.

વજન=ભાર.

લંગરા=લુલા

સાર—આગલા પાઠમાં એખંડા ગાયો કરવાની વાત કહી, તે લોકમાં વળી બીજી રીત એછેજે, નાક વીધાવી હાડકાં અને લાકડાંની સળીઓ ધાલી સાર મોટા કરે છે. ચીનના ગાયુસને ચીજાંનાક ગગવાથી નાનપણથી હાજતા રહે છે. એ મુજબ તાતાર, આફ્રિકા અને અમેરિકાના કેટલાક લોકો ચીજાં નાક કરે છે. વળી આફ્રિકાના કેટલાક લોકોને મોટું નાક પ્રસંદ છે. ઝાંઝીખારના લોકો નાકની અણી મરડી બાંધી કરે છે. ઇરાન દેશમાં કેપુશરૂ નામે રાજા થઇ ગયો, તેનું નાક જાજ પક્ષી જેવું લાંબુ હતું તેથી રૂપાળો ગણાતો. કેટલાક દેશમાં કાનની ખૂટને બાર લટકાવી લાંબી કરે છે. ચીનની સ્ત્રીઓ પગે મજબૂત પાટા બાંધી પગની પાટલી નાની કરે છે.

પાઠ ૮૭ મો.

કુમર=કેડ.

દરદ=રોગ.

સણકા=મળખા.

કુમળા=નાળુક.

વણુ=મત.

વેદના=પીડા.

ખોટ=ખામી.

છુંદણા=તાજવા.

સાર—ચુરોપના બેરાં પાતળી કેડ કરવાને માટે મજબૂત પટા બાંધી હેરાન થાયછે. તેમ આપણા દેશીઓ પણ નાક, કાન બાંધાવી અને તાજવા (છુંદણા) પડાવી પીડા વેઠે છે. આપણા રૂપમાં વધારે કરવાની જરૂર હોત તો શા વારતે પરમેશ્વર આપણને ન આપત ? તેની ત્યાં કાંઈ ખોટ નથી, માટે રૂપમાં ફેરફાર કરનાર ઇશ્વરના ગૂનેગાર છે.

પાઠ ૮૮ મો.

રથંભ=થાંભલો.

સાર—ગૂજરાતની ઉત્તરે આરાસૈકોરના પર્વત ઉપર અંખાણું દેવળ છે. એ દેરાંગાં મૂર્તિ નથી પણ સિંહાસન ઉપર કાંઈક મૂર્તિને આકાર છે. ત્યાં જત્રાળુ લોકો બહુ જત્રાએ જાય છે. દેરાંગાં રથંભ ઉપર તેરમા સૈકાના લેખો છે. એ દાંતાના રાણાના કબજામાં છે. દેરાંથી પૂર્વમાં ૧ મૈલ ઉપર વિમળશાનાં બાંધાવેલ પાંચ મોટાં જૈનનાં દેરાં છે, ત્યાં આરાસણુ નામે મોટું કુંભારાણાનું શહેર હતું.

પાઠ ૮૯ મો.

ગુગારતા=ચણોતર.

વહેગ=શક.

અર્ધણુ=ભેટ.

સાર—કુંભારાણાનાં નામ ઉપરનું હાલ ત્યાં કુંભારીઆ નામે માગડું છે. ત્યાંથી ત્રણ મૈલ ઉપર પોટેશ્વર મહાદેવની જગ્યા સરસ્વતી નદીના મૂખ આગળ છે. અંખાણુએ પાંચ દિવસથી વધારે

જાત્રાણુએ રહેવાતું નથી, તેમ કસા કામમાં તેલ વપરાતું નથી. તે-
લને ઠંડાણે સર્વ જગ્યાએ ધી વાપરે છે. આ પર્વતમાંથી આરસ-
હાણુ નીકળે છે, તથા મકાઈ, જવ અને વાંસડા થાય છે. ત્યાંથી દોઢ
ગાઉ ઉપર ગેબર નાગનો ફાટલો પર્વત છે.

પાઠ ૯૦ મો.

માયાળુ=હેતાળુ. ઈલાજ=ઉપાય. આપસ્વાર્થી=ગતલખી.
પરવા=રકાર. પરગળુ=પારકાતું બહું કરનાર. દોષ=પાપ.

સાર—હળીગળી ચાલી બીજને સુખ થાય તેમ કરી પરગ-
ળુ પાછું રાખતું. સાને મીઠાશથી બોલાવી, નમ્રતાથી વરતી, બીજ-
નું સુખ જોઈ રાજ થતું. બીજનાં દુઃખો મટાડવા મહેનત કરવી.
આપણા બાઈબાઈ દોસ્તોને માનસર રાખવા, એટલુંજ નહિ પણ
પરગળુ અને માયાળુ પણ દરેક મનુષ્ય પ્રતે રાખવું. કેહેવત છે કે
“આપણને કોઈ વેંત નમે તો આપણે તેને હાથ નખીએ.”

પાઠ ૯૧ મો.

રમુજ=આનંદ આપનાર. મતુરાઈ=ડહાપણ.
ફસાઈ=સપડાઈ. ખારતી=ખીક.

સાર—કાળુ નાગની માછલી છીપમાં થાય છે. એ છીપ એ-
ટલા જોરથી બંધ કરે છે કે ગાંઠે જે વસ્તુ આવે તે સપડાઈ જ-
ાય છે. એક માછીના ધરમાં એક છીપ ઉઘાડી હતી, તે એક જાંદર
લેવા આવ્યો. તેમાં તેનો પગ પેઠો કે છીપ બંધ કરી દીધી, તેથી
જાંદરનો પગ પકડાઈ રહ્યો. એવી રીતે બીજ એક છીપમાં વળી જા-
ંદર સપડાયા હતા. એક જાતના વાંદરાં થાય છે, તે એવી છીપમાં
પહેલાં પથર કે લાંકડું નાંખ્યા બાદ ઉઘાડી રહેતો તેમાં હાથમાંએ છે.

પાઠ ૯૨ મો.

તરેહ=રીત. અવધડવાળું=ધુ'ચવણવાળું. વેદા=દુઃખ.

તરેહવાર=અન્યથા રીતે. ભોગનક્રિયા=ખાવાની રીત.

સાર—આપણે હાથે ખાઈએ છીએ, અને અંગ્રેજ લોક છા-
રી કાંટાવતી ખાય છે, પણ ચીના લોકો તો બે સોયાના જેવી પાતળી
સોટીઓથી રોટલા રોટલી તો શું (1)? પણ શાક અને ભાત જેવી ન-
રમ ચીજ સુદ્ધાં ખાય છે. પ્રથમ કેટલાક વાના પીરસ્યા બાદ નરમ
ચીજ પીરસે છે. ત્યાર કહે પીવાને ગાટે દારૂ આપવામાં આવે છે.

પાઠ ૯૩ મો.

સાર—દારૂ પીધા પછી ચાર ખાલાપર ત્રણ અને તેપર એક
ખાલો મૂકી દેરાં જેવો આકાર કરી ધરધણી ખાવાની પ્રશારત કરે છે,
પણ જમનાર માણસ ધરાયો છે એમ જણાવવાને અડતો નથી.
પછી ચોખા ખાવાનું કાગ ચાલે છે. સોટીના બે છેડા એકઠા કરી,
ભાતની રકાખી મેં આગળ લાવી, તે સોટી ઉપર ચોખા ચડાવી,
ખાવા માંડે છે. ત્યારબાદ પૂત્ર અને મેવો આપવામાં આવે છે. ચીના
લોક જમવા આગનાર માણસને પહેલો અને છેલ્લો ચા પાચે છે,
પણ તે મોજો પીએ છે.

પાઠ ૯૪ મો.

બેગએ=છેટે. સંધ=સાથ, ધણાં માણસો ગળીને જત્રા જમને.

ધાટ=રસ્તો. નાગિયો=જાણીનો. પ્રેમ્માત.

સાર—પાળીટાણાના પર્વતને સીધાચળ કે શીતુએ કહે છે.
તે પર આવકનાં દેરાં છે. ત્યાં હરસાલ આવકના સંધ જત્રા કરવા આ-
વે છે. આદિધરનું દેડું ફરી ફરીને ત્રણ વખત બેઠાવવામાં આવ્યું
છે. પાળીટાણાનો ઠાકોર જત્રા કરવા આવનાર માણસ પાસેથી

કર લેતો, પણ અમદાવાદના નગર શેઠે ઉધડ રકમ આપી તે કર બંધ કરાવ્યો છે. પર્વત ઉપર શાહુકારે દેવળ ચણાવ્યાં છે તેને ટુંક એટલે શિખર કહે છે. તેમાં અમદાવાદના શેઠ હિમાલાયની ટુંક વખણાય છે. આ પર્વતપર રાત રહેવાતું નથી. ગાગમાં કાકાર સાહેબ તરફથી બે સદાવ્રત વહેંચાય છે.

પાઠ ૯૫ મો.

જવલે=ભાગ્યે.

સાર—આફ્રિકા અને યુરોપની વચ્ચે ભૂમધ્ય અને એશિયાની વચ્ચે રાતો સમુદ્ર છે.* આફ્રિકાને એશિયા સાંકડી જમી નથી જોડાયેલા છે. જો જોડાયા ન હોત તો આફ્રિકા એટ ઘઈ જત. એ ખંડમાં તાપ બહુ પડે છે. ઘણી જમીન રેતાળ છે. રેતાળ જગ્યામાં કાંઈ ઠંડાણે આડપાણી વાળી જગ્યા પણ છે. એ રેતાળ જગ્યાને સહુરાતું રણ કહે છે.

પાઠ ૯૬ મો.

શાગળા=કાળા.

નિગકહલાલ=ખાઈને સાર કરનાર.

સેહેજ વાતમાં=નજીવી બાળતમાં.

સાર—સહુરાની પૂર્વમાં મિસર દેશ છે, ત્યાં વરસાદ વરસતો નથી; પણ નીલ નામની નદી છે, તેમાં પૂર આવે છે, ત્યારે તે પાણી આસપાસની જગ્યામાં ફરી વળી જમીન તર કરે છે. તેથી વરસમાં ત્રણવાર પાક ઉતરે છે. મિસરની ઉત્તરે મૂલક આવેલો છે. તેમાં મૂર જાતના મુસલમાન વસે છે. તે દક્ષિણે સિધી દેશ છે. આફ્રિકાના દક્ષિણ ભાગમાં કેપ કાલોની અને કેપ ગુડહોપ બુશિરો અંગ્રેજ-

* ખ. સ. ૧૮૬૭ માં એ સાંકડી જમીનને ખોદી નાંખી નહેર બનાવી છે, તેથી ખરું કહીએ તો આફ્રિકા એટજ થઈ રહેલો છે.

ના કબજામાં છે. આફ્રિકામાં હાથીને ઊંટ ધણા થાય છે, તેમ કેટલાક ભાગમાં જંગલી અને ખૂની લોકો વસે છે.

પાઠ ૧૮૭ મો.

શુભારે=આશરે. અગરદાર=હુંશિયાર. ખરેખાત=નક્કી.
વચ્ચા=રહ્યા. તરેહ=રીત.

સાર—ઇ. સ. ૧૪૯૨માં કોલંબસ નાગના વદાણુવટીએ અમેરિકાખંડ શોધી કાઢ્યો. પૃથ્વીના બે ગોળાર્ધમાંના એક ગોળાર્ધમાં એશિયા, યુરોપ, આફ્રિકા એ ત્રણે ખંડો છે, તેને ખૂની દુનિયા કહે છે. અને બીજા ગોળાર્ધમાં અમેરિકાખંડ એકલો છે, તેને નવી દુનિયા કહે છે. અમેરિકાની જમીન રસાળ છે. સોનું રૂપું ઢગલે ઢગલાં નીકળે છે, તેથી વિભાજનના લોકો ત્યાં રહેવા ગયા છે. અમેરિકા મધ્યમાં સંધાઈ રહ્યા છે, તેથી ઉત્તર ભાગને ઉત્તર અને દક્ષિણ ભાગને દક્ષિણ અમેરિકા કહે છે. અમેરિકાના ઉત્તર અને દક્ષિણ ભાગમાં સૈબિરીયા જેવી ટાઢ અને મધ્ય ભાગમાં સહરા જેવો તાપ પડે છે. કેટલાક ભાગમાં કપાસ બહુ નીપજે છે,

પાઠ ૧૮૮ મો.

સાર—કોઈ જાણસ ખગડે, અગર કોઈ માંડુ પડે તો અજાની લોક કહે છે કે ભૂત, ઝોડઝપટ કે નજરથી થયું, અથવા બે કાળીઆ ખાતા ફલાણીએ દેખ્યા તેથી નજર બેઠી. એમ માંડા વિચાર કરી રાઈ મીઠું સાતવાર ઉતારી, દેવતામાં નાંખી, તેની ગંધ આવે છે, ત્યારે નજર લાગી કહે છે. વધારે મંદવાડમાં તો માંદા માણસનાં માથેથી રાઈ મીઠું ઉતારી, એક વાટકામાં દેવતા રાખ્યો હોય તેમાં નાંખી કાંસાની ધાળીમાં ઊધો નાંખી, તે ઉપર છાણુ દાખી પાણી રેડે છે એટલે વાટકો ચોટી જાય છે. તેને આકરી નજર સગજે છે. વાટકો

ચોટવાનું કારણ—વાટકામાં ધૂમાડો થવાથી તેની અંદરનો વા પાતળો થઇ ઉડી જાય છે, અને પછી જ્યારે તેને ઊધા પાડે છે ત્યારે બહારના પવનના દબાણથી ચોટી રહે છે.

પાઠ ૧૦૯ મો.

પ્રયોગ=અજગાશ. અવાજ=સાદ. હાંથો કે એળો=પડછાએ
કસર=ખામી. ચોક્કશી=સંભાળ. મંછા=મન. શંકા=શક,વહેગ.

સાર—ગયા પાઠમાં વાટકો ચોટવાની હકીકત કહી તે મુજબ કોઇ માંદુ ન હોય, અને કરે તો પણ થાય. વળી કેટલાક કુલડીને તમાવી, પાણીમાં બોળી, છમકારો સાંભળી નજર લાગી સમજે છે. પણ હૈયાપૂટા વિચારતા નથી કે હરેક ચીજ તપાસી પાણીમાં બોળે ત્યારે છમકારો થાયજ. વળી દૂધપાક, પાપડ, અથાણું, શેવ કે એવી કોઈ ખીજ વસ્તુ જગડે ત્યારે પડછાએ પડ્યો ગણી વહેગમાં ડૂબે છે. ભૂતનો પણ ભોળા લોકોમાં વહેગ છે, પણ તે સર્વ ખોટું છે. કેહેવત છે કે ‘ મંછાભૂત અને શંકા ડાકણ ’ મતલબ કે મન ભમ્યું તો ભૂત અને શક પડ્યો તો ડાકણ. એ બધાં કાચી છાતીનાં ચિન્હ છે, તપાસીને જુઓ તો તમાગ ગયે ગય ચાલે છે તે માલૂમ પડે.

પાઠ ૧૧૦ મો.

મધરાતે=અરધી રાતે. હાગ=હિંગત. રાણુ=ધમસાણુ.
વિગત=હકીકત. વિખ્યાત=મણીતું.

સાર—એક ભાવસાર એક ઓરડામાં સૂતો હતો, ત્યાં ડાગચી-આપર ગોદડાં હતાં, અને તે પર એક સાડી જેવું ગોદડું ઢાંકેલું હતું. તે સાડી ઉપર એ ચાંદરડાં પડતાં હતાં તેથી ભાવસારે અંધારે બે વંતરી ધારી રાડ પાડી. આસપાસના લોકોએ બારણા ઉઘડાવ્યા, તો

ભાવસાર દોડીને પારણું વચ્ચે પડ્યો. ખીજાં લોકો પણ ખીવા લાગ્યા. ચોકીવાળા આવ્યા તેમણે તીર ગાર્યા, પણ કાંઈ ફેરફાર થયો નહિ, એને એક હિંમતવાન માણસે તપાસ કર્યો તો ડામચીઆપરના ગોદડાં દોડ્યાં. એવી રીતે વહેગની વાર્તા છે. અખો ભગત કહે છે કે—વાના નેરથી નળીકું ખર્યું, તે નેછને ફૂતરું ખર્યું. ત્યાંતો કોઈએ કહ્યું કે મેં ચોર દોડો, એવો શોર બકાર થઈ રહ્યો. માટે વહેગની એવી વાત છે. તેવીજ રીતે રાતે ગસાણુમાં અને હાડકાવાળી જગ્યાએ ભડકા થાય છે, તેનું કારણ એકે—હાડકામાંથી ‘ફ્રાસફ્રેસ’ નામની હવા નીકળે છે તે હવા આ હવા સાથે ગળે છે ત્યારે ભડકો થાય છે. હાલમાં એ હવાને સરકારે પકડી છે. અને દીવાસળી બનાવતાં સળીની પર તેને લગાવી પછી ગનરપ ચોડે છે. જ્યારે સળી ધસે છે ત્યારે ગનરપ ઉખડી જઈ હવા બહાર નીકળી ભડકો થઈ સળીને લાગે છે.

પાઠ ૧૧૧ મો.

ચોકશી=તપાસ.

અજમાવી=વાપરી.

હિંગ=વધારણી.

વશીકરણ=વશ કરવાની વિદ્યા. અપશુકન=ગાઠા શુકન. પોગળ=ગરબા.

સાર—ચપ્પુનાં પાના પર રતનજેત એટલે જેને વિભાવતી કપાસ કહે છે, તેની ઢૂલને ધસી લીંબુ ચીરવાથી લીંબુનો રંગ લોહી જેવો થાય છે. એને લીંબુમાંથી લોહી કાઢવું કહે છે. અને ભોળા લોકોને ઠગે છે. અથવા જાડનાં મૂળમાં વધારણી કે એવો ખીજા જાતનો ખાર ભરી, જાડનાં મૂળને બાળી નાંખી, જાડ પાડી, જાડને મૂઠ ગારી કહે છે. એવી મૂઠ માણસને પણ ગરાય છે. એવાં ખોટાં વચન કહી ભોળા લોકોને ભગાવે છે. પણ તે તદ્દન ગરબાં છે, વશીકરણ, ભૂત, પ્રેત, ગંતર, જંતર, દોરાવાગા એ ભોળા લોકોને

૨૬માં ૨૬ાવવાની કપટ જાળ છે.

પાઠ ૧૧૩ માં.

પ્રસિદ્ધ=જાણીતું. રચના=જનાવટ. ગૌશાળા=ગાયો રાખવાનું.

સાર—ડાકોર એ ગુજરાતનું જાણીતું શહેર છે. તે શહેરની વચ્ચે રણછાડજીનું મોટું ધાગ છે. તેને ફરતો કોટ છે કોટની આંદર ઢાળીઆ, ગૌશાળા, રસોડા, નગારખાના વગેરે જગ્યાઓ છે. તે પયરનો જડેલો ચોક છે, ચોકની વચ્ચે રણછાડજીનું દેરું છે. એ દેરાંમાં ત્રણસેં માણસ ઊભા રહી શકે એટલી જગ્યા છે; છતાં દેરાંમાં એક ધાંજલો નથી. રંગગંડપથી આગળ જતા પીતળનો કંઠેરો તે બારી આવે છે, તે બારીમાંથી દેરાંનું બારણું આવે છે. તે બારણું તથા બારસાખ પીતળનાં છે.

પાઠ ૧૧૪ માં.

ઝંકઝગાળ=ચકચકાટ. ખરીદી=ખરીદ, સોદો. સેન=સૂર્ય.

સાર—સિંહાસનપર રણછાડજીની મૂર્તિ છે, તેનો શયગાર આશરે બે લાખ રૂપિયાનો છે. દક્ષિણ તરફની બારીમાં ધર્મ બીજન ઓરડામાં જવાય છે, તે સૂવાનો ઓરડો છે. એ ઓરડો કાચ અને પીતળથી મઢેલો છે, તેથી ચકચકાટ મારે છે. ડાકોરમાં ૪ મોટા મેળા ભરાય છે. તેમાં આશી શુદ્ધ ૧૫મે માણસકોરી પર મેળો ભરાય છે, ત્યારે લગભગ પાંચ લાખ માણસ ભેગુ થાય છે. તે વખતે અમદાવાદ રેશન પરથી ૫-૭ અને દશ સ્પેશીયલ ટ્રેનો ડાકોર જાય છે.

પાઠ ૧૧૫ માં.

ગરજ સારેછે=કામ કાઢેછે.

સ્વચ્છ=ચોખ્ખું.

ખિચોખીસ=પાસેપાસે, થડમાં.

સાર—દેરાંને અંગે ગાયો, ઘોડા, અને એક હાથી તથા બાગ છે. વળી નડિઆદ પ્રગણાનાં શીળી ગામ આગળના બાગ પણ આ દેરાંના કબજામાં છે. ત્યાંથી ૫૦૦ ફૂલ હમેશાં ડાકોર જાય છે. ડાકોરથી એક ગાઉ ઉપર શેઠી નદી છે, અને ગામમાં ગોગતી તળાવ છે. તેનું પાણી ધણું મોખું છે, એ તળાવની વચ્ચે અને ફરતાં દેરાં ધણું છે. એટલુંજ નહિ પણ ડાકોરમાં લગભગ સો સવાસો દેરાં હશે. ડાકોર અંગ્રેજના કબજામાં છે ખરું, પણ તેનું, અને કરંજ કરીને બીજું ગામ છે તેનું, મેલેસુત્ર દેરાં જાતે વસુલ થાય છે. ડાકોરથી અગદાવાદ ૩૦, વડોદરા ૨૦, ને સુરત ૭૫ ગાઉ છે.

પાઠ ૧૧૭ મો.

ગંડાઈ જાય=જંઘાઈ જાય.

ઘોરીનસ=મોટીરગ.

સાર—પાટાપર પાણી રેડ રેડ કરી પાટો પલંગેસો રાખવો એમ એક મહિના સુધી ભાગેલા ભાગને હલાવતા રહેવું, નહિતો અંગ જંઘાઈ જાય, અને ભાગેલા ભાગે ખેચાર મહિના કામ ન કરવું. જે ધામાં કમ્તર હોયતો પાણી રેડી ધા ધોષ નાંખવો, અને મોટો ધા ન હોયતો પાટો એને એ રાખવો. જે હળવેથી ધા ઉપર રેશમના ટેશા લેવાય તો ધા ઝટ રૂઝાઈ જાય. ધાની વેદના બહુ થતી હોયતો ધણા પાટા બાંધી પાણી રેડ રેડ કરવું. અને ઘોરીનસ કપાઈ હોયતો કામઠી કે નાની સરખી લાકડી મૂકી, મજબૂત બાંધી, ટુરત ધરિપતાલમાં લાઈ જવું.

પાઠ ૧૧૮ મો.

હયમચાટ=ખજાળાટ.

લાગલાગટ=કપરાકપર.

સાર—ડૂંગી ગયેલા ગાયુસને બહાર કાઢ્યા પછી એક પડખેથી બીજે પડખે ફેરવ ફેરવ કરવો, તેથી જીવ હશેતો માલુમ

પડશે. ત્યારબાદ બીની રેતીની પોટકાથી, કે સીસામાં બીનું પાણી રેડી તેથી, અગર ખમી શકે તો ગરમ પાણીથી, શરીરના તમામ ભાગ ઉપર શેક કરવો. એમ એ ત્રણ ઘડી કર્યા બાદ કાગળો વગેરે ગરમ લૂગડું ઓઢાડવું. ઝેરને માટે બિચટી કરાવવા સાર રાઈતું કે મીઠાનું પાણી, અગર ગળામાં પીંછું ફેરવવું અને આડો અવળો દોડાવી મોં ઉપર પાણીની ઝાપટો મારવી; તે સમે બીનું પાણી પણ પાતાજવું.

પાઠ ૧૧૯ મો.

વિકટ—આકરો.

ટક્કર—સામા થવું.

સાર—દુનિઆમાં સર્વથી મોટો એટ એશિયા ખંડની અગ્ની ખૂણમાં આસ્ટ્રેલિઆ નામે છે. તે આશરે ૩૫૦ વરસપર જાણવામાં આવ્યો. દરિઆકાંઠે શેહેરા છે. ગંધ્ય ભાગની હડકત હજૂ માલૂમ પડી નથી. આંહી ઢગલે ઢગલાં સોનું નીકળે છે. તેની પૂર્વમાં ન્યુઝીલેન્ડ દરીને એટ છે, તે અંમેજના કળખમાં છે.

પાઠ ૧૨૦ મો.

પાટવી=મોટા, તીલાટ. કુકર્મ=નહારાં કાગ. ખાતરે=માટે, વગે, અદાલત=ન્યાયની કચેરી. શિક્ષા=સજા. ગોઠિયો=બાઈબંધ. તરફદારો=વગ. એ અદળી=અવિવેક. ચીડ=રીસ. ત્યાયાધીશ=ઇનસાફ કરનાર અગલદાર. બેહેકેલો=છકેલો, ફાટેલો.

સાર—એક પાટવી કુંવરના બાઈબંધે નહારૂં કાગ કર્યું હશે, તેથી ન્યાયાધીશે તેને વ્યાજબી સજા કરી. તેગ કરવા કુંવરે ના પાડી પણ ન્યાયાધીશે તે નહિ માનતા કાયદા પ્રમાણે કરવાનું કહ્યું, તેથી કુંવરને કોષ ચડ્યો, તે ન્યાયાધીશને લપડાક મારી. ત્યારે ન્યાયાધીશે

કહ્યું જે કુંવરજી આ હુકમ આપનોજ છે. આપ જ્યારે આપનો કામદો નહિ પાળો, ત્યારે બીજું કોણ પાળશે? અને તમે પાદશાહ થશો, ત્યારે તમારો હુકમ કોણ માનશે? હું આપના પિતાના નામથીજ હુકમ ચલાવું છું, માટે તમારે પણ તમારા અધ્યક્ષ કામને લીધે અત્યારથી તમારા પિતાજી કહું તેટલી મદત કેદમાં રહેવું.

પાઠ ૧૨૧ મો.

નિર્ભયપણે=ભીંતગર. હરખ=આનંદ. આતુર=રાંશીયો.
દુરાચરણી=નકારી ચાલનો. ફૂં=કેડું. સગરશે=સુવરશે.
તંગી=તંગાસ, તાણુ. નખે=ટકે. દરગાયો=પગાર.
બહાલ=કાયમ.

નિગકહલાલ=ખાઈને સારું કરનાર, જેરખાહ.
સાર—આ ઠપકાથી કુંવર સરખાઈ ગયો, ને ન્યાયાધીશને સલામ કરી, પોતે કેદમાં ગયો. પાદશાહને ખજાર પડીકે કાયદા પાળે તેવો કુંવર, તથા અગત્યમાં લાવે એવો ચલદાર છે, ત્યારે ખુશ થયો. હવે પાદશાહ મરી ગયા પાદ પેલે કુંવર પાદશાહ થયો ત્યારે ન્યાયાધીશ અને કુંવરના મિત્રો વગેરે સલામીએ ગયા. તે વખતે ભૂંડા મિત્રોને પોતાથી પાંચ ગાઉ દૂર રહેવાનો હુકમ કરી, ન્યાયાધીશને સાબાશી આપી તેની જગ્યાપર કાયમ રાખ્યો.

પાઠ ૧૨૩ મો.

લક્ષણુ=ટેવ. છાલીવાળો=દિવન વાળો. ચપળ=ચંચળ, ચાલાક.
હસમૂખો=આનંદી. નવરાશ=પુરસદ.

સાર—કહાનદાસ અને શીવશંકર જે છોકરા હતા. તેમાં કહાનદાસ, બુદ્ધિ વાળો, હોશિયાર, તોફાની, સૌ છોકરાનો સરદાર અને આજસ હતા. તેથી બીજા છોકરા આજસને લીધે ખગડતા હતા. શીવશંકર મેહનતુ, હસમૂખો, ને મિહરાથી જોડનારો હતા. નિશાળમાં

મેહેનત કરી હવે નાંખર રાખે, અને નવરાસની વખતે પાઠ કરે,
અગર વિવેક રગત રમે.

પાઠ ૧૨૪ મો.

એકલશૂરો=એકલો કામ કરનાર. નિભાવ=આપાર. વેળા=દુઃખ.

હમેદ=હોંશ. કમાનો=રળતો. હરખાશે=રાજી થશે.

મગન=ખુશી. તુરંગ=વિચાર.

સાર— હવે આ જે છોકરામાં કયો સારો તેનો વિચાર કરી-
એ—શિવશંકરનો આપ મરી ગયો હતો, તેથી દરજી, પાંડજી
કરી શિવશંકરની મા તેને બાળાવતી હતી. શિવશંકર પણ
મેહેનત કરી મેહેતાજી બનવાની હમેદ રાખતા હતા નિશાળમાંથી
રળ મળે કે તુરત ઘેર આવી બાધઓને રમાડે, માને કામ કરાવે,
અને પોતાના પાઠ તૈયાર કરે.

પાઠ ૧૨૫ મો.

પડો=મોટો. વહાલ=હેત. વાગ=કાયર.

મેહેજ=થોડી મેહેનતે. પાર પડત=કેકાણે પડત.

સાર—કાહ્યાનદાસનાં માળાપ મરીગ હતાં, ને બાધ ભાંડુ ધ-
ણાં હતાં તેથી ઘેર જહુ ખપ પડતો, પણ બાધ ઘેર રહેજ શાન્ત !
કાંઈ દિવસ વહેલો આવે તો ભાંડકને રમાડી આનંદ આપે. પણ
નિશાળેથી છટીને વહેલાં ઘરે આવવાનું સૂઝેજ નહિ. વખતે ઘેર જ-
વાનું મન કરે, તો ખીજ છોકરા કહે ગયા હવે ! આવતે ઘડીક ર-
ખીયે. એટલે સર્વ વાત પિસારી રગત મગતમાં પડે. ને હેશિયારીથી
થોડી મહેનતે નિશાળમાં સારા જવાબ આપે, તેને માટે મોટાઈ માને.

પાઠ ૧૨૬ મો.

જમભગ=આશરે, ધોરી=મોટો. કદખ્યા=ચિતંબ્યા.

સાર—પૃથ્વીના ચાર ભાગમાં ત્રણ ભાગપર પાણી છે, પાણીના ધણા મોટા ભાગને મહાસાગર કહે છે. મહાસાગરની ધણામાં ધણી પાંચ ગાઉની ઊંડાઈ જળવામાં આવી છે. મહાસાગરની અંદર પશુ કુંગરા હોયછે, અને તે કાળાંતરે બેટ થાયછે. એવા એટ દરિયામાં ધણા થયેલા છે. પૃથ્વીપર પાંચ મોટા મહાસાગર છે. ૧ પાસિફિક જેણે પૃથ્વીની લગભગ બા જગ્યા રોકીછે. ૨ અટલાંટિક એ પાસિફિકથી અરમો છે. ૩ હિંદી એ આટલાંટિકથી અરમો છે. ૪ ઉત્તર ૫ દક્ષિણ એ બે મહાસાગર પૃથ્વીની ઉત્તર તથા દક્ષિણ આ-નેલા છે, તેમાં ધણું કરીને જરૂર રહે છે.

પાઠ ૧૩૩ મો.

જવરથા=દાસન. તરેહવાર=તવી જાતના. બાપા=બોલી.
ઇશારત=નિશાની. અગચડી=હમણાં. પાર=છેડો, આરા.
અરાદીલથી=સાચા મનથી. ઈડિયન=જૂના..

સાર—અમેરિકાના અસલના રહેવાશીઓ સારી હાલનમાં નથી, તેપણ અંગ્રેજના સહવાસથી કાંઈક સુધર્યા છે. તેમની બાપા જુદી હોવાથી, અંગ્રેજ સાથે ઈશારતથી વાત કરેછે. તેઓ કાંઈ ચીજ માગી જાય તો વાવદાસર પાછી આપે છે, પણ એક રીત ખોટી છે કે કાંઈ કામ કરવું હોય તો હમણાં કરી નાંખીદુને ! એમ બોલી “સમની સાંજ ને મોચીના વહાણા”ની પેઠે કરે છે. રવિવારને રોજ જીવનું કાંઈ પણ કામ નહિ કરતાં, ઇશ્વર ભક્તિજ કરે છે બે કોઈ ઊપકાર કરે તો પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરી તેમનો પાઠ માને છે.

પાઠ ૧૩૪ મો.

પારણુ=ધોડિડં. નકશી=કારીગરી. અઠંગીને=ઝોડીમણુ ઇષ્ટને.
સુંદર=શોભિતા. આપસીપીઆ=એથી, ગસેલીઆ. ખંધા=હુમ્યા.

ગિરાઈ=શોભી. ટકાડિ=ગમન.

સાર—મુસાફરી વખતે હોકરાઓને હથા કંડિઆમાં પાસણા જેવું
એકદું હાથ લગા મૂકી તેને ચામડાના પાટા બાંધીલઈ, એ કંડિઓ
ખોતાના મળામાં રીંગાડી, હોકરાને બરડો ખોતાના વાંસા ઉપર અને
એકદું પુસ્તુ રહ તેમ રાખેછે. બાઈડીઓ ઝાડની છાંયના સુંદર કં-
ડિયા બાતગાતના પીંછાં ધારી ગનાવે છે. તેમ ટકાણે વાસણ પણ
ખનામે છે, અને તે ઉપર મજેનો રંગ ચડાવેછે. લોકો વેચવા સાદ-
મામાં ખમડાર છે, તેમાં પણ બાઈડીઓ ધણી કામેલ છે.

પાઠ ૧૩૫ મો.

ચિત=ગન. બેઠગુ=કદરપું. બુલી=બુધવાળી.

સામેત=મેળી, સાથે. બહાવરી=ગાભરી. દિંગ=છક.

સાર—ઉંઘના ગામમાં અમૃત કરાને એક ભઠ્ઠી છોડી હતી,
તેણે જીવલી કરીને એક બુધવાળી, લૂલી છોડીને દેખી, ખીજા હો-
કરા તેને ખીજવી, આળા પાડી પાણા મારવા લાગ્યા. તેમ અમૃત
પણ કયું. તેથી જીવલી રોવા લાગી, અને અતે ગિચારો બેસી મ-
ઈ. ત્યાં એક બાવો નીકળ્યો તેણે સર્વ હોકરાને હાઠાટી ઠપકો દીધો.
તેથી અમૃત શરમાઈ મઠ.

પાઠ ૧૩૬ મો.

વેગળે=છેટે. સરત=ખજાર. માર્ગ=રસ્તો.

મગિયો=ધાધરો. પાર=મારો.

સાર—જાવાનું ૩૫ જેઠ સર્વ હોકરા નાશી ગયા. બાવો જી-
વલીને તેના ઘરે તેડી મયો. હવે એક દિવસ અમૃત અને ખીજ
છોડીઓ ગામ બહાર રમવા મઠ. અમૃત ઝાડ તથા જગાવર જેવાની
જાગમાં પડી, તેવામાં તેની સાથેની છોડીઓ ગામ તરફ પાછી વળી,

તેની અમૃતને ખગર રહો નહિ, તેથી ભૂલી પડો. ગદા મુસીને એક ચીજો જડયો. ત્યાંથી આવતા આવતા એક સાંજરે એક બું પડી આવી.

પાઠ ૧૩૭ મો.

કાળ=ધાસડો.

આય=શકિત.

દિધાસો=દિગત.

સરભરા=ચાકરી.

વાર=રાહ.

સાર—કુંવડીનો ખાંચળાં આગળ એક દોડી ધાંધે શીવતી હતી, તે જીવતી હતી. તેથી અમૃતને કાળ પડી, તે ઘાંટો કાઢી રેવા લાગી. ત્યાં જીવતી તુરત દોડી આવી, અમૃતને ખીરવત આવી, જાની રાખી, પોતાને ઘેર તેડી ગઇ. તે તે માને કહ્યું આ જોડી ભૂલી પડ્યાથી ભૂખી થઇ છે. એમ કહી ઘરમાંથી ધાણી મળ્યા આવી પાણી પાચું.

પાઠ ૧૩૮ મો.

વીસામે=આરામ.

વીસરી=મૂલી.

સંકર=દુઃખ.

સમે=તખત.

સદાય=ગદગદ, ટેલ.

અપરાધ=ગુનો.

ખોડી=તંગડી, લૂચી.

દોહડી=દુઃખ, મારેડી.

સાર—વીસામે ખાઇ અમૃતને તેડી જીવતી તેને ઘેર આવી. અમૃતને ઉપકાર માની, ત્યારે જીવતી ખોડી અપરાધ માણસને અપાત્ર માની એ ત્યારે જીવતી સા કાળજી પરમેશ્વર રાજા જેમ કહેલું મુખ દુઃખ માણસને આપ્યા બધાં, માટે સર્વ માણસે એક ચીજને મદદ આપવી. એમ વાત કરતાં અમૃતનું ઘર આવ્યું, જોડે અમૃતને જીવતીને ઉપકાર માની. પાણી વાળી પોતે પોતાને ઘેર ખર્ચ.

પાઠ ૧૩૯ મો.

દુરખીન=ધણે દુરથી દેખાડનાર કાચનું ચંદ્ર. અમૃત=જોખા.

સાર—મેઘનગાં એક ઠેકાણે ઉભા રહીને આકાશ તરફ જોઈ-
એ છીયે, તો આકાશનો ધૂગટ પૃથ્વી સાથે મળી ગયેતો જણાયછે.
મળી ધણે દૂરથી આવનાર ગાયુસને દૂરળીનથી જોઈએ છીયે તો પે-
હેલું ગાયું, પછી છાતી અને હેવટે પગ દેખાય છે. તે પછી પૃથ્વી-
આળસા જેવી છે એમ સાળીત થાય છે.

પાઠ ૧૪૦ મો.

સહ=પ્રમ. નિશ્ચય=નક્કી. અટકજ=અતુમાન, આશરો.
સદેહ=શક. અચંખો=નવાઈ.

સાર—વળી વહાણપણું છોટી આવતુહોય તો પહેલું મથાણું,
પછી વચલો અને છેલ્લે તળીયાનો ભાગ દેખાય છે. જો પૃથ્વી સ-
પાટ હોતતો તેમ ન થતું જોઈએ. આમ વિચાર ણાંધતા આપણી
આંખે જાસે લોક દરો તે ટટળતા રહેતા દરો ? એવો સવાલ થાય.
તેનો ઉત્તર એજ કે પૃથ્વી ઉપર સર્વના પગ છે અને ગાયું આકાશ
તરફ છે, અને તે સર્વ દૂરતું આકાશ તથા તારા વીંટળાઈ ગયા છે,
ગાંટે કોઈને દરકત આવતી નથી.

પાઠ ૧૪૧ મો.

ખરીદ કરવો=વેચવો. કાવતરું=મો. સરત=કળુષાત.
હામ=પૈસા. અરજ=ઓસિઆજ. વેહેવાર=મેવડદેવડ.

સાર—વેચવા સાટવામાં દમો નહિ કરવો, તેમ કાટમાં પચ્છ
જુદાં નહિ રાખવાં. આજ સારો નરતો હોય તેવો કહી તેની વ્યાજ-
ની કિમત લેવી. તેમ વેચનારની ભૂલથી માલકને વધુ આવે તો તે-
ણે પણ તુરત જણવતું. એવકૂફ લોક “પેટ સોને લાગ્યું છે” એમ
મોઢી પાપતું કામ કરે છે, પણ જો મોટી ભૂલ છે. તેથી લેનારનો,

કુશી—ઓહા. દૂરવળા.

પરમેશ્વરનો, અને ત્રીજો સરકારનો શુનેગાર થાય છે.

પાઠ ૧૪૭ મો.

બાજગી=રીતસર. ન્યાસ=આશામી, પૈસાદાર. અધર્મ=પાપ.

વક્કર=ગોળ.

ખે=નાશ.

સોદો=ગાત્ર.

સાર—કોઇ ધરાકને છેતરવો નહિ, અને કોઇ ધરાક આપણુ-
ને છેતરી ગયો હોય તો જન્મ ગઇ, કોઇનું ખોટું આલ્યું હશે, એમ
માની સંતોષ માનવો. છેતરવાથી ન્યાસ થવાનું નથી. એનો “આર
હહાડનાં ચાંદરડા” બરાબર બને છે. ધરાકમાં વક્કર નહિ રહેવા-
થી ધરાકી ટૂંકી પડે છે, અને આંતે “ધર્મોજય અને પાપોક્ષય”
એ કહેવત મુજબ થાય છે. માટે નેકીથી સરાફી ભાવ રાખી, ખત-
તા સૂધી એકજ ભાવ જીભથી કહેવો.

પાઠ ૧૫૩ મો.

દાદ શગડી=ખાવાનું ગન થયું. સાખીઆં=પાકેલી કેરી. વિસાત=માલ.

પીંગારચક=ચણા પીંગા.(ફળ.) એકલ પેટા=પોતાનાં પેટનું જ તાકત્તર

સાર—જગા અને રણછોડ નામના છોકરાએ આંખા ઉપર
પાકી કેરી દીડી. તેમાં રણછોડે તે કેરી લેવાનું ગન કર્યું, પણ જ-
માએ કહ્યું કે એ આંખો આપણી નથી, આપણે લઇએ તો ચોર હરીયે,
ને થોડી ચોરીમાંથી મોટી ચોરીનું ગન થાય. એમ કહી રણછોડને
લઇ આપ્યો. આંખાના રખવાળે આ વાત જાની રીતે સંભળી, તેથી
જગાને પાછો બોલાવી તાણ કરી એ પી આપી. તેમાંથી જમાએ
રણછોડને એક કેરી આપી, તેથી રણછોડ સરગાઇ ગયો.

પાઠ ૧૫૪ મો.

ખાર=દાઢ.

ક્ષમા=માફ.

સાલસ=સારા

વીંધો=શીકો, ઝંખવાણો.

પરતાવ=અણસોસ કરે.

કમનસિય=નહારાં બાગ વાળો. અદાનત=વેર, ખાર.

ટંટો=કલ્પો. નિદેવ=પાપી. ધ્યાન=નજર.

સાર—ઘોઘા જંદરની પાસે પાલના આગમાં બાળરામ ક-

રી એક છોકરો હતો, તેને કેમ ગાળો દે, મારે, પણ તેના સામું બોલ્યા વગર માફ કરતો હતો, તેથી વળગ્યાનો હતો. એક દિવસ તે કેટલાક છોકરાને અવગણ્યાના બદલે ગુણ કરવાની શિખાગણ દેતો હતો, તેમાં મોરાર કરીને એક છોકરો હતો તેણે એ વાત પોતાના પર ધારી, રામરામને ગાળો દેમ છલું કે જેનાં નહેરે.

પાઠ ૬૫૫ મો.

વહાણું=પરોઢીડો.

પ્રેમ=હૃત.

ઉદ્દેશ્ય=મોટા કર્યો.

ભંગ=નાશ.

જોગ=જેર.

નિયમ=ટેવ, પણ.

કદાપો=જાતના, અફસોસ.

સાર—રાજરામે પોતાના ઘર પછગાડે સારી વાડી ધણી મેહેનતે કરી હતી, તે એક દિવસ સવારે જોવા ગયો ત્યારે ખેડાને મેદાન દીડી, તેથી ઘણો અફસોસ કરવા લાગ્યો. એવામાં ખડબાડા સાંબળી તે તરફ નજર કરી તો મોરારને કાદાળી લઈ બામતો જોયો, તેથી એ કાગ મોરારેજ કર્યું ધારી, તેને સજન કરાવાના વિચારથી પકડો પકડો એવી ખૂબ પાડી. પછી નિયાર કર્યો કે સજન કરાવવી સહેલી છે પણ માફ કરવું કઠિણ છે. માટે હશે, થયું તે ખરૂં. એમ વિચાર બાંધી કોથ સમાવ્યો.

પાઠ ૬૫૬ મો.

કઠણુ=આકરી.

રૂડી=સારી.

વિસાત=ગાળત, વાત.

અધમૂઓ=ગરબુતોલ.

સાર—પછી રાજનરમે વેલા સગા કરવા માંડ્યો. ત્યાં તેની મા આવી તેણે પૂછ્યું કે જાણ, આ વેલા કેણે તોડી નાંખ્યા? રાજનરાગે કહે દશે, જેણે તોડ્યા તેણે. મારેનો માફ કર્યું છે. એમ બોલતાં આંખમાંથી આંસુ પડ્યાં તે જેછને તેની માને માફ કરવાના રહા યુગ ઉપર આત્મંત પ્રિતી ઉપજી. ને એ વાત તેના બાપને ઠી. તેથી તે પશુ સનોપ પામ્યો. ત્યાર પાછ એક દિવસ મોરારના હાથમાંથી ઘેડું બાગી ગયું હતું, તેની પછળ દોડતો હતો, એ રાજનરામે પકડી તેને સોંપ્યું. તેથી મોરારે બપકાર માન્યો. ને ન આપ્યું હોત તો તેનો કાકો કૂરતા કરત ને મારત, એ વાત ઠી રાઈ પડ્યા.

પાઠ ૧૫૭ મો.

શરત=કબૂલત, ઠગવ, ખોલી. કબૂલ=નક્કી. રહેણી=ચાલ્યાં.
સાર—રાજનરમે, મોરારને નોકર રહેવાનું પૂછ્યું ત્યારે મોરારે કહે મને દેશાઈ રાખવાનો હતો, પણ લખતાં વાંચતાં નથી આવડતું તેથી ન રાખ્યો. એટલે રાજનરામે હમેશાં એક કલાક બે જાવવાનું કહી, તેની નોકરી ચાલ જોડી દેવા માટે શીખાવણું દીધી. મોરારે તે પ્રમાણે કબૂલ કરી, પાંચ છ મારા બણી, દેશાઈ આગળ નોકર રહેવા ગયો. દેશાઈએ મોરારની ચાલચલગત જાણત રાજનરામે પૂછી નોકર રાખ્યો.

પાઠ ૧૫૮ મો.

ખોલી=શરત. પરંજન=ઠગવ. હો=મલે.
બન=નુકશાન. સામર્થ્ય=જેર, સંકિત. ચેન=મગ.
વચ-ઉમર, બાવ=મધા. અપરંપ=મુનો, વાંઠ.

સાર—મોરારને ખાવું પીવું ને લૂગડાં લત્તાની શરતે નોકર રજા પાઠ વરસ પછી તેનો પગાર કરી દેવા દેશાધ્યએ કહ્યું, તે વખત મોરારની આંખમાંથી આંસુ આવ્યાં, ને શેઠ આગળ આગલી રાખરાખને નુકશાન કર્યાની હકીકત કહી બતાવી, ઘણું પરતાવે. શેઠ રાખરાગ આગળ મોરારને માફી માગવાનું કહ્યું અને રાખરાગના વખાણુ સર્વ હોકરા આગળ કરી, તેના જેવાં ટેવ રાખવા શીખાગણુ દીધી.

પાઠ ૧૬૦ મો.

કલ્યાણુ=સાર.

વરતારી=ધણુ પરિવાર વાગો.

આકલ્પ=બુદ્ધિ.

કોઠાર્=કોડ.

સાર—એક બ્રાહ્મણુ કર્ણેશન દેશાધને ત્યાં જન્મને કલયો, ને બોકરાને બોલવી નામ પૂછવા લાગ્યો. ત્યારે હોકરાએ કહ્યું કે કોઠાર્ અકલ્પની વાત કહે.

પાઠ ૧૬૧ મો.

જખાના ગાર્યા=દુઃખના ગાર્યા. ડાગાડોળ=અકલ્પે. દમડી=પાષ.

અડચણુ=હરકત. અગતારી=નવાધની. રમુજ=ગળ.

નિહાળી=તપાસી.

ગરક=છક.

અગતડક.

સાર—અગણોતરા કાળમાં એક વહાણુ ભાંગી પડ્યું, તેમાંથી કેટલાંક ગાણુસ એક ખેટમાં ગયાં. તેમાં એક કણુળીએ જગ્યા બહાળી દેખી ખેડવા માંડ્યું, ને દાણુ થયા ત્યારે ઘટી બનાવી લોટ કરવા લાગ્યો.

પાઠ ૧૬૨ મો.

સહેણુ=હલકું.

હરકાર=કાળાજી.

સાર—જગા પરલે ઉદક પ્રવાહ નાગનો રાક્ષસ દીઠો-ઉદક= પાણી+પ્રવાહ=રેલો. પાણીની મોટી નદી દીડી. તેના પર પાટીઠા મૂકી, તે પર બેસી ઘેર આવ્યો. ને પાણીની ગદદથી લોટ દળવાનો સંજો બનાવ્યો. લોટ દળવાના સંજો પાણીની ગદદથી થાયછે.

પાઠ ૧૬૩ મો.

સન્દી=ઠંડાઈ. સ્વાધીન=તાળે. ગન્ધરી=ગહેનત.
તરેદ તરેદ=ગત ગતના. કાલાવાલા=આજીજી.

સાર—પાણી પર લાકડાં તરેછે, અને પાણીની ગદદથી લાકડાં વેરવાના સંજો બને છે. તેથી થોડા વખતમાં ઘણાં પાટીઆં વહેરાય છે. લાકડાં વહેરવાને માટે ઘણાં કરવત રાખેલાં હોય છે. તેથી સર્વ પાટીઆં સાથે પડે છે.

પાઠ ૧૬૪ મો.

ભૂન=થોડી. અલગસ્ત=ગળખૂત. ઉદક પ્રવાહ=પાણીનું વહેવું.
સંતાપે=નડે.

સાર—એમ પાણીને પણ કામમાં વપરે તો મોટાં મોટાં કામ સહેલાઈથી થાય છે, અને સુખી થવાય છે.

પાઠ ૧૬૫ મો.

અરયા=નીવેચત. ઝોળો=પડછાયો. ડર=ખીંક.
વાત પ્રવાહ=પવનનો પ્રવાહ.

સાર—ખીંજ રાક્ષસનું નામ વાત પ્રવાહ હતું. વાત=પવન+પ્રવાહ=રેલો. પવનની શક્તિ. તેની ગદદથી લોટ, પાણીની ગદદથી દળાય છે, તે કરતાં પણ ઘણીજ ઉનાવળથી દળાયછે. વક્ષાજી અપાકા બંધ ચાલેછે. તે મુજબ મોરારદાસ રોઠે પવનની શક્તિથી અક્ષીએ અલાવવા માંડી.

પાઠ ૧૬૬ મો.

ખો=ખખોલ. જડકર=વાદ. સમરી=સુધારી.

સાર—પાણી પર વહાણ આવે છે, લાકડાં તણાતા આવે છે, પણ એનો આધાર પવન પર છે. પાન આડો હોય તો પાણીમાં તોપાન થાય છે, છોખો આવે છે, ને વળને વહાણ ડૂબી પાણી જાય છે. પણ એ પવન સરખો હોયતો સેડેલાઈથી પોતાનાં ધારેલાં ઠેકાણે પહોંચાય છે.

પાઠ ૧૬૭ મો.

ઉજ્જ્વલતા બાર્દ=મરમી. લાળ=સંજાળ. વિનાસવા=પરતાવા.
શક્તિ=જેર, જળ.

સાર—ઉદ્દક્રમવાદ એટલે પાણી અને તેનો દીરો વરાળી-ઓ=વરાળ. અને તેની મા ઉજ્જ્વલતા બાર્દ=મરમી. એટલે પાણીમાં મરમી લાગે ત્યારે વરાળ થાય, અને વરાળની શક્તિથી ધણાં મહા ભારત કાગ સેડેલાઈથી જાય છે.

પાઠ ૧૬૮ મો.

વેલા=વખા, હરકત.

સાર—વિકૃત વરાળનો જીવમેળ કરવા ગાંડયો. ને તેને દળ-વાનાં ને વેરવાનાં હલકાં કામે નહિ લગાડતાં, લૂગડાં વણવા, ર કાંત-કાં, આમ લોઢવો વગેરે મોટાં મોટાં કામમાં લગાડી સુખી થયો.

પાઠ ૧૬૯ મો.

સરખી=સોંધી.

સાર—પાણી, પવન અને વરાળથી જેવું કામ સાફ પાય છે. તેવું એકલાંથી જાય નહિ. ફરિયાપર વહાણ પવનનાં જોરે આવે, પણ જમીન પર ન આવે. તેમ ફરિયાપર વરાળનાં જોરથી આગચોટ આવે, તેને પવન મદદ આપે, તો કામ સરેતોરે પાર પડે, એ એક

દેશના ગાલ ખીજ દેશમાં જાય.

પાઠ ૧૭૦ મો.

વરાળીઓ=વરાળની શક્તિ.

સાર—પૃથ્વીપર વરાળનાં જોરથી મરજી મુજબ કામ થાય છે, પણ તેમાં પાણીની જરૂર પડે છે. કેમકે પાણી વ્યાપક ગરમી વિના વરાળ થાય નહિ. વિજ્ઞાનમાં વરાળનાં જોરે હજારો કારખાનાં બનાવી નવી નવી યુક્તિ શોધી કાઢી છે, ને કાઢતા જાય છે.

પાઠ ૧૭૧ મો.

લક્ષ=ધ્યાન. ગણા=ગામી. આમદ=તાણુ.

સાર—પાણીનાં જોરથી લોટ દળાય છે, પાટીમાં વહેરાય છે. વનનાં જોરથી લોટ દળાય છે, વહાણુ સરાડે ચાલે છે, વિમાન હડે છે. અને વરાળનાં જોરે આગ ગાડી, આગભેટ ચાલે છે, લૂગડાં વણાય છે, છપાય છે વગેરે ઘણાં કાર્ય થાય છે.

બાદની વાત દેશાઈનાં, છોકરાં સાંમળી રાજ થયા, ને મટને કાઢી જગાડ્યા.

પાઠ ૧૭૩ મો.

ગીત=ગાણા. રસ્તા=સોંધા.

સાર—આપણા આપદાદાએ જે ચાલ જાંધ્યા છે, તેમાં હાથના જમાનાનો વિચાર કરી, સારા હોય તે રાખતા, અને નહારા છોડી દેવા. 'આપના કૂવામાં ખૂડી મરવા' જેવું ન કરવું. આજ જે ચાલ જાંધ્યા હશે, તે વખતના જમાનાના વિચાર કરેલો હશે. હાથના જમાનાનો વિચાર કરવો. આમજ આવાં લૂગડાં, આવાં મુસ્તકો, અને આવી વિધા નહોતી. માટે શું આપણે તે પસંદ નહિ કર્યાં કરવા. 'દેશ તેવો વેશ' રાખવો. કેટલીક જાતોમાં સુધારો

યયો છે. જેવાકે વાણિયાની કેટલીક નાતમાં નેરમું કરવાનો આદ્ર ની-
કળી ગયો છે, અને મળે ત્યારે કરવાનો આદ્ર રાખ્યો છે. ઉંચી યા-
તીમાં શ્રદ્ધામાં બંધ કર્યા છે, નેમ નામર વગેરે નાતમાં એક બાથ-
કી જીવતાં બીજી નહિ પરણવાનો આદ્ર રાખ્યો છે. તે બહુ સારી
વાત છે.

પાઠ ૧૭૪ મો.

૧૨૬=દેર. લંઘન=નદો. અટકળ=અનગાન, આશરો.

સાર—જેવટ સાર એટલેજ કે આજનો વખત કેવો છે? મા-
ણસની સ્થિતિ કેવી છે? તેમનામાં હાપય કેવું છે? તનદુરતી કે-
વી છે? તે સર્વપર વિચાર જાંધી, ને જૂના આત્મો તપાસવા, અને
તેમાં જે હાનીકારક લાગે તે દૂર કરવા. ને જે સારા લાગે તે પકડવા.
જેમ બાળકઅર્થી નુકશાન છે તે છોડી દેવો, અને દેશાટણથી કાયદો
છે તે પકડવો.

પાઠ ૧૭૫ મો.

આશિર્વદ=આશિષ, દુવા. ધર્ષા=અદેખાઈ. કૃપા=મેહેરજાની.
કળેતી=ગેરઆગર.

સાર—‘ખોજ તે પડે’ ‘વારે તેવું લણું’ અને ‘કરે તે-
વું લોગવે’ એ કહેવતો જરાજર છે. ‘જેવું ધારે અવરનું’,
તેવું આપનું થાય; ન માનોતો કરી જુઓ, જેથી તુરત જ-
ણાય.” પારકાપર ખોટો દ્રેષ રાખનાર, નકામી નિંદા કરનારને પર-
મેશ્વર તરફથી શિક્ષા થવા વિના રહેતી નથી. તે આ પાઠમાં આવે-
લી હામગ અને પ્રાણીની વાત પરથી માલૂમ પડે છે.

પાઠ ૧૭૬ મો.

આરંભ=સરઆત. ઓચિંતી=એકદમ. હામ=હિંગત.

સમો=વખત.

ગચે=મંડે.

વેઠે=ખમે.

સાર—નઠારા ચાલ હોડવા અને સારા ચાલ પકડવા વગેરે જાગતમાં કોઈ માણસ વિચાર કરે છે, પણ પછી લોક લખાયો, નાત જાતના બોલવાપર શરમ પામી, કામ ચારંબતા નથી. જે પ્રખ્યાત પુરૂષો થઈ ગયા અને જેણે નવા ચાલ કાઢ્યા છે. તે એક વખત અપખોડાયા છે ખરા, પણ પછી તેનો જીવ થયો છે, જીવ્યો વેન રાખ્યો પહેલો પુનઃજન્મનો રિવાજ કાઢ્યો ત્યારે શું લોકો થોડા સાન થયા હતા? તેજ વેન રાખને અત્યારે વખાણું છે. રાવસાહેબ મહિપતરાગબાઈ પહેલાં વિજ્ઞાપતમાં ગયા, ત્યારે તેમને શું થોડી હરકત થઈ હતી? પણ હિમત અને ઉત્સાહથી અત્યારે રંજે રંજીઆતે સુખના દડાડા ભોગવે છે. તેવીજ રીતે દરેક કામ કરવામાં પાકું હૈયું રાખવું.

પાંચમી ચોપડીની કવિતાનો

સાર,

કવિતા ૧ લી— અષ્ટાંગના છપ્પા.

આગસ=સૂરતાઈ. અધિકુ=વધારે. અકત્રે=ખુદિ એ.
રસ=સ્વાદ. અંગે=શરીરે. હિજો=નળજો.
હારજ=કાગ. સરે=ચાય.

એક અશીશ અને બીજું આગસ, એ બેમાં એવો સ્વાદ છે કે જેમ જેમ વધારે ખાય, (મતજગકે અશીશ વધારે ખાય, અને આગસ વધારે કરે.) તેમ તેમ શરીર અને ખુદિએ નળજો થતો જાય છે. જો મૂકી દેતો કામ થાય, નહિ તો અષ્ટાંગો ભગત કહી ક્રે ખાતો ખાતો ગરશે. [૧]

જન=ગાણુસ. આહાર=ખાવું. સ્વપ્ન=સોણું, સ્વપ્નું.
વશ=તાબે. બક્ષ કરે=ખાય. હાલીને હાલી=ખાલી,
કુખ=પેટ, નિરધાર=નક્કી. ગિથ્યા=ફોકટ.

જેમ કાંઈ ગાણુસ ઉધી ગયો હોય, તે સ્વપ્નને તાબે થઈ આહાર કરે, [મતજગકે સ્વપ્નામાં બોજન કરે] પણ અંદરનો કુખને કુખ હોવાથી પેટ ખાલીને ખાલી રહે છે. એજ અષ્ટાંગો ભગત કહી ક્રે વિચાર વગરનું બાણુનું તે પણ ફોકટ છે. (મતલબ કે સ્વપ્નામાં જમ્યાં ખરાબર છે.) (૨)

દિસે=દેખાય. સહુ=ગધા, પત્રકે=ચોડીવારમાં.

● અષ્ટાંગો અગદવાદનો સાની હતા. સંવત ૧૭૭૫.

ધન=પૈસો.

તન=શરીર.

લજ્યા=જાળ.

શીટી=મટી.

રૂંક=ગરીબ.

ખનીયા=થયા.

રાય=રાગ.

મદિગાય=ખૂબી.

સુખ વાળાને દુઃખ વાળાં ઘણાં દેખાય છે, પણ તે બધાં મા-
માને લીધે દેખાય છે. સુખીઆં હોયછે તે થોડા વખતમાં દુઃખી થઇ
જાય છે, અને પૈસો, શરીર તથા આગર ખોષ ખેસે છે. ગરીબ
પૈસાદાર બને છે. અખખો ભગત કહેછે કે એ બધી માયાની ખૂ-
બી છે. (૩)

વના=સામેલા.

સિધિ=મનોરથ.

ધણી=કુપરી.

રિધિ=પૈસો.

ફના=નાશ.

ફળેત=ગેરઆગર.

રેત=રેતી, વેળુ.

પણકમાં ધન દોલત ધણી આવે છે, ત્યારે જીવ જાણેછે કે કું-
સાનો ધણી હશે. જેમ વરધોડામાં જહુ સામેલા મળ્યા હોય તે થોડી
વાર રહી વીખરાઇ જાય છે, તેમ અખખો ભગત કહેછે કે માયા
પણ એવીજ રીતે ફળેત કરે છે. તે ખાતાં ખાંડ જેવી લાગે છે,
અને ચાવતાં વેળુ જેવી છે. (મતલબ કે આવે તો મીઠી અને જાય
તો કડવી લાગે છે.) (૪)

ઓછું પાત્ર=હલકી જાત.

સાંઢ=ખુટડો.

મકંડ=વાંદરો.

અદકુ=વધારે.

માદ્યો=માણો, ભોગવો. મદિરા=દાર.

વઢકણી=કજીઆળી.

હડકવા=એક જાતનું વાયુ. સાકો=અધા.

હલકી જાત હોય ને વધારે બણે, કજીઆળી વહુ હોય ને દી-
કરો જણે, મારકણો સાંઢ હોય ને ચોગાસું ચરે, કડકણો ફૂતરો હોય
તેને હડકવા હાથે, અને વાંદરો દાર પીએ, અખખો ભગત કહે છે
કે એ પાંચેથી બધાં ખીવે છે. (મતલબ કે મૂળ સ્વભાવ ખરાબ હો-

ય, ને તેમાં વળી બાકે જડે એટલે પછી શી ગણુ રહે !) (૫)

કવિતા ૨ છ—પ્રાણીપર દયા રાખવા વિષે.

પીડા=દુઃખ. પીડાય=દુઃખી થાય. પિંડ=શરીર.
આપડો=આપણો. પીડા કર્યાથી=દુઃખ દીધાથી. પ્રાણી=જીવ.
આપડો=વિચારો. ગરીબ. મદાંધ=અંધકારમાં આંધળા. જરૂર=નકકી.
અરે=હે ! દિલે=મનમાં. ધરો=લાવો.

જીવો કે પીડાથી જેમ આપણું શરીર દુઃખી થાય છે, તેમ વિચારો પ્રાણીને દુઃખ દીધાથી તે દુઃખી થાય છે. મનમાં જીવ છે એમ નકકી જાણી, અંધકારમાં આંધળા બની પ્રાણીને મારશે નહિ. અરે ! મનમાં દયા લાવી પ્રાણીને દુઃખ ન દો. (૧)

રંગમાં=જનાવ્યાં. અવયવ=શરીરના ભાગ. સહુ=જાણી.
તમેથી=તમારાથી. બને=થાય. લાખવાતથી=લાખ ઉપાયથી.
લગીરના=જરાએ. વિચારી=વિચાર કરી. અધિક=વધારે.
જીર=મન. આણીને=લાવીને.

જીવો કે શરીરના બધા ભાગ પરમેશ્વરે જનાવ્યા છે. તેમાં નો તમારાથી લાખો ઉપાયે પણ લગાર બની શકે નહિ. માટે વિચાર કરીને મનમાં ધણી બીક રાખીને, દિલમાં દયા લાવી, પ્રાણીને દુઃખ ન દો. (૨)

ધરો=મૂકો. ન=નહિ. ચણું=પગ.
ધોળ=એકદમ. ધારી=જાણી. મિત્ર=માઈબંધ.
ધાત=પુન. વિશેષ=વધારે. વણુંવો=ખોલો.
વખાણીને=વખાણુ કરીને.

પ્રાણીને ગરીબ જાણી તેનાપર એકદમ પગ મૂકવો નહિ. હે મિત્ર ! પ્રાણીને મારી ખુશ થશો નહિ. અને તેને મારવાની વાત

વધારે વધારે વખાણીને કહેવી નહિ. અરે! દિલમાં દયા લાવી પ્રાણીને દુઃખ ન દો. (૩)

જનાવનાર=સરજનાર. ઈશ=પરમેશ્વર. ઉદાર=મોટામનવાળો.
પ્યાર=હેત. દીધેલ=આપેલ. આણીને=ભોગવીને.

આપણો અને એનો જનાવનાર એકજ પરમેશ્વર છે, તથા પરમેશ્વરનો મોટા મનનો પ્યાર તેમને પણ મળેલો છે. માટે તેમને જે દરવા દરવાનું સુખ દીધેલું છે, તે સુખેથી ભોગવતા દેવું. અરે! દિલમાં દયા લાવી પ્રાણીને દુઃખ ન દો. (૩)

ગતુ=શક્તિ. ભર=ભોજો. વેદના=દુઃખ.

વિચારીએ=જાણીએ. કદિ=કોઈ દિવસ. કૂર=નહાર.

કર્મ=કામ. પિછાણીને=જાણીને.

શક્તિ ઉપરાંત માર મરીને માર મારવો નહિ, અને જાપડાં મરીગ છવડાંની વેદનાનો વિચાર કરવો. પાપ છે એમ જાણીને કોઈ દિવસ નહાર કામ કરવું નહિ. અરે! દિલમાં દયા લાવીને પ્રાણીને દુઃખ ન દો. (૫)

અધર્મ=પાપ. જંતુ=છવડાં. પાપ=પમ.

ખેલ=રમત. ખરાબ=નહારી. નિશાન=નાક.

વિનાશ=નાશ, તીરતાણીને=તીર મારીને,

છવડાંનાં પગ અને પાંખ તોડી નાંખીને પાપનું કામ કરે છે, તથા શ્વેતમાં પગેવી પછી જમીનમાં ખોડી ખરાબ રમત કરે છે, નિશાન માંડી તીર મારી નાશ કરે છે, અરે! દિલમાં દયા લાવી પ્રાણીને દુઃખ ન દો. (૬)

કવિતા ૩ છ—વિચારીને બોલવા વિષે.

સુ=સારા. વામ્યથી=વચનથી. કુવામ્યથી=નહારા વચનથી.

ક્રમેશ=ક્રમ્યો. લાધે=યાય. ક્રશો એક=કાંઠપણુ.

આણી=લાવી. વીર=ભાષ. હચ્ચાર=ખેલ.

વાણી=વચન. સદૈવ=હમેશાં. રતેહ=હેત.

વાધે=વધે.

સારાં વચનથી હમેશાં હેત વધે છે, અને નહારાં વચનથી હમેશાં ક્રમ્યો યાય છે. અરે ! કાંઠપણુ વિવેક લાવી, હે ભાષ ! વિચારીને વચન ખોલો. (૧)

નિશ્ચ=દુનિઆ. કિર્તી=આખર. જતો=ગાણુસો.

પડે ચડે=ચડતી પડતીયાય. વડેજ=થી. પ્રાણી=જીવ.

સારાં વચનથી જાંધી દુનિઆ વળાણે છે, ને નહારાં વચનથી ગાણુસોમાં આખર જણાતી નથી. જીવની પડતી ચડતી જીભથીજ યાય છે. તો હે ભાઈ ! વિચારીને વચન ખોલો (૨)

પાળે=કહેરે. હચ્ચારનું=ખેલનું, વચનનું, પ્રજા=વસ્તી, ગાણુસો.

જીવો ગાણુસો પોપટને ધરે પાળે છે, અને ધૂડ પોતાના ગા-
બાગાં પણ સુખથી સૂઈ શકતું નથી, એ જાણું કારણ વચનનું જા-
ણીને, હે ભાઈ ! વિચારી૦ (૩)

ભભી=સારી. ભલાષ=મિઠાશ. ખુરી=નહારી.

લોક=ગાણુસ. ખુરાષ=નહારું. રાજકુમાર=રાજાનોકુંવર.

હે ભાઈ ! સારી જીભ રાખી મિઠાશ તો લે, નહારી જીભથી ગાણુસો નહારું ખોલે. પછી જાણે રાજકુંવર, ગરીબ કે રાણી હોય ને ! માટે હે ભાઈ ! વિચારી૦ (૪)

અમુલ્ય=જેની કિંમત ન થાય તેવું. ચળી=પાવણું.

સારાં વચનથી દૂધ, દહીં અને ધી મળશે, અને અમુલ્યનું લ-
ભાર પણ મુલ મળશે. નહારાં વચનથી પાવણું પાણી પણ ન મળે.

ગાટે હે બાઈ ! વિચારી૦ (૫)

મુખેથી=મેઢેથી. માનવી=માણસ. વેણુ=વચન.
યુધ્યું=ધુકી નાંખેલું. વિગાસશે=પરતાશે. દાણી=નુકશાન.

હે માણસ ! મેઢેથી જે વચન બોલ્યા તે તારાથી ફરીને યુ-
ધ્યું ગળાશે નહિ. (ગતવગ કે બોલેલું પાછું ખેંચાશે નહિ.) પછી
પરતાશે એવું નુકશાન હશે તો પણ શું ! ગાટે કે બાઈ ! વિચારી-
રીને૦ (૬)

છેદ=કાપ. ઉપાય=દલાજ. સૂજે=થાય.
કાપ=ધા. કદિ=કોઈદિવસ. રૂએ=ગટે. તણે=નાં.

છરાના કાપનો ઉપાય સૂજશે, પણ નહારાં વચન રૂપી ધા કોઈ
દિવસ રૂજશે નહિ. કેની પેટે કે કાચની કોડી કોઈ દિવસ કાણી
મટે નહિ. ગાટે હે બાઈ ! વિચારીને. (૭)

બાંસો બુરો=સારો નરતો. તોપતણો=તોપનો. બડાકો=અવાજ.
હાવિષે=પવનમાં. હડાકો=એકદમ. તાણી=ખેંચી.

સારો નરતો તોપનો અવાજ પવનમાં એકદમ જતો હોય,
તેને કહો કે તમે કેમ ખેંચી શકશો ? ગાટે હે બાઈ ! વિચારીને. (૮)
દોહરો— વહો=બોલો. વણુશે=ગગડશે.

બારતોલ=વકર, ગંભીરાઇ.

વિચારીને વચન બોલો, કે જ્યાં કોઈ દિવસ તમારૂં કામ
બગડશે નહિ. * હસપતરામ કવિ કહેછે કે બાલા માણસ ગંભી-
રાઇ રાખેછે.

* હસપતરામ—શ્રીમાળી બ્રાહ્મણુછે, અને દાસ આ કવિ
અમદાવાદમાં રહેછે.

કવિતા ૪ થી—માનો ગુણ. ભાગ ૧ લો.

પારણે=ધોડીએ. પુત્ર=છોકરો. રડું=રોડો.
 છેક=ઘણું. મહા=મોટા. દયાળીજી=દયાવાળી.
 હું નાનો છોકરો હતો, અને ધોડીએ સતો હતો, તે વખત ઘણું
 રોતો, ત્યારે મને છાનો કાણુ રાખતું? મને દુઃખો દેખીને દુઃખી
 કાણુ થાતું? હે! મોટા હેત વાળી ને દયાવાળી ગાતુંજી. (૧)

પોદી=સૂઝ. પોતે=પ'ડે. પ'ડે=શરીર.
 તજે=છોડીદે. સ્વાદ=મીઠાશ. કડુ=કડવા ઓસડ.
 પોતે બીનામાં સૂઝ મને સૂઝમાં સૂતો, અને હું મારા શરીરે
 પીડા પામુનો તે મીઠાશ છોડી દેતી હતી. મારા સુખને સાર કડવા
 ઓસડ કાણુ ખાતી? હે! મોટા. (૨)

તાણું ખાણું=સારું ખાવાનું. મીઠાં=સારાં. મૂળે=મોઢે.
 ગીત=હાલરડાં.

મને છાતી સાથે રાખીને બચ્ચી કાણુ લેતું? અને સારું સારું
 ખાવાનું છોડીદધ મને કાણુ આપતું? મને મોઢેથી સારાં હાલરડાં
 કાણુ ગાતું? હે! મોટા. (૩)

ખડું=અથડાઈ. આણી=લાવી. વાણી=વચન.
 પ્રેમનાં=હેતનાં. પૂર=પૂરાં. પાણી=આઠેકાણે આંસુ ધાયછે.
 પોતાતાણું=પોતાનું. દૂધ=આઠેકાણે ધાવણુ.

હું પડી બડે કે અથડાઈ તો ખમાનાં વચન લાવી, પડવાથી
 હેતનાં પૂરાં આંસુ પાવણુમાં કાની આવતાં? અને પછી મને પોતાનું
 દૂધ (ધાવણુ) કાણુ પાતું? હે! મોટા. (૪)

પ્રભુ=પરમેશ્વર. ભક્તિ=સેવા. શુક્તિ=કળા.
 તાપ=દુઃખ. મૂક્તિ=રંગ. ચિત્તે=ચિત્તમાં, મનમાં.

ચિંતા=ફિકર.

ચાતું=છત્તું.

અને પ્રભુની સેવાની કળા કોણ કહેતું? કે જેથી દુઃખ અને પાપ જમ સ્વર્ગ મળે, મનમાં ફિકર રાખીને ગાઈ કોણ ગાઈ ઈત્તું? હો! મોટાં (૫)

કવિતા ૫ મી—માનો ગુણ, ભાગ ૨ જો.

જળે=પાણીએ.

જડયું=ચોટયું.

ગણિતે=દિસાળે.

તથા આજપણ તારું હેત 'જેવું' ગાઝલાને પાણી સાથે છે તેવું હેત' હજુપણ છે, જેનો દિસાળ ગણી શકાય તેમ નથી. હો! મોટા. (૧)

જશ=જમશ.

બૂલી=ચૂકી.

ચાકરી=ખરદાસ.

આકરી=કઠણુ.

અમૂલી=મૂલવગરની. સદા=હમેશાં

દાસ=ચાકર.

સાદુ=મદલો.

અરે! એ બધી જેની કિમત નહિ થઈ શકે તેવી કઠણુ ખર. દાસ કીધો છે, તે શું હું બૂલી જઈશ? હમેશાં ચાકર થઈને એ બધાનો મદલો વાળી આપીશ. હો! મોટાં (૭)

દેવનાદેવ=પરમેશ્વર.

આનંદતા=આનંદના આપનાર.

માતા=મા.

સમો=વખત.

જોગ=યોગ્ય.

હે આનંદના આપનાર પરમેશ્વર! ગમે મારી માએ જે ગુણ ક્યો છે, તેનો મદલો વાળવાનો યોગ્ય વખત હમેશાં આપજો. હે મોટા. (૮)

શીખે=ભણે.

પ્રિતથી=હેતથી.

નિત્ય=હમેશાં.

પાઠે=મોઢે.

રીઝી=રાજ થઈ.

ઠામે=ઠેકાણે.

રત્નમાં=ખનાવ્યાં.

રૂડા=સારા

દેવ=પરમેશ્વર.

આટલા આઠ છંદ સાંભળીને શીખે, અને પછી હેતથી હમેશા મોઢે કરે, તો પરમેશ્વર રાજ થઈ સર્વ ઠેકાણે સુખી રાખે. આ સારા છંદ હવે પત્તરામ કવિએ ખનાવ્યા છે. (૯)

કવિતા ૬ ટી—સામળાની સમશ્યા.

રાગશ્યા=પારશી.

નર=પુરુષ.

તન=શરીર.

ઉત્તમ=ધણો સારો. જન=માણસ. સજ્જન=સારા માણસ.

એક પુરુષે બીજા પુરુષને ગળ્યો તેથી તેનું શરીર શોમે છે.

તેમાં એકનો ધણો સારો માણસ છે. હોં સારા માણસો તમે સગવળે.

ઉત્તર—જનમો. (મતલબ કે માણસ પહેરે છે એટલે જનમો માણસના શરીરને ગળે છે. તેમાં માણસ ઉત્તમ છે.) (૧)

ઉત્તમ=સારા, મોટા.

કુળથી=વંશથી.

તાત=બાપ.

તણો=તો.

વીવા=લગ્ન.

સજ્જન=સારા માણસ.

સારા વંશમાંથી પેદા થઈને બાપના બાપ સાથે લગ્ન કર્યા. તે વાત હે! સારા માણસો તમે સગવળે. ઉત્તર—છાશ.

(મતલબ કે દૂધમાંથી છાશ પેદા થાય છે, તો છાશનો બાપ દહીં, અને દહીંનો બાપ દૂધ. એ દૂધમાં છાશ નાંખે ત્યારે દહીં થાય, મતલબ કે દૂધ અને છાશના લગ્ન થાય.) (૨)

કાળ=છત્રંગ.

મૃગ=હણીકું, મૃગસો.

ધાન=કૂતરો.

ચતુર સુગ્મણ=ગદ્દા માણસ.

છત્રંગ ગારે છે, પણ હણીકું નથી, તેમ સસત્રો કે કૂતરો પણ નથી. મોઢું ઉંચું છે પણ મોર નથી. તે ગદ્દા માણસો તમે સગવળે. (૩) ઉત્તર—દેડકો.

કામ=કામડો.

નામ=કાળોએર.

પીજો છે, પણ પોપટ નથી, કાળો છે, પણ સાપ નથી, પાંજો પણ પંખી નથી, અને ઉડે છે, પણ કામડો નથી. (૪) ઉત્તર—ભામરો.

* સામળા કવિ—ગોમતીપુરનો શ્રીગોડ માળવી બ્રાહ્મણ સંવત ૧૭૮૧ ની સાલમાં હતો.

નારી=સ્ત્રી. નિર્બળ=જળવગર. કૌલ=કાયલ.
વસે=રહે. સાપણુ=નાગણી. ઉતર=જવાણ.

સ્ત્રી છે, પણ જળ વગરની નથી, કાળી છે, પણ કાયલ નથી,
દરગાં રહે છે, પણ નાગણી નથી. એનો જવાણ કહે. (૫) ઉતર—
તરવાર.

પઢનો=મણુનો. પંડિત=વિદ્વાન. પૂન્યે=પૂર્યો.
મતુર=ડાહ્યા. એતજ્ઞે=મણુજ્ઞે. મધુરો=સારો.

મણુ છે, પણ વિદ્વાન નથી, પૂર્યો છે પણ મોર નથી, ડાહ્યા
હોતો સમજજ્ઞે કે સારો રાગવાળો છે, પણ મોર નથી. (૬) ઉત-
ર—પોપટ.

કવિતા ૭ મી ભલું ભુંડ કરવા વિષે.

મનહર.

મોગરો=ડોહર. ખીજ=ખી. માનવીના=માણસના.
મીઠાં=સારાં. બોલ=વચન. કૌચ=કૌચ, ખરજણી.
કહાવીએ=કહીએ. કહાપિ=કોઈ દિવસ. આશ=આશા, બરસે.
લેશ=જરા. પ્યાર=હેત. ખાર=દુરગનાઇ, અદેખાઇ.
ઉપાય=ઇલાજ. દોપ=તાંક. ચઢાવીએ=ઢઢએ.

માણસનાં મીઠાં વચન મોગરાનાં (ડોહરનાં) ખી જેવાં છે, અ-
ને કડવાં વચનને કૌચનાં ખી જેવાં કહેવાં. મોમરાનાં ખીમાંથી કો-
ઇ દિવસ કૌચ થાય નહિ, તેમ કૌચમાંથી મોગરાની જરા પણ
આશા લાવતી નહિ. (મતલબ કે સારાં વચનમાંથી નઠારાં વચન
કદિ મણુ બને નહિ, અને નઠારાં વચનથી સારાં વચનની આશા
લાવતી નહિ.) એકવાર આપણે વિવેકથી વિચાર કરી જુઓ કે જે-
વાં જેવાં ખી વાવીએ તેવાં તેવાં ઝાડ ઉગે. (મતલબ કે જેવાં વચ-

ન બોલીએ તેવાં ફળ મળે) હેત અને અદેખાષ્ટ મેળવવાનો ઉપાય આપણા હાથમાં છે, તેમાં દલપતરામ કવિ કહે છે કે દુનિયાનો વાંક કાઢવો નહિ. (૧)

ઇંદ્ર વિજય.

વંદન=વંદના, નગરકાર. શબ્દ=બોલ. નંદો=વાંકુબોલો.
 નિંદક=વાંકુ બોલાય. કદિ=કોઇ દિવસ. સાલસ=સારો.
 સૂણી=સાંભળી. ખંધો=લુચ્ચો. નિર્મળ=ચોખ્ખો.
 ગંદુ=ગોળરૂં. વાણી=વચન. વદે=બોલે.
 જનમાં=ગાણુસમાં. તુર્ત=તુરત. પડછંદો=ઓળો, પડધો.

નગરકારનાં વચન કહ્યાથી નગરકારનાં વચન સાંભળો, અને તમે કદિ વાંકુ બોલોનો તમારું વાંકુ બોલાય. સારો કહ્યાથી સારા શબ્દ સાંભળી, અને લુચ્ચો કહ્યાથી વળી આપણને લુચ્ચો કહે. ચોખ્ખો કહ્યાથી ચોખ્ખાઇનાં વચન સાંભળી, અને ગોળરૂં કહ્યાથી વળી આપણને ગોળરૂં કહે. ગાણુસમાં ગાણુસો જેવાં વચન બોલેછે, તેવો તુરત પડછાયો (પડધો) પડેછે. (૨)

કવિતા ૮ મી—મહારાણીજીની ગરબી.

ઇશ્વર=પરમેશ્વર. વડી=મોટી. પ્રેમવાણી=હેતવાણી.
 ફાપા=મેહેરબાની. હૈડામાં=મનમાં. હર્ષ=આનંદ.

હે પરમેશ્વર! અમે એટલું ગાગીએ છીએ કે મોટા હેતવાણી *વિક્ટોરિયા ખજાં વર્ષ જીવો. તમે મેહેરબાની કરીને તેટલું આપો કે જેથી અમે અમારાં મનમાં પૂરો આનંદ પામીએ. વિક્ટોરિયા ખજાં

* વિક્ટોરિયા—હાલમાં જે ઈંગ્લાંડના તખ્તપર બિરાજી આપણા પર 'કૈસરેહિન્દ' એ નામથી અગલભોગવેછે તે આપણી મહાન-રાણીનું નામ છે.

જીવો. (૧)

અચળ=ખસે નહિ એવો. અગલ=હુકમ. અમપર=અમારા ઉપર.
કરણાર્થી=દયાર્થી. કુશલ કલ્યાણ=હેમખેગ. દિન દિન=દિવસે દિવસે.
ચડતી કળા=ચડતી. દોલત=પૈસો. વિધવિધ=જાત જાતનાં.

એનો ખસે નહિ એવો હુકમ અમારા ઉપર હોજો. વળી મે-
હેરજાની કરી તેને હેમખેગ રાખશે. વિક્ટોરિયા દિવસે દિવસે ચડતીકળા
અને પૈસો થજો, અને વળી જાત જાતના વખાણુ પામે. વિક્ટોરિયા (૨)
શત્રુ=દુશ્મન. સંહારજો=મારજો. દુષ્ટતા=પાપીના.

અક્ષા=ફેકટ. ઉદ્યોગ=મેહેનત. વિજ્યાકુંવરી=વધારે જયવાળીકુંવરી.
વિજય=વધારેજય. જગતપતિપણા=જગતના ધણીપણા. જોગ=લાયક.

એના બધા દુશ્મનને મારીનાંખજો, અને એ પાપીઓની મ-
હેનત ફેકટ જજો. વિક્ટોરિયા એ જયવાળી કુંવરીનો વધારે જય થજો,
કે જે દુનિયાના ધણીપણાને લાયકછે. વિક્ટોરિયા. (૩)

અખૂટ=ખૂટ નહિ તેટલી. દોલત=પૈસો. સમય=વખત.

સદાય=મદદ.

કષ્ટ=દુઃખ.

કૃપાનિધિ=મેહેરજાનીવાળા.

જશ=આખર.

જગમાં=દુનિયામાં. ગવાંચ=ખોલાય.

હે પરમેશ્વર! એને ખૂટ નહિ એટલી દોલત દેજો, અને બ-
ધા વખતે એને મદદમાં રહેજો. વિક્ટોરિયા હે મેહેરજાની વાળા (પ-
રમેશ્વર) એનાં દુઃખ કાપી નાંખજો, કે જેની આખર દુનિયામાં ધ-
ણી ખોલાયછે. વિક્ટોરિયા (૪)

જન=માણસ.

સુખીઆ=સુખી.

અખંડ=ખાંગે નહિ તે.

સોહલા=શણગાર.

અંગ=શરીર.

ઉગંગ=આનંદ.

અધામ=ધણો.

જેના રાજથી માણસો સુખી થયાં, એનો શણગાર અખંડ

રહેજો. વિકટોં જેથી જૂલમના દુઃખો હતાં તે મટી ગયાં, અને તે-
થી કરી શરીરમાં ઘણો આનંદ ઉપજ્યો. વિકટોં (૫)

અગળપણું=ખસે નહિ તે પણું. નિર્મળ=ચોખ્ખો. ન્યાય=ધનસાથ.
મદાય=હમેશાં. સુન્દર=સારી આગર. સંસાર=દુનિઆ.

ગુણીજન=ગુણવાન માણસ. અંથગાં=પુરતકમાં. ગાય=કહે.

ભગજો=પથનાજો.

એનો ચોખ્ખોને વ્યાજળી ન્યાય, આખી દુનિઆમાં અગરપણાને
પામજો વિકટોં એની સારી આગર દુનિઆમાં પથનાજો, કે જેથી
ગુણવાન માણસ પુરતકમાં ગાય. વિકટોં (૬)

દયાવંત=દયાવાળી. દીસેછે=દેખાયછે. દિપાવડો=દીવો.
સદગુણી=સારાગુણવાળો. રાજસમાજ=રાજસભા. ચોગણી=ચારગણી
દામ=હિંમત. ચિત્ત=હૈયે. રક્ષા=રખવાળજતન.

મહારાજ=મોટા રાજા. આ ઠેકાણે પરમેશ્વર.

એ દીપાવડો દયાવાળી દેખાયછે, કે જેની રાજસભા સદગુણી
છે. વિકટોં એને હૈયામાં ચાર ગણી હિંમત ધાઓ. હું પરમેશ્વરની ઓ-
ની રખવાળ કરો. વિકટોં (૭)

અગરવેલી=એકબીજાનો વેસો. પરિવાર=વંશ. સજ્જન=સારામાણસ.
જેમ અગરવેલીનો વેસો બહુ બહુ વધેછે, તેમ એનો વંશ વ-
ધજો. વિકટોં દલપત્તરામ કવિ કહેછે એકવાર હો બધા સારા મા-
ણસો તમે એ કુંવરીનો જેજેઠાર બોલો! વિકટોં (૮)

કવિતા ૯ મી—પિતાની સેવા, ભાગ ૧ લો.

પિતા=પાપ. છટો=એકસો. છેક=ધણો.
છાટો=નાનો. પાણીપોષી=ખવરાવી પીવરાવી. કીધ=કર્યો.
મજા=સારા. આભાર=ગુણ.

હું છેક નાનો છોકરો હતો, ત્યારે મને મારા બાપે ખવરાવી
ખીવરાવીને મોટા કાધો. મને સારી રીતે રાજી રાજી રાખતાં, હે પિ-
તાજી એ સારા ગુણ હું કેમ બૂલી જઇશ. (૧)

કદિ=કાઠિદિવસ. અંતરે=મનમાં. આપે=પોતે.

આણી=જાવી. મૂખે=મોઢે. હાજીહાજી=હાહા.

મેં જે ધડીએ છાતીપર ચડીને મૂંછો તાળી, તોપણ પોને
કાષ દિવસ મનમાં રીસ લાગ્યા નહિ. મેં મોઢેથી જે જે કીધું તે
હાએ હા કીધું, હે પિતાજી (૨)

શિક્ષા=શીખાગણ. મેદ=રસ્તા. સિંધા=પાંસરા.

મને સારી શીખાગણ આપી સુધાયો. વળી વિદ્યા આપી, વિ-
વેકમાં વધાયો, સારી વાતના પાંસરા રસ્તા ગતાવ્યા. હે પિતાજી (૩)

કોટીકોટી=કોડોકોડો. સહી=વેઠી. કદ=દુઃખ.

કાયા=શરીર. કાધી=કરી. જન=જની.

આત=અણા. પ્રાણી=જીવંતી. પ્યાર=હેત.

કાષ દિવસ શરીરે કોડોકોડો દુઃખ વેઠીને મને છાતીમાં લઇ,
જનીની પેઠે હાયા કરી, અને (મારાપર) જીવંતી પણ વધારે હેત
આણુતા. હે પિતાજી (૪)

આત્મત=અણા. મૂખે=મોઢે. પુત્રપાજી=કપૂત છોકરો.

મને જોઈને ધણો આનંદ પામતા, તથા મોઢેથી જે વસ્તુ મા-
ગી તે લાવી આપતા. જે કપૂત છોકરો હોય તે તમારો પૂરો પૂરો
પાડ બૂલી જાય. હે પિતાજી (૫)

વડા=મોટા. રાંક=મરીમ. દંડ=શિક્ષા.

દિવસ=મન. આણી=જાવી. તજી=કોડીદંડ.

રોહ=હેત. દેહે=શરીરે. પિડા=દુઃખ.

મોટા વાંકમાં આવું તોપણ ગરીબ બાણીને શિક્ષા નહીં કરતાં
મનમાં દયા લાવ્યા, નેહત છોડી દષ્ટ શરીરે દુઃખ નહીંધું. હેપિતાજી

કવિતા ૧૦ મી પિતાની સેવા, ભાગ ૨ જો.

સેવા=ગારી. ભાગ્યશાળી=ભાગ્યવાન કિર્તિ=આગર.
ખુશી=ખરાબ. ટેવ=હેવા. વુચ્છ=હલકી.
જનો=માણસો. મધ્ય=માં. ટાળી=મૂકાલી.
ગાજી=ગવાઇ, બોલાઇ.

અને બાણીની ગણતીને ભાગ્યવાન ક્યો, તથા હલકી અને ન-
હારી ટેવહતી તે મૂકાવી. કે જેથી કરીને માણસોમાં આગર ગવાઈ
રહી. હે પિતાજી (૯)

લાત=લાવો, ઓરીયો. તાત=પાપ. ઉપાયો=પ્રલાન.
સજ્યાજી=ગનાવ્યાં. સદા=હમેશાં.

મેં જે લાવો લીધો અને હજી જે સારો લાવો લઇશ, તે બ-
ધો ગુણ હે પિતાજી હું તમારોજ ગણું છું. તમે હમેશાં મારા સુખ
સાર પ્રાપ્ત લીધો. હે પિતાજી

નિર્મિતા=જેતાં. નેત્રમાં=આંખમાં. નિર=પાણી.

અને જેતાં આંખમાં પાણી લાવીને છાતી સાથે લગાવી (હે-
તથી) દાખતા, અને મોઢેથી મીઠાં મીઠાં વચન બોલતાં. હેપિતાજી (૬)
આજ=આજક. ઉરે=મનમાં. આપ્યો=જાણ્યો.

હું આજ સુધી આજક અજાણ્યો હતો, તેથી મનમાં આપનો
એકે ગુણ જાણ્યો નહિ. હવે આજથી હું જાણીતો થયો. તો હે
પિતાજી. (૧૦)

જગનાથ=જગતના નાથ (પરમેશ્વર) હૈયાતી=હાજર.
સેવના=સેવા. સ્નેહ=હેત. સદાજી=હમેશાં.

પરમેશ્વર જીવનો રાખશે, અને તમે ને હું હયાત હશું, તો સાચાં હેતથી હમેશાં તમારી સેવા કરીશ. હે પિતાજી. (૧૧)

ભાવથી=હૃંસથી.

બણે=શીખે.

ગકિત=સેવા.

રૂંડું=સારું.

ગુન=સગવડ.

શુભ=સારા.

રચ્યા=ગનાવ્યા.

આ હંદ, સારા ગણીને જો હોંસથી શીખે, તો બાપની સેવા પામીને નહારા ઘરે નહિ. સાઈ ગુન મેગવી સારે કામે લાગશે. આ સારા હંદ દલપતરામ કવિએ બનાવ્યા છે.

કવિતા ૧૧ મી—ચોરીનો માલ વિષે.

કામે=પકવ્યા વિનાનો.

અનં=અનાજ.

પન=પૈસો.

પકવ્યા વિનાનો પારો અનાજમાં આવો તેવો ચોરીનો પૈસો છે, (ગતલજ કે પચતો નથી તેમ ચોરીનો માલ પણ પચતો નથી). અને કાચી હડતાલ ખાવી તેવો ચોરીનો માલ છે. (૧)

કામે=ફરે.

જમેગ=જમ.

કાળ=મોત.

ખાલ=ચામડી.

માથાપર જમેગ મોત ફરે છે, તેવો ચોરીનો માલ છે, અને કાવચને અડતા જમ ચામડી બપડી આવે, તેવો ચોરીનો માલ છે, બાણાં=ગીત. ફૂડાં=ખોટાં. આળ=તહોમત.

ગીતમાં જોવી ગાળો દે છે. તેવો ચોરીનો માલ છે. જમેગ માથે ખોટાં તોહોમત મૂકે છે, તેવો ચોરીનો માલ છે. (૩)

અગ્નિ=દેવતા.

માખ=માંખી.

ધણી=માણસ.

દેવતાની જોવી ઝળ છે, તેવો ચોરીનો માલ છે. અને કોઈ માણસ માંખી મળે તો પચતી નથી, તેમ ચોરીનો માલ પચતો નથી. [૪] તાલ=મગ્ન.

આખા કોળાનું શાક કરે, અને વાશીદામાં સાંબેલું જાય, એ

જેના જેવી ગળ છે, (મતલબ કે તેમ થાય નહિ.) તેવો ચોરીનો માલ છે. (૫)

સાહે=પકડે,

સાપ=એર.

આપ=પોતે.

હાલ=તુરત

તજતાં=છોડી દેતાં,

જેમ એર છછુંદરને પકડે, તે પછી ગળતાં જીવ જાય અને છોડી દેતાં પોતે તુરત આંધજો થાય, તેવો ચોરીનો માલ છે, (૬)
છીંડે=વાડને રસ્તે, છૂટ=મોકળ,

માળી નાડના છીંડે છટ રાખે તો બકડું કાઢતાં છંટ પેરી જાય, ફાંસ કાઢતાં સાલ પેસે, તેવી રીતનો ચોરીનો માલ છે, (મતલબ કે થોડું દુઃખ કાઢવા કરે ત્યાં બગલું માથે પડે છે.) (૭)

થોભ=અટકાવ,

હાડો રાત છાનું ન રહે, અને વાની પેઠે વાત હોડે, પછી તેનો અટકાવ કરતાં થાય નહિ, જેમ ગિલાડી એક મોભારેથી બીજા મોભારે જાય, (મતલબ કે વાત એક ધરથી બીજા ધરે આવે.) (૮)

કવિતા ૧૨ મી—સપૂત કપૂત વિષે છપ્પા

આપ=પોતાનું.

સવાઇ=સવાગણું.

કક્ક=ખામી.

કુળ=નંશ.

અંગ=શરીર.

વેહેવાઇ=કામ કરી.

વિષ્ણે=દુનિઆ.

પૂઠ=પાછળ.

હિલ=ગન.

દાઝે=ગણે.

સજ્જન=સારાં માણસ, દાત્તા=દેનાર.

શર=શૂરા.

નર=તેજ.

લજબો=શરમાવ્યો.

લાન્ને=શરમાય.

કિર્તી=આખર.

કવિજન=કવિ માણસ.

સકળ=ગણા.

લહે=ત્રે.

સપૂત=સારો છોકરો.

પોતાનું રણેલું ખાય, અને ખાપથી સવાઇ કરે. શરીરને હમેશાં કામમાં લાવીને પોતાનાં કુળની ખામી હાય તે લોકે, જેના દુનિઆ

પાછળથી વખાણુ કરે, ને જૂઠું જોઇને મનમાં દાઝે. સારા માણસ, દાતાર અને શૂરાના તેજે મનથી સરગાવ્યો સરગાય. વળી જેની આખર કવિ માણસ જોલે, ને બધા ગુણ મનમાં લાવે. શામળ કવિ કહેછે કે હું સાચું કહું છું કે લોક તેને સારો છોકરો કહે છે. (૧)

દેશ=જરા.	લાજ=આખર.	ધન=દોલત.
નમે=પગેલાગે.	વેરી=દુશ્મન.	પાય=પગે.
દુષ્ટ=પાપી.	ખાપીકા=ખાપનો.	ખોલ=વચન.
જોળે=સોપે.	સજ્જન=સારા માણસ.	છિદ્ર=ખામી.
ખોલ્લે=ઝિઘાડું કરે.	આધિન=તાબેદાર.	થકા=થઇ.
અન=અનાજ.	લાજ=આખર.	ગરબદા=વિવેક.
કપૂત=નઠારો છોકરો,		

કૂળની જરા પણ આખર નહિ, અને ખાપની દોષત પણ ખો છ નાંખે. દુશ્મનને પગે જઇ માથું નગાવે, અને પાપી આગળ દુઃખ રૂએ, કૂળને કલંકિત કરે, ને પોતાના ખાપનું વચન સોપે, સારાં માણસને દુઃખ દે, ને પોતાની ખામી હિઘાડી કરે. વળી તાબેદાર થઈને અનાજ ખાવ, અને લાજ કે વિવેક રાખે નહિ. શામળ કવિ કહે છે કે સાચું કહું છું કે લોક તેને નઠારો છોકરો કહે છે.

કવિતા ૧૩ મી—સંપ વિષે.

સુષ્ટી=દુનિયા.	સમે=વખતે.	સૌ=બધા.
ગાનથી=માણસ.	વસતાં=રહેતાં.	વનમોઝાર=વગડામાં.
ડરતાં=ખીતાં.	નોતો=નહોતો.	થકી=થા.

દુનિયા ધઈ, તે વખતે બધા માણસો વગડામાં રહેતાં, અને એક ખીજાંથી ખીતાં (તે વખતે) જરા પણ સંપ નહોતો. (૧)

પેરણુ=પેહેરવાને.	વન=વગડો.	દહે=શરીર.
------------------	----------	-----------

આતુલ=ધણું.

પહેરવાને છાસો અને પાંદડાં હતાં, તથા ખાવાને વગડાનાં ફળ
ફૂલ હતાં. એવી રીતે વગડામાં બહીને શરીરે ધણું દુઃખ વેઠતાં. [૨]

ગતિ=મુક્તિ.

સાપ=સારી.

સહાય=મદદ.

બાળ્યાં=યૌવનાં.

ભાસાં=સારાં.

પછી પરમેશ્વરે સંપન્ની સારી મુક્તિ આપી કે એક બીજાની
મદદથી સારાં ઘરબાર થયાં. (૩)

સુસંપન=સારો સંપ.

અડચણ=હરકત-

બદોળરત=ધારા, બંધ.

પાડુ=ધણુ.

જનન=માણુમ.

જેમ સારો સંપ ધણો વધ્યો, તેમ હરકત ભાંગી ગઈ, અને
માણુસો દુઃખી ન થાય તેવા ધણા ધારા બાંધ્યા. (૪)

અગળ=બળ વગરના.

સગળ=બળ વાળા.

દૂર=છેટે.

જેથી બળ વગરનાં અને બળ વાળાં સૌ સુખીયાં થયાં, તે
બધાં દુઃખો છેટે ગયાં. એ બધું કારણ સંપનું છે એમ નક્કી તમે
જાણો. (૫)

રોડ=દિલગીરી.

સંપત્તિ=દોલત.

સાંપડે=મળે.

લાજ=આગર.

લોક=માણુસ.

બધાં સુખ સંપમાં છે, અને સંપ નથી ત્યાં દિલગીરી છે.
સંપથી દોલત મળે છે, ને માણુસો આગરના વખાણુ કરે છે. (૬)

તાંતણાં=ત્રાગડો.

લિંગત=હામ.

જૂથ=જથ્થો.

તાગડો તોડવાની તુરત બધાની હામ થાય છે, પણ જથ્થો
મળીને જાડું થયું હોય તો (રાંઢયું) તે કાપી શકતા નથી. (૭)

શત્રુથી=દુશ્મનથી.

ટકેછે=રહેછે.

જુંડમાં=જયામાં.

એકલ=એકલું.

ઉડી નાશ=નાશ પામે.

કુટુંબમાં સંપ કરીએતો પછી દુશ્મનથી શું થાય? ઝાડ પણ
વૃક્ષમાં રહી શકે છે, જો એટલું હોયતો નારા પામે છે. (૮)

છંદેએદે=ભાંગે તોડે. નિઝ=પોતાના. પાસ=પાસેના.

કોટ=બઢ. તરકર=ચોર. ત્રાસ=ખીક.

છાકરા પોતાની પાસેના પથરા તોડી નાંખી દેછે, પણ જો
તેનો ઘટ કરેતો ચોરની ખીક રહેતી નથી. (૯)

વૂત=ચોઈનાંખે. ધકાવ=પકેલે, ખંચે. મેહ=વરસાદ.

મોટી=મોટી.

બ્યારે વરસાદનો ઊડાવ થાયછે, ત્યારે ધૂળને ઘોઘ ખેંચી જત-
વછે, પણ જો તેની મોટી પાળ બનાવીએ તો સરોવર બનેછે. (૧૦)
માનવી=માણસો. સાદામ=અર્ધ ઠેકાણું.

તેમ તમે બધા માણસો મળીને બધે ઠેકાણું સંપ કરો. અને
માગ પડતાં સુખ દુઃખ દસપતરામ કવિ કહેછે કે ભોગવો. (૧૧)

કવિતા ૧૪મી—બોલ્યું પાળના વિષે.

વિના=વગર. બોલ=વચન. આપમો=પોતાનો.

ટેક વિનાના માણસ ઘણું બોલી વાળે છે, અને પછી પોતાનું
એક વચન પાળતાં નથી. તમે તેની નકારી ટેવ રાખશો નહિ. જેટ-
લાં વચન પળે તેટલાં વિચારીને બોલો. (૧)

તોલ=આગર. ઘટે=બોધી થાય. ભરસો=વિશ્વાસ.

નરો=પુરુષો. નારી=સ્ત્રી.

જે પૂરે પૂરું વચન પાળેછે, તેની આગર વધે છે. અને જેનું
વચન જુદું પડે, તેની આગર ઘટેછે. પછી સ્ત્રી કે પુરુષ કોઈ
ભરસો રાખતું નથી—ગાટે જેટલાં (૨)

વેણુ=વચન. બરો=જવા દેશો. નાણું=પૈસો.

કશો=કાઈપણ.

શોક=દિલગીરી,

આણુ=સાવું.

ઊરે=ગનમાં.

ધીર=ધિરજ.

ધારી=ત્રાવી.

પૈસો જાયતો લાસે! પણ વચન જવા દેવો નહિ. અરે! એ જાગત હું કાંઈ દિલગીરી લાવતો નથી. (પૈસો જવાથી) એવી ટેક ગનમાં ધિરજ ધરીને રાખો. ગાટે જેટલાં (૩)

મુણ્યા=સાંભળ્યા. શરવીરો=શરવીર, સત્યવાદી=સાચું બોલનાર. વેણુમાં=વચનમાં. અનાદિ=જૂની. લાલકારી=ત્રાભ થાય એવી.

પોતાનાં વચન માટે મૂઆ એવા ઘણા સત્યવાદી શરવીર પુરૂષો સાંભળ્યા છે. એવી જૂની રીત છે. કેથી કરીને આ લોકમાં લાભ થાય, તેવી રીતે લાજ વધી. માટે જેટલાં (૪)

માનવી=માણસ.

ગાન=આગર.

જે કહે તે પ્રમાણે કરે તેને મોટો માણસ જણવો, અને જે વચન ખોઈ નાંખે તેને ખરેખરો ખોટો જણવો. અરે! એથી અજબર ઉતરી જશે. ગાટે જેટલાં (૫)

ચર્ણુ=પગ.

કાટે=કરડે.

લગાડી=લગાડપણું.

લહે=લે.

સાટે=ગાટે.

બકે=લવે.

લજ્જત=લાજ.

જોગ=પણું.

ભસે તે કૂતરો કરડે નહિ, પણ લગાડપણાની ઉપગા તેને માટે લે. બકે એ લાજ જવાપણું છે. માટે જેટલાં (૬)

સરે=થાય.

અંગે=શરીરે.

ભત્તા=સારા.

લોકમાં=માણસમાં.

લાભ=ફાયદો.

ભારી=ભારે, મોટો.

ઉપજે=થાય.

શરીરે સુખ કે દુઃખ થાયતો પણ રાત દહાડો એકજ રંગમાં (રૂકમાં) રહે. તેથી સારા લોકમાં મોટો લાભ પાગશે. ગાટે (૭)

શક્તિ=ગળ, સત્તા. કાચી=ઝોઢી. ઊંચઠામે=ઊંચેઠેકાણે.

રચ્યાછે=ખનાવ્યાછે.

ફડા=સારા.

સૂતાં, ઉઠતાં અને ખેસતાં સાચે સાચી વાત કહેવી, કહોકે તે-
થી મોટા અને ઝોઢી શક્તિ નથી એવો કાણુ કહેવાશે? જ્યાં ક-
રીને જાએ ઠેકાણે ખેસશો. આવા સારા છંદ દલપતરામ કવિએ બ-
નાવ્યા છે.

કવિતા ૧૫—કુટનબટાબટક.

કટ નબટાબટક=(કટ=દુઃખ+નબટ=નાશ+અબટક=આઠ)=દુઃખને ના-
શ કરે એવા આઠ છંદ.

પ્રાણુથી=જીવથી.

પૂરુ=પૂરો.

ધારો=વહાલો.

આપ=તમે.

આત્મંત=ધણો.

આનંદ=હરખ.

કૃપાનાથ=કૃપાના ધણી.

મહા=મોટું.

કુટ=દુઃખ.

હે દેવ! હુંતો તમારો હમેશાં ચાકર છું, અને હે પરમેશ્વર!
તું મને જીવથી પણ વધારે વહાલો છું. મને તમે ધણો હરખ આપે
પો. હે કૃપાવાળા પરમેશ્વર માફ મોટું દુઃખ છે તે કાપો. (૧)

બૂરો=ખરાબ.

પ્રાણી=જીવ.

છક=ધણો.

દયાવંત=દયાવાળો.

દિસો=દેખાઓ.

તથાપિ=તોપણ.

હું પૂરે પૂરો ખરાબ જીવ ધણો પાપી છું, તોપણ તમે તો
દયા વાળા દેખાઓ છો. જો આપની છાપ છાપોતો મારા પાપ છૂટે
હે કૃપાવાળા (૨)

કથા=વાત.

વૃથા=ફોકટ.

વાદ=તકરાર.

સિરે=માથે.

ચાપો=મૂકો.

હે પરમેશ્વર! સાચામાં સાચોતો તુંજ સમોછું. હું શું વાત
કરીને ફોકટનો તકરાર કરું! તમે મારા માથે હાથ મૂકો એટલે સ-

વં સાઈં થશે. હે કૃપાવાળાં (૩)

સમ=વળતે.

આરાગ=નિરાંત.

સંતાપ=દુઃખ.

બાળ=બાળક.

શ્રેષ્ઠ=મોટો.

ગત આ વળતે નિરાંત કાણુ આપે ? અને કોણે તમારા વગર મારું મોટું દુઃખ કાણુ કાપે ? હું બાળક થયો ને તમે મોટા બપ થયા. હે કૃપાવાળાં (૪)

આપદા=દુઃખ.

ઊગારો=જીવીડો.

શોક=દિલખીરી.

નિઘુશકો=દરિઆયા.

સઘ=મલદી.

તારો=જિવારો.

પ્રસન્ન=નાશ.

ગત આજ આ દુઃખમાંથી ઊગારો, અને દિલખીરી રૂપી દરિઆમાંથી જલદી જિવારો, હે પરમેશ્વર ! આ બધાં પાપોનો નાશ કરો. હે કૃપાવાળાં (૫)

સર્વથા=જાણે ઠેકાણે.

સર્વદા=હમેશાં.

શુદ્ધ=સંભાળ.

કૃપાળુપણે=મેહેરબાનીની રીતે.

સંકટે=દુઃખે.

સાથ=મદદ.

વિલાપો=રોદાણા, પોકાર.

તમે જાણે ઠેકાણે હમેશાં સંભાળ લીધી, ને મેહેરબાનીની રીતે દુઃખ વળતે મદદ કરી. તમારા વગર અગારો પોકાર કાણુ સાંભળે ? હે કૃપાવાળાં (૬)

ધરૂં=લાવું.

અંતરે=મનમાં,

બાણું=બોલું.

આગે=આગળ.

દિન=ગરીબ.

બાપા=વચન, બોલી.

ગાપો=ભરો, ગણો.

હું મનમાં એક આપની આશા રાખું છું, અને આપ આગળ હું ગરીબાઈથી દુઃખે વચન બોલું છું, કે મારા પાપ માફ થયા માટે ગણી જુઓ, હે કૃપાવાળાં (૭)

કવિતાનો સાર.

વડો=મોટો. વેગ=જુરસો. વારે=મદદે.
 શોક=દિલગીરી. દષ્ટિ=નજર. કશા=કાંઈપણ.
 કલેશ=કષ્ટગ્રા. કળાપો=કલાપો, દુઃખ.

મોટો વેગ લાવીને ગારી મદદે ચડો, અને જ્યારે આપની નજર ગારાપર થશે ત્યારે ગારી દિલગીરી જતી રહેશે. પછી કાંઈ પણ કષ્ટગ્રાથી થતું દુઃખ કેમ રહેશે? હે કપાવાળાં (૮)

કષ્ટનષ્ટાષ્ટકે=દુઃખને નાશ કરે એવા આઠ છંદ. પ્રાણી=જીવ.
 પ્રાર્થના=શેવા, બકિત. પ્રેમ=હેત. આણી=લાવી.
 સરે=ચાય. અર્ચ=કામ. થીરકામે=અચળ ઠેકાણે.
 રચ્યા=ગનાવ્યા. કડા=સારા.

કોઈ જીવ, આ દુઃખને નાશ કરે એવા આઠ છંદ કરે, અને પરમેશ્વરની પૂરા હેતથી બકિત કરે તો સર્વ કામ થાય. ને અચળ ઠેકાણે ઠરીને બેસે. આવા સારા છંદ દલપતરામે બનાવ્યા છે.

કવિતા ૧૬મી—નામ વિષે.

ગહિગા=મોટાઈ વિરલે=કોઈજ. બાળપયામાં=નાનપણમાં.
 નાગની મોટાઈ રાખે એવો કોઈ વીરલો પુરુષ હોય. નાગતો હેતથી હરિ પાડે છે, પણ નાનપણમાંજ મરી જાય છે. (૧)
 ધરાવે=રાખે. ખોડ=ખામી. વનિતા=સ્ત્રી.

નામ રણુહોડ (રણુ=દેવું+હોડ=હોડવું) હોય છે, પણ વ્યાજ બારે છે એ મોટી ખામી છે. નામ જોગીદાસ હોય અને પાસે બે સ્ત્રીઓ રાખે. (૨)

કશું=કાંઈપણ પેર=ર=રીત. કવડી=કડવી.

નામ સૂરજ અને જશું હોય, પણ આખે કશું દેખે નહિ. નામ સાકર અને મીઠાની રીતના હોય છે, પણ ખોદી કડવી ઝેર

કવિતાનો સાર.

જેવી બોલે છે. (૩)

દાગ=પૈસો.

દાવાનળ=ધણ્ણન.

પૂંદ=પાછળ.

પલાણુ=ટીંગાએણું.

હીરો, મોતી અને ઝવેરદાસ નામ હોય છે, પણ પાસે ખોટો પૈસો હોતો નથી. મંગળ, સુખમલ અને કલ્યાણ નામવાળાને ધણ્ણ દુઃખ પાછળ ટીંગાએણું હોય છે. [૪]

પેર=રીત.

વાઘ અને હાથીની રીતનાં નામ હોય છે, પણ એક શેર ભાર હપડે નહિ. દેવકૃષ્ણ અને રાગ જેવાં નામવાળાં કોણુ કેવાં કામ કરે છે. (૫)

પુત્ર=છોકરો.

સેવે=રાખે.

સુત્ર=સુતર.

ધરનીધર=મોટો શાહુકાર.

પનોતો નામ હોય પણ છોકરો મળે નહિ, હિર નામ હોય અને સુતરને સેવે, ધનપાત્ર નામ વાળો ધંધો કરે, અને ધરનીધર નામ વાળો મજૂરી કરે. (૬)

સાર=સારા.

ધેણા=ગાંડા.

બોલ=વચન.

ગીરધર નામ ધણ્ણનાં સારાં હોય છે, અને દેવાભાષ ભાર હપડે છે. ડાહ્યો હોય તે ગાંડાં વચન બોલે, અને સાચાં નામ વાળો બોલું તોળીઆપે. (૭)

શીખ=શીખામણ.

કો=કોષ.

બક્ષા નામ વાળો ભૂલાવો ખવરાવે, અને સંતોષી નામ વાળો ઝાઝું ખાય, રાજરામ કોક આમળ ભીખ માગે અને ધેણાં (ગાંડાં) નામ વાળો સૌને શીખામણુ દે, (૮)

પ્રીછે=મળે.

મેડક=દેડકા.

ડરે=ખીએ.

નાનો હોય પણ ધરડા જેટલું માન પામે, પ્રતાપ નામ હોય પણ કોઈ ઓળખે નહિ, ચતુર નામ હોય અને ચાડી કર્યા કરે, અને નામ નામ વાળો દેડકાથી બીજો. (૯)

કરણા=મેહેરખાની. નીર=પાણી.

પરમેશ્વરની મેહેરખાની વાળો કોઈજ નામનું પાણી રાખે.

કવિતા ૬૭મી—આપ્તનું વર્ણન.

હરથી=છેટેથી. દિલ=મન. બાવ્યો=ગમ્યો.

મેહ=વરસાદ. ગિરિરાજ=પર્વતનો રાજા.

છેટેથી (પર્વત) જોતાં સારો મનને ગમ્યો, કે જેમ આકાશ-માંથી વરસાદ ચડી આવ્યો હોયની! કુંડનો દેવતા વીરખા જેવો દેખાય છે. એવો પર્વતનો રાજા આપ્ત દીડો. (૧)

ટાણે=વખતે. દીપે=શોભે.

શોભીતી પુનમની સાંજના વખતે સૂર્ય અને ચંદ્ર જાણે ખેંચાઈ જતા હોયની! એવા દેવતા હાથી જેવાં શોભી રહ્યા છે. એવો પર્વતનો (૨)

કાડી=જીકાડી. કુંડની=જાળની. મહા=મોટો.

મિથ=મીઠો.

કહિ ઉપર જઈને આંખ ઉધાડી જુઓ તો ઝાઝા જાણવાળી ઝાડી ઝુકી રહી છે. વળી મોટા સ્વાદવાળો માગે તેવો મીઠો મેવો મળે છે. એવો પર્વતનો (૩)

વસે=રહે. નિર્મળા=ચોખ્ખા. નીરના=પાણીના.

નિત્ય=દમેશાં. ઝરણાં=ઝરાણ. શીંગા=કંડો.

સુગંધી=સારી ગંધવાળો. વહે=ચાય. વાયુ=વયન.

ત્યાં વાધ, વાંદરાં, સિંહ અને હરણ રહે છે. વળી દમેશાં

ચોખ્ખાં પાણીનાં ઝરાણુ ઝરાં કરે છે, અને ટાઢો સુંગધી પવન વા-
ય છે. એવો પર્વતનો (૪)

બાચા=સારા.

ચોખ્ખે=ચોખ્ખે.

અગતી=આગળ.

વગાં=મોટાં.

દેવળોગાં=દેરાગાં.

વાસ=રહેઠાણુ.

કુલી=ખીલી.

ત્યાં સારાં કુલની કુલવાડી ખીલી રહી છે, તેની આગળના
કુલા, વાય અને કુંડ ચોખ્ખે છે. વળી મોટાં દેરાગાં દેરાણુ રહેઠાણુ
રહેલું છે. એવો પર્વતનો (૫)

રોજગારી=ધાર્મી, વેપારી. રોજગાર=વેટેપાર. રૂડા=સારા.

ત્યાં જાગવા અને જગ્ન થઈ છે, અને સારા વેપારીઓ વે-
પાર કરે છે. ત્યાં લેનારને જેવો માલ લેવો હોય તેવો મળે છે. એ-
વો પર્વતનો (૬)

તણે=તે.

તહાં=ત્યાં.

પ્રસેવો=પરશેવો.

ત્યાં તેર ગાકિના (ધુમટવાળા) તળાવમાં અગિયાર ગામ-
ના સોકો પાણી પીવા આવે છે. જ્યાં જેઠ મહિને પરશેવો પણુ ન
દેખાય, એવો પર્વતનો (૭)

પરાં=છેટાં.

જુક્તિ=મજા.

ટેવો=ધારો.

અશાડ મહિને છેટેનાં વાદળાં પાસે આવે છે, કે જેથી જતાં
વેંત એવાની મજા જતાવે છે. તે વખત (વાદળાને) તમે ધૂણીનો
ધૂમાડો ધારો. એવો પર્વતનો (૮)

સ્થાન=ઠેકાણાં.

અતિ=ધણાં.

ખ્યાત=ખણીતી.

કથા=વાત.

જોગ=કાળે.

ત્યાં જૈન અને હિંદુનાં જૂનાં ઠેકાણાં છે. તેમાં ધણી જાણી-
તી અપુષ્પ દેવી છે. આ બધી વાત જાણવા કાળે કહી છે. આવા

સારા છંદ દલપતરામ કવિએ જનાવ્યા છે. (૮)

મુસલમાની રાજ્યનો સંક્ષેપ ધતિદાસ,

ધતિદાસ એટલે આગળ થઈ ગયેલા રાજાના ગુણ દોષ અને તેની રાજનીતિ સંગ્રામીનું વર્ણન. ખરો અર્થ એ છે કે આગલી જાની ગએલી હકીકત ખરેખરી કહેવી તેનું નામ ઈતિહાસ.

ઈતિહાસ શીખવાથી બુદ્ધિ વધે છે, રાજ રીતી જાણાય છે. આગલા રાજ્યોની હાલત અને દેશની આગાહી જાણાય છે. તેથી માણસ સદ્ગુણી અને રાજનીતી બનાવનાર થાય છે. ઉદાહરણ સાથે બોધ ગળે છે, ગર્વ ટૂટે છે, ઇશ્વરની આસ્થા થાય છે, મન પ્રકૃતીત રહે છે, શાંતી ગળે છે, નમ્રતા આવે છે, ધૈર્ય વધે છે, ને પરોપકાર જાને છે. મતલબ કે જગતમાં કંઈ રીતે આવું તે ઇતિહાસથી વરતાય છે.

પ્રકરણ ૧. લું.

એશિયા ખંડના મધ્ય ભાગમાંથી ઈશાણ ખૂણને રસ્તે આપણુ ધરડાઓ સિંધુ નદી એળંગી હિંદુસ્તાનમાં પેઠા. તે વખતે જે જંગલી લોકો રહેતા હતા, તેને હઠાવી ડુંગરમાં નસાડી મૂક્યા. ને પોતે સંપ કરી, જમીન ખેડી વસવા લાગ્યા. તેઓ અનાર્ય કહેવાયા. જે લોકોને ડુંગરમાં નસાડ્યા તેઓ અનાર્ય કહેવાયા. અનાર્ય

લોકોની સખ્યા આજ પણ દુર્ગરોમાં ઘણી છે, અને તેઓમાં કેટલાક તો કેવળ જંગલીજ છે.

આગળ જતાં ચાર નાતો જંધાઈ, જે લોકો બોધ આપવા લાગ્યા તે બ્રાહ્મણ કહેવાયા, અનાથ લોક સાથે લડી રૈયતનું રક્ષણ કરવા લાગ્યા તે દાસી કહેવાયા, ખેડ કરવા લાગ્યા તે વૈશ્ય કહેવાયા; ને હલકી જાતો શુદ્ર નામથી ઓળખાવા લાગી. તે નાતો ટુટી હાલ ઘણી નાતો જંધાઈ છે.

પ્રાચીન રાજ્યો.

૧ અયોધ્યાનું રાજ.

ધણા જુના વખતમાં સૌથી પહેલાં સુર્યવંશી રાજ અયોધ્યામાં હતું. તેમાં રામચંદ્ર કરીને પ્રખ્યાત રાજ થઈ ગયા. તેની સ્ત્રી સીતાને લંકાનો રાજ રાવણ હરી ગયો, તેથી રામચંદ્ર પોતાના ભાઈ લક્ષ્મણ અને મિત્ર સુગ્રીવ, વાનર વગેરેની મદદથી લંકાપર ચડાઈ કરી, રાવણ તથા તેના ભાઈ કુંભકરણ અને તેના દીકરા ઈંદ્રજીતને મારી સીતા પાછી લીધી; અને લંકાનું રાજ રાવણના ભાઈ વિશ્વિક્ષણને આપ્યું.

૨ હસ્તીનાપુરનું રાજ્ય.

ત્યાર પછી હસ્તીનાપુર એટલે દિલ્હીમાં ચંદ્રવંશી રાજાનું રાજ હતું. તેમાં પાંડુને ધતરાષ્ટ્ર જે ભાઈ રાજ કરતા હતા પાંડુ મરી ગયો, તેને પાંચ પુત્ર હતા. ૧ યુધીષ્ઠર ૨ અર્જુન ૩ ભીમ ૪ નીકુલ ૫ સહદેવ. તે પાંચ પાંડવ કહેવાયા. અને ધતરાષ્ટ્ર આંધળો હતો, તેને સો દીકરા હતા. તેમાં સૌથી મોટો દુ-

સૌધન હતો, તે કૌરવ કહેવાતા. પાંડવો પંચાળદેશના દ્રોપદ રાજની કુંવરી દ્રોપદીને સ્વયંવરમાં જીત મેળવી પરણી લાવ્યા, તેથી કૌરવને અદેખાઈ આવી, ને જુગકુ રમાડી બાર વરસ વનવાસ ફાટ્યા. ત્યાર પછી આવી પાંડવોએ રાજ્ય માગ્યું, પણ કૌરવે આપ્યું નહિ. તેથી પાણ્ડીપતના મેદાનમાં મોટું યુદ્ધ થયું, કૌરવો બધા મરાયા, તેમ પાંડવના પુત્રો પણ મરાયા. છેવટ પાંડવો જીત્યા. પછી થોડો વખત રાજ કરી પોતાનું રાજ અર્જુનના પુત્ર અભિમાન્યુના કુંવર પરિક્ષિતને સોંપી, પાંચ પાંડવ અને દ્રોપદી હિંગાલય પર ચડી મરણ પામ્યા,

૩ કૌરકોનું રાજ.

કૌરકોમાં પાંડવના મામા શ્રીકૃષ્ણ રાજ કરતાં હતાં. તેણે રૈયતને સુખ આપ્યું, તેથી પરમેશ્વર તુલ્ય મનાય છે. શ્રી કૃષ્ણ અને તેના કુટુંબીઓ પ્રભાસપાટણ આગળ અંદર અંદર કેદ કરી લડી મુઆ, તેથી એ રાજનો નાશ થયો.

૪ વલ્લભીપુરનું રાજ.

તેમાં ધણી રાજ થઇ ગયા. એ રાજ વળી ગામ આગળ હતું, તેમાં છેલ્લો રાજ શીલાદીત્ય થયો. તેનો તે ગામના વેપારી કાકુએ સિંધના મલેચ્છરાજ આગળ નાશ કરાવ્યો કહેવાય છે.

૫ મગધ વંશનું રાજ.

આ રાજમાં ચંદ્રગુપ્ત નામે પ્રખ્યાત રાજ થયો. તેની વખતમાં ઈ. સ. પૂ. ૩૨૭ માં યુનાન દેશનો સિકંદર બાદશાહ પંજાબ પર ચડી આવ્યો હતો. પંજાબનો પૌરસ રાજ સિકંદર સાથે બહાદૂરીથી લડતાં હાંપ્યો. સિકંદરે પૌરસને તેનું રાજ પાછું આપ્યું. એ સિકંદરે ચંદ્રગુપ્ત સાથે દોસ્તી બાંધી હતી. પણ પા-

છગથી તેના દેશમાં ગંડ થવાથી સેલ્યુકસ નામે સદ્દારને મુકી સિદ્ધંદર પાછો ગયો. ચંદ્રગુપ્તના વંશમાં બીજો અશોક રાજા થયો, તેણે બૌદ્ધ ધર્મને ધણો આગ્રય આપી રાજધર્મ બનાવ્યો લોકોના સુખને માફ દવાખાના, ધર્મશાળા, સડકો, કુવા, વાવ વગેરે ધણું બનાવ્યું હતું.

૬ ઉજ્જનનું રાજ્ય.

એ રાજ્યમાં સર્વથી પ્રખ્યાત ઇ. સ. પૂ. ૫૬ વરસ અગાઉ વિક્રમ કરીને મહાન પ્રખ્યાત પરદુઃખ ભંજન રાજા થયો. એ રાજાનો સંવત આજે છે. તેના પ્રાકૃર્મની નાની મોટી અનેક કથાઓ લોકોમાં આજે છે. એના વંશમાં ભોજ નામે બીજો પ્રખ્યાત રાજા થયો હતો. તે દાનેશ્વરી કહેવાતો.

૭ પૈઠાણુનું રાજ્ય.

શાલીવાહન કરીને કુંભારનો છોકરો હતો. તે આગળ જતાં પરાક્રમે કરીને આખા મહારાષ્ટ્રનો ધણી થયો. તેણે બ્રાહ્મણને ધણો આશરો આપ્યો. ઇ. સ. પૂ. ૭૮ તેથી તેના નામનો શક આવે છે. હાલ શકે ૧૮૧૨ સુ. વરસ આવે છે.

નાનાં રાજ્યો.

એ સિવાય કનોજમાં ગુપ્ત વંશના, અંગાળામાં પાલ-વંશના. પંજાબમાં અર્ધનંદી કુળના, સિંધમાં દાહીર વંશના, મથુરામાં પાંડવ વંશના, કાંજેવરમ અને તંજાવરમાં ચૌળ વંશના, ત્રાવણકોરમાં ચેરા વંશના, અને કલ્યાણીમાં ચાલુક્ય વંશના રાજાઓ રાજ કરી ગયા છે.

ધર્મ.

વેદ—જૂનામાં જૂનો ધર્મ વેદ છે. તેને હિંદુ લોકો ઇશ્વર ૨૦

ચીત માને છે. તેમાં હિંદુ ધર્મનું ખ્યાન છે. વેદ ૪ છે ૧ રધુવેદ
૨ શામવેદ ૩ યજુર્વેદ ૪ અથર્વવેદ.

ઐાદ્ધ—એ ધર્મનો સ્થાપનાર કપીલવસ્તુના રાજા સુદ્રોહન-
નો પુત્ર હતો. તેને ગૌતમ, સાક્યસિંહ કે બુદ્ધ પણ કહેતા.
સંસાર અસાર ધારી ૩૦ વરસની ઉમરે રાજપાટ છોડી દધ વૈરાગ્ય
પામી તપસ્યા અને યોગ કરવા લાગ્યો. તેનો યોગ હિંદુસ્તાનમાં ઠાર
ઠાર પ્રસર્યો, ને મોટા મોટા રાજાઓ તેને માન દેવા લાગ્યા; તેથી
ઐાદ્ધ ધર્મનું જ્વેર ચલ્યું. આગળ જતાં તે ધર્મ હિંદુસ્તાનમાંથી ના-
શ પામ્યો, પણ ચીન, ટીબેટ, બ્રહ્મદેશ, લંકા, સિયામ વગેરે ધણા
દેશમાં તે ધર્મ હાલ પણ ચાલે છે. પૃથ્વીમાં ૪૦ કરોડ માણસ એ
ધર્મ પાળે છે.

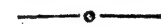
જૈન—એ ધર્મ ઐાદ્ધ ધર્મમાંથી નીકળ્યો કહેવાય છે, પણ તે
ખોટું છે કેમકે તે ઐાદ્ધ ધર્મથી ન્યારો છે. કર્મથી દુનિયા ઉત્પન્ન
થઈ માનેછે. તેઓમાં મોટા ૨૪ પુરુષ સુતકાળે થઈ ગયા. ૨૪ વ-
ત્તમાન કાળે થયાછે, અને ૨૪ ભવિષ્યકાળે થશે. તેઓને તિ-
ર્થંકર કહેછે. સૌથી છેલ્લા તિર્થંકર મહાવીર વર્ધમાન સ્વામી થ-
યા. એ સર્વ તિર્થંકરને જૈન લોકો પરમેશ્વર તુલ્ય માનેછે.

શીવપુજા—તેમાં શંકરાચાર્ય નામે મહાન વિદ્વાન બ્રાહ્મણ
થઈ ગયા, તેણે ઐાદ્ધ લોકોને હરાવી તેનો ધર્મ હિંદુસ્તાનમાંથી ફર કર્યો,
તેમાં ૧૩ પંથ છે. એ ધર્મ દેવ દગન કરી ચોગ્યા વસ્થામાં ગચ્છી
રહેનાર જ્નેગીથી માંસ ભક્ષ કરનાર અધોરીઓ સુધી ચાલેછે.

વિષ્ણુપુજા—એમાં દશ અવતારમાં મૂખ્યત્વે રામ અને કૃષ્ણ
છે. તેના ધણા પંથો નીકળ્યા છે. તેમાં મૂખ્ય—૧ રામનુજ, ૨ રા-
માનંદ, ૩ કબીર, ૪ ચૈતન્ય, ૫ વલ્લભસ્વામી એ પાંચે જુદા
જુદા ગતો પાંધ્યા છે.

સ્વામીનારણ્ય—એ ધર્મ થોડા કાળપર સેહેબનંદ નાગના સ્વામીએ કાઢેલો છે. એ ધર્મથી નિતોમાં સુધારો થયો છે.

પેંગાંબર—અરબસ્તાનમાં મક્કા શહેરમાં ઈ. સ. ૫૭૦ માં મહમુદ પેંગાંબર જન્મ્યો. તેણે મુસલમાની ધર્મ સ્થાપન કર્યો. મુસલમાની ધર્મના કુરાનનો કર્તા તે હતો. ઈ. સ. ૬૩૨ માં મદિરામાં તેનું મરણ થયું.

પ્રકરણ ૨ જી.

અસલના હિંદુઓ સત્યવાદી. પ્રગાણિક, શરવીર, વિશ્વાસુ અને આસ્તીક હતા. બારણે તાળુ વાસવાની જરૂર પડતી નહોતી, લોકો સંપર્સપીને આવતા, માર તોફાન કરી અદાલતમાં બાગ્યેજ જતા, પૈસાદાર હતા, વાર તેહેવારે સોનાં રૂપાનાં વાસણો વાપરતાં અને હીરા માણેકનાં ધરેણાં પહેરતા. રાજ દરબારે સીનેરી સાજવાળા દાથીઓ ડાલતાં હતાં, તેમ સોનું, રૂપું, હીરા માણેકની ખાણે નીકળતી !! આવી રીતની હિંદુસ્તાનની મોટાઇ સાંભળી દેશ પરદેશના રાજાઓ હિંદુસ્તાન છૂતવાને ચડી આવતા હતા. તેમાં સૌથી પહેલાં ઈ. સ. પૂ. ૨૦૦૦ વરસ અગાઉ સિરિઆની સેમિરામીસ રાણી ચડી આવી હતી, ૨ મિસર દેશનો શિશોત્રીશ બાદશાહ ૩ ધરાનનો દારો રાજ વગેરે ચડી આવ્યા હતા, પણ દાર ખાઇ પાછા ગયા હતા. ઈ. સ. પૂ. ૩૨૭ માં ચુનાન (ગ્રીસ) દેશનો સિકંદર બાદશાહ જળરી ફોજ લઇ ચડી આવ્યો. તેની સામે પંજબના પૌરસ રાજા ઝેલમ નદી આગળ બહાદુરીથી લડ્યો, પણ તેનો રથ કાઢવમાં ખુચી જવાથી દાર પામ્યો. સિકંદરે તેની લડવાની હોશિયારીથી તેનું રાજ પાછું આપ્યું. અને તે વખતે મગધ દેશમાં ચંદ્રગુપ્ત નામે રાજ

રાજ કરતો હતો, તેની સાથે દોસ્તી ગાંધી. પાછળથી તેના રાજ ઉપર આક્રમ આગ્રાથી સેલ્યુકસ નામે સરદારને હિંદુસ્તાનનો જીતેલો ભાગ સોંપી સિકંદર પોતાને દેશ ગયો.

ત્યારપછી ઇ. સ. ૫૦૦ સુધી શક લોકોનાં ટોળાં હિંદુસ્તાન પર ચડી આવ્યા હતા, પણ તેમનો જય થયો નહોતો. ઇ. સ. ૭૧૨ માં અરબસ્તાનના સરદાર મહમુદ કાશમે સિંધ પર ચડાવ કરી. કરાંચીનો દાહીર રાજા મહમુદ કાશમ સાથે લડતાં મરાયો, પણ પાછળથી મહમુદને આગ્રાનાવ થવાથી અરબસ્તાનના ખલીફ પાછો ખેલાવી મારી નાંખ્યો. તેથી સિંધ દેશ પાંચ રજપૂતોને હાથ ગયો. ત્યાર પછી અફઘાનીસ્તાનમાં ધિજની વંશ પ્રબળ થયો. તેણે હિંદુસ્તાનનો કેટલોક ભાગ કબજે કર્યો.

ધિજની વંશ.

ગુજારાના સુલતાનના અલ્તમશ નામના ગુલામે ધિજનીમાં સ્વતંત્ર રાજ સ્થાપ્યું તેથી ધિજની વંશ નામ પડ્યું.

ધિજની વંશની વંશાવળી.

૧ સગકતગીન...	૬૭૭-૬૯૭-૨૦
૨ સુલતાન મહમૂદ	૬૯૭-૧૦૩૦-૩૩
૩ મસાઉદ૧૦૩૦-૧૦૪૦-૧૦
૪ મોદુદ૧૦૪૦-૧૦૪૬-૬
૫ અબદુલ હુસેન૧૦૪૬-૧૦૫૧-૨
૬ અબદુલ રસીદ૧૦૫૧-૧૦૫૧-૭ માસ
૭ ફરકનુદ૧૦૫૧-૧૦૫૮-૭
૮ ઇબ્રાહીમ૧૦૫૮-૧૦૮૬-૩૧
૯ મસાઉદ (૨)૧૦૮૬-૧૧૧૪-૨૫

૧૦ આરસલાન...૧૧૧૪-૧૧૧૮-૪
૧૧ બહેરામ૧૧૧૮-૧૧૫૨-૩૪
૧૨ ખુશરૂ...૧૧૫૨-૧૧૫૯-૭
૧૩ ખુશરૂ ગલેક...૧૧૫૯-૧૧૮૬-૨૭

ધિજની વંશ ૯૬૨થી ૧૧૮૬ સુધી ૨૨૪ વર્સ ચાલ્યો.

સમ્મતગીન. ૯૭૭-૯૯૭-૨૦

ધિજની વંશના સ્થાપનાર અલખતગીને તેને શુલાગંતરીકે વે-
ચાતો લીધો હતો. પાછળથી તેની હોશિયારી બેઠ પોતાની દીકરી
પરણી, અને તેના ગરણુ પછી સમ્મતગીન ગાદીએ બેઠો. તેણે
બે વખત લાહોર પર સ્વારી કરી છે.

૧ આફઘાન લોકો પંજાબની સરહદ ઉપર ચડી આવતા હતા,
તેથી ઇ. સ. ૯૯૭માં લાહોરના રાજા જયપાળે ધિજની પર સ્વારી
કરી. તેમાં સમ્મતગીને તેને હરાવી પકડ્યો, ને કેટલીક ખંડણી બ-
રવાની શરત કરી છોડી મૂક્યો.

૨ જયપાળે શરત મુજબ સમ્મતગીનને ખંડણી આપી નહિ,
તેથી સમ્મતગીને લાહોર પર ચડી જયપાળનો તથા તેની મદદે
આવનાર દિલ્લી, અજમેર, કલિંગર, અને કનોજના લશ્કરનો
પરાજય કર્યો, ને ચડેલી ખંડણી લીધી.

સમ્મતગીને રાજમાં તથા બિપજમાં વધારો કર્યો. તે રૂપાળો,
બહેલો, શરો અને હડાપણુદાર હતો. એની પછી એનો દીકરો મ-
હમૂદ ગાદી પર બેઠો.

સુલતાન મહમૂદ. ૯૯૭-૧૦૩૦-૩૩

એ સોળ વરસની ઉંમરમાં ગાદીએ બેઠો. તેણે હિંદુસ્તાન પર
આર સ્વારીઓ કરી તેની વિગત—

(૧) ૧૦૦૧ માં લાહોરના રાજા જયપાળને હરાવ્યો. આ અપમાન જયપાળે નહિ સેહવાયાથી પોતાનું રાજા પોતાના પુત્ર અનંગપાળને સોંપી પોતે બાળી મૂક્યો.

(૨) ૧૦૦૪ માં ભાટીઆના રાજા પર કરી તેને હરાવ્યો.

(૩) ૧૦૦૫ માં મુલતાનના સુબા અબ્દુલકરેલે લોદી ઉપર ખંડુણી લેવા કરી.

(૪) ૧૦૦૮ માં પંજાબ ઉપર કરી. ત્યાંના રાજા અનંગપાળની મદદે દિલ્લી, અજમેર, કનોજ, અને કલિંજરના રાજા આવ્યા, વિહંગગઢ આગળ લડાઈ થઈ. અનંગપાળનો હાથી જખમી થવાથી તે ધોડેરવાર થયો, તેથી લશ્કરના જોવામાં નહિ આવ્યાથી મરાયો સમજી લશ્કરમાં ભંગાણુ પડ્યું. મહમૂદે નગર-કોટનું દેર લૂટ્યું. તેમાંથી અસંખ્ય દ્રવ્ય લઈ પોતાને દેશ ગયો.

(૫) ૧૦૧૦ માં મુલતાન પર કરી તે કબજે કર્યું.

(૬) ૧૦૧૧ માં સ્થાણુધીર પર કરી ત્યાંના દેરાં તોડી નાંખ્યાં.

(૭-૮) ૧૦૧૪-૧૫ માં કાશ્મીર પર કરી તે દેશ કબજે કર્યો.

(૯) ૧૦૧૭ માં મથુરા પર કરી તે શહેર બાળી, ત્યાંનાં દેરાં તોડી, લોકોને ખંડી, ગીજની લાઇ ગયો, ને ત્યાં યુદ્ધાગ તરીકે વેચ્યા.

(૧૦) ૧૦૨૨ માં કલિંજર પર કરી.

(૧૧) ૧૦૨૩ માં લાહોરના ખીજા જયપાળ ઉપર કરી તેને હરાવ્યો.

(૧૨) ૧૦૨૪ માં ગુજરાતમાં આવેલાં સોરઠી સોમનાથ ઉપર કરી. ગુજરાતનો રાજા વલ્લભ અને ભીમદેવ લશ્કર લઇ આવ્યા, પણ તેઓ હાર્યા. મહમૂદે દેરાંમાં પેસી ચૂર્તિ તોડી તેના ત્રણ કકડા કર્યા. ને તેમાંના દરેક કકડો ગરક, ગદીને અને ગીજની-

ની મસીદની નિસરણીએ ચોડાચો, મહમૂદ બેસુમાર દોલત લઈ પેનાને દેશ ગયો. રસ્તામાં વૂઝો પડવાથી રણુવાટે તેના હાથરોગા-
પુસ ખરેખરો પાણી વગર તરફદીને મૂચા.

મહમૂદ વિદ્વાન, ઇનસાફી, શરો, દયાળુ પણ લોભા હતો. ધ-
મીઠ હોઈ હિંદુ ઉપર નિર્દયતા વાપરતો. લગાઈ કરવાનો મુખ્ય હેતુ
લૂંટ કરી પૈસા મેળવવાનો હતો. લક્ષ્મી માટે લાખોની કતલ કરતો,
ને પૈસા આપનારને મોટી મારી આપતો. વિદ્વાનને આશરો આ-
પતો. તેની પાસે ફરદોશી નામનો પ્રખ્યાત કવિ હતો, એ કવિએ
‘શાહનામું’ નામે પાદશાહના ચરિત્રનું પુસ્તક જનાવ્યું છે.

મહમૂદ ઇ. સ. ૧૦૩૦માં પૈસાની લલનામાં મરણ પામ્યો.
તેની પછી મસાઉદ, મોદુદ, અબદુલ હુસૈન, અબદુલ રસીદ,
ફરુકજદ, ઇબ્રાહીમ, મસાઉદ, અને અરસલાન નામે અનુક્રમે જા-
દશાહ થયા, પણ તેમની વખતમાં કાંઈ જાણુવા જોગ જનાવ જત્યો
નથી. અરસલાન પછી બેહરામ ગાતી પર બેઠો.

બેહરામ. ૧૧૧૮-૧૧૫૨-૩૮

એણે ગોર પ્રાંતના સૂબા (પિલાના જમાઈ) કુતબુદ્દીનને કાંઈ
કારણથી દગાથી માર્યો, તેથી કુતબુદ્દીનના બાઈ સૈફુદ્દીને ધિજનીપર
ચડાઈ કરી, પણ તે મરાયો. ત્યારે કુતબુદ્દીનના ત્રાંજ બાઈ અલા-
ઉદ્દીને ધિજની પર ચડાઈ કરી ૧૧૫૨. બેહરામ નાશી ગયો. અને
અલ્લાઉદ્દીને ધિજની જાણી. તે પરથી ‘અલાઉદ્દીનજહાંસોજ’
એટલે દુનિયા જાળનાર કહેવાયો. આજથી ગોરીનશના રાજ ધિ-
જનીમાં રાજ કરવા લાગ્યા. અને બેહરામના દીકરા ખુશરૂએ
હોરમાં રાજ સ્થાપ્યું. સાત વર્ષ રાજ કરી તે મરણ પામ્યો. ત્યારે
તેની માદીએ તેનો દીકરો ખુશરૂ બેઠો. તેના ઉપર શાહબુદ્દીન

ગોરાઓ ત્રણ હુમલા કરી ખુશરૂ મલિકને કુટુંબ સુધાં કેદ કરી બિ-
જની વંશની સમાપ્તી કરી.

ગોરીવંશની વંશાવળી.

૧ અલાઉદ્દીન	૧૧૫૨—૧૧૫૬—૪
૨ સૈયુદ્દીન (આરામ)	૧૧૫૬—૧૧૫૭—૧
૩ ગ્યાસુદ્દીન	૧૧૫૭—૧૨૦૨—૪૫
૪ શાહયુદ્દીન ગોરી	૧૨૦૨—૧૨૦૬—૪
૫ મહમૂદ	૧૨૦૬—૧૨૧૨—૬

ગોરીવંશ ૧૧૫૨ થી ૧૨૧૨ સુધી ૬૦ વર્ષ ચાલ્યો.

અલાઉદ્દીન. ૧૧૫૨—૧૧૫૬—૪

એ ઘોર પ્રાંતનો સૂબો હોવાથી તેનું નામ ગોરીવંશ પડ્યું.
એહેરામને નસાડી બિજની તામે કરી અલાઉદ્દીન પોતાને દેશ ગ-
યો. ત્યાં સેલ્જુકી લોકે તેને હરબ્યો, પણ પાછળ એ લોકોને કાઢી
પોતા ધણી થયો એવામાં તેનું મોત થયું. ઇ. સ. ૧૧૫૬. તેની પ-
છી તેનો પુત્ર સૈયુદ્દીન ગાદીપર બેઠો, પણ તે દગ વગરનો હોવા-
થી તેનું રાજ તેના ખીત્રાઇ બાઇએ લઈ લીધું.

ગ્યાસુદ્દીન ૧૧૫૭—૧૨૦૨—૪૫

ગ્યાસુદ્દીન રાજ્યનું કામ ચલાવતો, અને તેનો ભાઇ શાહયુ-
દ્દીન લડાઇનું કામ ચલાવતો. શાહયુદ્દીને હિંદુસ્તાનપર હુમલા કર-
વા માંડ્યા તે વખત હિંદની હાલત—

શાહયુદ્દીને હિંદુસ્તાનપર સ્વારી કરી તેવખતે હિંદુસ્તાનમાં ચાર
મોટાં રાજ્ય હતાં. (૧) દિલ્લીમાં અનંગપાળ તોગારનું રાજ્ય.
(૨) અજમેરમાં સોમેશ્વર ચોહાણનું રાજ્ય. (૩) કનેજમાં બથચંદ
રાઠોડનું. (૪) ગુજરાતમાં લોળાલીમ સોલંકીનું. તેઓ આંદર આં-

દર કુસંપ કરી વઢયા તેથી શાહપુદીન પ્રાપ્યો.

કુસંપના કારણ—૧ દિલ્લીના રાજા અનંગપાળને કનોજનો રાજા જયચંદ તથા અજમેરનો રાજા પૃથુરાજ ભાણેજ થતા હતા. અનંગપાળને પુત્ર નહિ હોવાથી તેણે પૃથુરાજને દત્તક લઈ દિલ્લીનું રાજા આપ્યું, તેથી જયચંદને અદ્રેષાઈ આવી, ને સામ સામ લડ્યા. (૨) જયચંદે ચક્રવર્તીપણું બાહેર કરી સધળા રાજાને ખંડીયા તરીકે બોલાવ્યા, તેમાં પૃથુરાજ આવ્યો નહિ; ત્યારે તેના નામનું પુતળું ઉભું કર્યું. આ વખતે જયચંદની દીકરી સંધોગતાનો સ્વયંવર થવાનો હતો, તેણે પૃથુરાજનાં પુતળાંને વરમાળ પેહેરાવી. તે બાજર પૃથુરાજને પડતાં તેણે સંધોગતાનું હરણ કર્યું. તેમાં પૃથુરાજના ધણા સરદારો મરાયા. (૩) પૃથુરાજનું સગપણ આપુના રાજાની કુંવરી વેરે કર્યું હતું, છતાં ગુજરાતના ભોળાભીમદેવે ગામી તે નહિ આપવાથી ભીમદેવે પૃથુરાજના બાપ સોમેશ્વરને ગામી. પાછળથી પૃથુરાજે ભીમદેવને હરાવી પોતાના બાપનું વેર વાળ્યું.

એવી રીતે અંદર અંદર કુસંપ કરવાથી હિંદુઓ નબળા પડી ગયા, અને તે કુસંપનો લાભ લઈ શાહપુદીને નવ સ્વામીઓ હિંદુસ્તાન પર કરી. (૧) ૧૧૭૬માં પંજાબ પર. (૨) ૧૧૭૮માં ગુજરાતના ભોળાભીમદેવ પર કરી, તેમાં શાહપુદીન હાથે. (૩) અજમેરના રાજા સોમેશ્વર પર કરી તેમાં પણ શાહપુદીન હાથે. (૪) સિંધ પર કરી. (૫) ૧૧૮૧માં પંજાબ પર કરી, ગીજની વંશની આખર આણી. (૬) ૧૧૯૧માં સ્યાનેશ્વર આગળ દિલ્લીના રાજા પૃથુરાજ સાથે લડાઈ કરી, તેમાં પણ શાહપુદીન હાથે. (૭) ૧૧૯૩માં પાણીપતના મેદાનમાં પૃથુરાજ સાથે કરી લડાઈ કરી, પૃથુરાજ મરાયો. (૮) ૧૧૯૪માં કનોજ પર કરી, ત્યાંના રાજા જયચંદને

માર્ચો. (૯) ૧૧૯૫ માં ગ્વાલીયર પર કરી તે ગઢ જીતી લીધો.

ઉપર મુજબ નવ સ્વારી કરી શાહપુદીન ગીજની ગયો. પાછળથી તેના ગુલામ કુતબુદીને ૧૧૯૫ માં ગુજરાત જાયું, પણ ભોળા-ભીમદેવે ઘોડી મુદતમાં પાછું લીધું. અને બખત્યાર ખીલજીએ ૧૧૯૯ માં અયોધ્યા તથા બહાર પ્રાંત લીધા. એવામાં ૧૨૦૨ માં ગાસુદીન ગરણ પામ્યો. તેથી શાહપુદીન ગાદી પર બેઠો.

શાહપુદીન. ૧૨૦૬-૧૨૧૨-૬

એણે ખારીજમ ખીવના બાદશાહ પર ચડાઇ કરી પણ તેમાં હાર્યો. તે વખતે શાહપુદીનના સૂબા બખત્યાર ખીલજીએ ૧૨૦૩માં બંગાળા લીધું. શાહપુદીનની હાર થવાથી પંજાબ અને સિંધના સૂબા સ્વતંત્ર થયા, અને ૧૨૦૩ માં ગઝ્નર લોકે પંજાબ કબજે કર્યું. તેથી શાહપુદીને હિંદુસ્તાનમાં આવી સર્વને જીતી તાબે કર્યા, ને પોતાને દેશ જતાં સિંધુ નદી આગળ મુકામ કર્યો. ત્યાં ગઝ્નર લોકો-એ રાત્રે દગાથી તેને મારી નાંખ્યો. તેની પછી તેનો ભત્રિજો મહમુદ ગાદીએ બેઠો. તેનામાં કાંઈ સત્તા નહિ હોવાથી હિંદુસ્તાનના દરેક સૂબા સ્વતંત્ર થઈ ગયા. ઇ. સ. ૧૨૧૨ માં તે ગરણ પામવાથી તેના વંશની સમાપ્તી થઈ.

પ્રકરણ ૩ જી.

ગુલામ વંશની વંશાવળી.

૧ કુતબુદીન	૧૨૦૬-૧૨૧૦-૪
૨ આરામ	૧૨૧૦-૧૨૧૧-૧
૩ અહમદશ	૧૨૧૧-૧૨૩૬-૨૫
૪ રકનુદીન	૧૨૩૬-૧૨૩૬-૭ માસ

૫ રજઆમેગ	૧૨૩૬—૧૨૩૯—૩
૬ મવજુદીન	૧૨૩૯—૧૨૪૧—૨
૭ અલાઝીદીન	૧૨૪૧—૧૨૪૬—૫
૮ નાસરુદીન	૧૨૪૬—૧૨૬૫—૧૯
૯ ગ્યાસુદીનઅલુઝ્ઝુન	૧૨૬૫—૧૨૮૭—૨૨
૧૦ કૈકુબાદ	૧૨૮૭—૧૨૯૦—૩

ગુલામવંશ ૧૨૦૬ થી ૧૨૯૦ સુધી ૮૪ વરસ ચાલ્યો.

કુતબુદીન. ૧૨૦૬—૧૨૧૦—૪

એ નિશાપુરના સોદાગરનો ગુલામ હતો. એ સોદાગરે કુતબુદીન શાહુખુદીન ગોરીને ભેટ આપ્યો. શાહુખુદીને તેની હા શિયારી જોઈ બાણાવી ગણાવી લડાઈનાં કામમાં કુશળ ક્યો, અને દિલ્લીનો સુબો કરાવ્યો. ઇ. સ. ૧૨૦૬ માં સ્વતંત્ર થઈ દિલ્લીમાં પહેલો બાદશાહ બન્યો. એણે કુતબમિનારો ચણાવવા માંડ્યો, પણ તે પૂરો ન થયો. તેની વખતમાં હિંદની પડતીનાં ચિન્હો થવા માંડ્યાં. (૧) તાગાના સુગાનાં બંડ. (૨) હિંદુરામજોનાં બંડ. (૩) મોગલ લોકોના હુમલા. ઇ. સ. ૧૨૧૦ માં કુતબુદીન મરણ પામ્યો. તેના પછી તેનો દીકરો આરામ ગાદીએ બેઠો. તે દમવગરનો હોવાથી તેના બનેલી અદતમશે ગાદી લીધી.

અદતમશે. ૧૨૧૧—૧૨૩૬—૨૫

એણે ઈ. સ. ૧૨૨૫ માં સિંધ, ઈ. સ. ૧૨૨૯ માં બંગાળ, અને ઇ. સ. ૧૨૩૧ માં ઉજ્જન જીતી મહાકાબેશ્વરનું દેર તોડી નાંખી રાજ્યમાં વધારો કર્યો.

એની વખતમાં મોગલ સરદાર જંગીસખાં જખરી ફાજલ સિંધુ નદી સુધી આવી પાછો ગયો. કુતબુદીને અધરો મૂકેલો

કુતબમિનારો તેણે પૂરો કર્યો. અલતમશના ઇ. સ. ૧૨૩૫ માં મ-
રણ પામ્યો. તેના પછી તેનો પુત્ર રૂકનુદ્દીન ગાદીએ બેઠો, તે દમ
બગરનો હોવાથી તેનું રાજ તેની બેન રજીઆબેગમે લઈ લીધું.

રજીઆબેગમ. ૧૨૩૬—૧૨૩૯—૩

આ બાઈ ડાહી, હાશિયાર. બાણેલી, ને ધનસાશી હતી. જાતે
ધનસાક્ષ આપી લોકોની દાદ સાંભળતી. દાદામાં બાદશાહ ત-
રીકે સ્ત્રી વર્ગમાં આ બાઈનું થયું. તેને સુલતાના રજીઆ પણ્ય
કહેતા. પાછળથી જલાલ નામના હજારી ઘોડેસ્વાર સાથે પ્યારમાં
પડી અરાગ થઈ, તેથી અમીરોએ જલાલને મારી રજીઆબેગમને
કેઠું કરી. કેદીખાનામાંથી રજીઆબેગમ અલતુનીઆ નામના
ઝોડીદારને લઈ નાશી ગઈ. અંતે જાને જળ પડાઇ માર્યા ગયા.
એની પછી એનો બાઈ મવજુદીન ગાદીપર બેઠો, તે દમ બગરનો
હોવાથી લશ્કરે તેને ગાદીપરથી બિઠાડી રૂકનુદ્દીનના દીકરા અ-
લાઉદ્દીનને ગાદીએ બેસાડ્યો.

અલાઉદ્દીન. ૧૨૪૧—૧૨૪૬—૫

એની વખતમાં મોગલ લોકોએ હિંદુસ્તાનપર હુમલા કર્યા.
લશ્કરે એને ગાદીપરથી બિઠાડી અલતમશના દીકરાના દીકરા ના-
સરૂદીનને બેસાડ્યો.

નાસરૂદીન.

આ બાદશાહ ફકિરી ચાલતો હતો. ભવમનસાર્થી વર્તી પુ-
સ્તકોની લખાગણી વડે પોતાનું યુગ્મરત્ન ચલાવતો, અને પોતાની
બેગમનું રાંધેલું ખાતો, રાજની સમગ્ર લગામ પોતાના વજીર
ખામુદ્દીન ખુલખુનના હાથમાં આપી હતી. તેણે બુદ્ધિજીવંદ, મા-
નવા, એને દિલ્લીના જંડ સમાવી રાજને મજબૂત કર્યું. એની વ.

ખતમાં મોગલ શાહશાહ હોલાકુખાંના વજીર હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો હતો, તેનું સાર સનમાન કર્યું હતું. આ શાહશાહને પુત્ર નહિ હોવાથી તેના મરણ પછી તેનું રાજ તેના વજીર ગ્યાસુદીન ખુલખુનને હાથ આવ્યું.

ગ્યાસુદીન ખુલખુન. ૧૨૧૫—૧૨૮૭—૨૨

એની વખતમાં જંગાળના સૂયા તોગ્રલખેગે જાંડ કર્યું, તેથી તેને મારી પોતાના દીકરા બકારાંખાંને જંગાળનો સૂયો કર્યો; અને મેલાતમાં મોટું જાંડ સળગવાથી એક લાખ મેલાતીઓને મારી નાંખ્યા.

આ શાહશાહ ખતનો શુભાગ હતો, જાને હિંશિયાર તથા અનુભવી હતો, પણ દલકા મનનો અને કૂર સ્વભાવનો હતો. એણે હિંદુઓને નોકરી નહિ આપવાનો ધારો કર્યો. તેની વખતમાં મોગલ લોકોના ખુલખથી રાજ, અમીર તથા કવિ વગેરે દિલ્લીમાં આવી રહ્યા હતા. તેમાં અમીરખુશરૂ નામનો વિદ્વાન કવિ હતો. ખુલખુનને ૨ દીકરા હતા. તેમાં મોટો પુત્ર મહમુદ મરણ પામ્યો હતો, અને નાનો પુત્ર બકારાંખાં હતો, તેની સાથે જનતું નહોતું; તેથી ગ્યાસુદીનના મરણ પછી બકારાંખાંના પુત્ર કેકુખાદને માદી મળી.

કેકુખાદ. ૧૨૮૭—૧૨૯૦—૩

આ શાહશાહને નિજમુદીન કરીને ખરાબ વજીર હતો. એ વજીરે શાહશાહને તેના પાપ બકારાંખાં સાથે વેર કરાવ્યું; પણ પાછળથી પાપ દીકરાને સંપ થયો, અંતે ભુંડા વજીર નિજમુદીનને ઝેર દઈ શાહશાહે મારી નાંખ્યો.

કેકુખાદ બોલો તથા દગ વગરનો હોવાથી ખીલજ લોકોએ તેનું રાજ લઇ લીધું. ને શુભામ વંશની આખર આણી.

ખીલજી વંશની વંશાવળી.

૧ જલાલુદ્દીન	૧૨૯૦—૧૨૯૫—૫
૨ અલાઉદ્દીન	૧૨૯૫—૧૩૧૫—૨૦
૩ ઉમ્મર	૧૩૧૫—૧૩૧૬—૧
૪ મુબારક	૧૩૧૬—૧૩૨૦—૪
૫ ખુશરૂ	૧૩૨૦—૧૩૨૦—૫ માસ

ખીલજી વંશ ઈ. સ. ૧૨૯૦ થી ઈ. સ. ૧૩૨૦ સુધી ૩૦ વર્ષ ચાલ્યો.

જલાલુદ્દીન. ૧૨૯૦—૧૨૯૫—૫

ગુલામ વંશની આખર આણી ૭૦ વરસની ઉમ્મરે જલાલુદ્દીન ગાદી પર બેઠો. આ બાદશાહ જાતનો પઠાણ હોવાથી તેના વંશનું નામ ખીલજી વંશ પડ્યું.

એની વખતમાં ઈ. સ. ૧૨૯૨ માં મોગલ લોકો ચડી આવ્યા, તેમને હરાવ્યા. અને કૈફુબાદના દીકરા મલિક જયામુએ જાંડ ક્યું, તેથી તેને પકડી કદ ક્યો પણ પાછળથી દયા લાવી છોડી દીધો.

આ બાદશાહ દયાળુ અને ભોળા દીલનો હતો, તેથી તેનાં રાજમાં ચોર લૂંટારાનું જોર વધ્યું. તેનો ભત્રીજો અલાઉદ્દીન કરા માન્યો હતો, તેણે ઈ. સ. ૧૨૯૪ માં દક્ષિણ પર ચડાઈ કરી દેવગિરિના રાજાને હરાવી ખેસુમાર દોલત મેળવી. એ ભત્રીજાને જલાલુદ્દીને મળવા બોલાવ્યો. મળતી વખતે અલાઉદ્દીને દગો કરી કાઢાનો ઘાત ક્યો.

અલાઉદ્દીન. ૧૨૯૫—૧૩૧૫—૨૦

દેવગિરિથી લાવેલું ધન લશ્કરને ધનાગ આપી, મુલેમાન વગેરે ભત્રીજાઓને મારી નાંખી, અલાઉદ્દીન ગાદી પર બેઠો. એની વખતમાં ચાર મોટા યનાવળ ગયા. (૧) ગૂજરાત પર સ્વા-

રી. (૨) મોગલોના હુમલા. (૩) ઉત્તરમાં જીત મેળવી દક્ષિણ પર સ્વારી. (૪) વંડ.

૧ ગૂજરાતના પ્રધાન માધવની ફરિઆદપરથી અલાઉદ્દીને ગૂજરાત જીતવા પોતાના સરદાર આલીફખાં તથા પોતાના બાઇ નસરતખાંને મોકલ્યા. તેમણે ગૂજરાત કબજે કર્યું. ત્યાંના રાજા કરણ આગલાંટમાં નાશી ગયો, અને તેની રાણી કમળાદેવીને શકદી તિલી લાપ્ત ગયા. ત્યાં તેની સાથે અલાઉદ્દીન પરકયો. ગૂજરાત જીતી પાછા આવતાં જાંબાતમાંથી મલેક કાકુર નામનો ચુલામ ગળ્યો, તે બદલાઈને સોંપ્યો. તેણે ધણું પતકમી કામ કર્યુંછે.

૨ મોગલ લોકોએ સાત વાર હુમલા કર્યા. તેમાં પહેલા બે ઇ. સ. ૧૨૨૭—૨૮ માં પંચજ પર કર્યા તેમાં હારી પાછા ગયા. ત્રીજો ઇ. સ. ૧૨૬૮ માં પુતલુધખાં નામે સરદારે કર્યો તેમાં પણ તે હાર્યો. ચોથી વાર ઇ. સ. ૧૩૦૩ માં દિલ્લી સુધી આવી પાછાં ગયાં. અને ત્યાર પછી ત્રણ હુમલા રોહિલખંડ પર કર્યા તેમાં ધણાખરા મોગલ માર્યાં ગયાં.

૩ ઇ. સ. ૧૩૦૦ માં રણુચંદ્રનો કિલ્લો લઈ, ઇ. સ. ૧૩૦૩ માં ચીતોડ પર હલ્લો કરી રજપૂતોને હરાવ્યા. એમ બિતરમાં જીત મેળવી દક્ષિણ પર ચડ્યો. ઇ. સ. ૧૩૦૩ માં મલેક કાકુરને વરંગૂળ જીતવા મોકલ્યો. તેણે માળવા, ખાનદેશ તથા ગહારાષ્ટ્ર લીધાં; અને રામદેવને દિલ્લી લઈ જઈ તાળેદારી કબૂલ કરાવી. ઇ. સ. ૧૩૦૬ પછી કાકુરે તેજગંધ પર સ્વારી કરી, તે તેની રાજધાની વરંગૂળ લીધું ઇ. સ. ૧૩૦૯ તથા ઇ. સ. ૧૩૧૦ માં કર્ણાટક જીત્યું, અને ઇ. સ. ૧૩૧૨ માં ઠેક રામેશ્વર સુધીનો કબજો કરી આપ્યો.

૪ પાછળથી મલેક કાકુરનું જોર વધી પ્રડવામાં ખરાબી

યધ, ગુજરાતમાં હિંદુ લોકોએ જાંડ કર્યું, ને દક્ષિણમાં રામદેવને જગાધ સ્વતંત્ર થઈ ગયો.

અલાઉદ્દીને ધણો મુઝક કબજે કર્યો, દક્ષિણ દેશ કાંઈ જાન દશાદે જીત્યો નહોતો, તે આ બાદશાહે જીતી નામના કરી. આ બાદશાહની વખતમાં દિલ્લીમાં વસતી પણ ઘણી વધી હતી, તેથી ૧૫ હજાર મોગલોની ઇ. સ. ૧૩૧૧ માં તેણે કતલ કરાવી હતી.

અલાઉદ્દીન ચતુર, શુરવીર, ને લડવૈયો હોય, પણ ધર્મીય, પાપી, જુઝમી, નિગકહરામી, અગિમતી, જંગલો અને ધાતકી હતો. તેથી ‘અલાદીઆ ખુની’ એ નામથી ઓળખાય છે. હિંદુઓને દુઃખ દેતો, વેરા લેતો, દેરાં તોડી મસાદો બંધાવતો, અને ઝાઝોપેસો બેગો થતા દેતો નહોતો. નિયમ વગરનો ખોરાક ખાવાથી માંદો પડ્યો, એવામાં તેના વજર કાકુરે એર દમ મારી નાંખ્યો.

ઉમ્મર. ૧૩૧૫—૧૩૧૬—૧

કાકુરે અલાઉદ્દીનને મારી તેના બે દીકરાને આંધળા કર્યા, તથા ત્રીજા દીકરા મુબારકને મારવા મારા મોકલ્યા, અને એવા પુત્ર ઉમ્મરને માદીયર બેસાડી પોતે રાજ કરવા લાગ્યો. પણ મુબારકે મારાને હલકું સંગળવવાથી તેમણે કાકુરેને મારી નાંખ્યો.

મુબારક. ૧૩૧૬—૧૩૨૦—૪

એણે ઉમ્મરની આંખો ફોડી નાંખી, અને ખીજ બે બાઈ-ઓને મારી નાંખ્યા. તથા રાજ્ય મળ્યાની ખુશાલીમાં ૧૭ હજાર ફોદોને ફોડી મૂકી, તેના બાપે જેની જમીન વધ લીધી હતી તેની પાછી આપી. ગૂજરાતનું જાંડ સગાવી, દક્ષિણના રાજ હરપાળને મારી નાંખ્યો. એમ થોડી મુદત રાજ ફીક ચલાવ્યા બાદ ખુશરૂ નામના દેહને વજરાત આપી પોતે રાંડીબાજમાં પડ્યો. સ્ત્રીનો વે

૫ લાઘ અમીરને ત્યાં નાચવા જવા લાગ્યો. ખુશરૂએ તેને મારી નાંખ્યો.

ખુશરૂ. ૧૩૨૦—૧૩૨૦—૫ માસ.

એણે પોતાની જાતના ઢેઢને નોકરો રાખવા માંડ્યા, તેથી અમીરો નાખુશ થયા અને તેમણે બંડ કર્યો. આખરે પંજાબના સુબા ઘાઝખાંએ આવી તેને મારી ખીસજી વંશની સમાપ્તી કરી.

તઘલખ વંશની વંશાવળી.

૧ ગ્યાસુદ્દીન...૧૩૨૦-૧૩૨૫-૫

૨ મહમૂદ ગાંડો...૧૩૨૫-૧૩૫૧-૨૬

૩ ફિરોઝુદ્દીન...૧૩૫૧-૧૩૮૮-૩૭

૪ ગ્યાસુદ્દીન (૨) ૧૩૮૮-૧૩૮૯-૧

૫ અબુગકર. ૧૩૮૯-૧૩૮૯-૫ માસ

૬ નાસરુદ્દીન. ૧૩૮૯-૧૩૯૨-૩

૭ સિકંદર. ૧૩૯૨-૧૩૯૨-૧૧ માસ

૮ મહમૂદ (૨) ૧૩૯૨-૧૪૧૨-૨૦

૯ સરદાર હોજતખાં ૧૪૧૨-૧૪૧૪-૨

તઘલખ વંશ ૧૩૨૦ થી ૧૪૧૪ સુધી ૯૪ વર્ષ ચાલ્યો.

ગ્યાસુદ્દીન. ૧૩૨૦—૧૩૨૫—૫

ઘાઝખાં ગ્યાસુદ્દીન નામ ધારણ કરી દિલ્લીની ગાદી પર બેઠો. તેના દીકરા જુમાખાંએ ઇ. સ. ૧૩૨૩ માં વરગુણ જીત્યું, અને ગ્યાસુદ્દીને બંગાળા જતી બકારાખાંને કબજે કર્યો. ત્યાંથી પાછા આવતાં જુમાખાંએ લાકડાનો માંડવો કરાવ્યો હતો, તેમાં બાદશાહ તથા તેનો વહાલો પુત્ર ઉતર્યા, એવામાં માંડવો એકાએક પડી જવાથી દુર્ઘાટ મુઆ.

આ બાદશાહ જાતનો તર્કી યુદ્ધાગ હતો, પણ હોશિયારીથી બાદશાહ થયો. તે ડાહ્યો, નિતીવાળો અને બહાદૂર હતો. વસ્તીને સુખ આપી રાજ્ય સારી રીતે ચલાવ્યું. તેણે દિલ્હીની થડમાં દો-સતાબાદ નામે કિલ્લો બંધાવ્યો છે. એ કિલ્લામાં પોતે રહતો.

મહમૂદ ગાંડો. ૧૩૨૫—૧૩૫૧—૨૬

જુમાખાં મહમૂદ નાગ ધારણ કરી ગાદી પર બેઠો. એ બાદશાહ વિદ્વાન, બુદ્ધિવાન, શૂરો અને બહાદૂર હતો, પણ ક્રોધી, હઠીયો અને જુલમી હતો. તેથી તેના સારા ગુણ ઢંકાઈ ‘મહમૂદ ગાંડાના’ નામથી ઓળખાતો. તેના અવિચારી તથા જુલમી કામોથી ઠાર ઠાર જાંડ ઉડ્યા.

[૧] તેણે મહારાષ્ટ્ર જતી, દેવગિરિનું નામ દોલતાબાદ પાડ્યું, અને ત્યાં રાજધાની કરવા વિચાર કરી દિલ્હીના લોકોને ત્યાં જવા હુકમ કર્યો, ને ત્યાંથી પાછા દિલ્હી બોલાવ્યા. એમ બે ત્રણ વખત આવ જાતી હજારો ગાયુસો મરણ પામ્યા.

(૨) ધરાન તથા ચીન જાતવા ફોજ મોકલી, પણ તે રસ્તામાં નાશ પામી.

(૩) પોતાનો એક દાંત પડી ગયો તે પર ધણું ધન ખર્ચી કબર ચણાવી.

(૪) ઉપર મુજબ ચારે તરફ પૈસાનું નુકશાન લાગવાથી નાણું ખૂટ્યાં, તેથી રૂપાને બદલે ત્રાંખાનાણું ચલાવ્યું. તે પરદેશમાં નહિ ચાલવાથી દેશ પાપમાલ થયો.

(૫) બેડુત પર વસુલાત નાંખી જુલમ કર્યો.

(૬) ગાયુસનો પ્રદેશ ઘેરી, તેનો શિકાર જુલમી રીતે કરવા માંડ્યો.

[૭] શિકારની હદ યાંધેલી હતી, તેમાં કોઈ માણસ અગ્નિ-
શ્થી પેસે તો તેને મારી નાંખતો.

એ મુજબ તેના અધારિત તથા બુલમી કામેથી કારકાર બં-
દ સજાયા.

(૧) ઇ. સ. ૧૩૩૮ માં તેના બત્રીન્નએ માળવામાં બંદ
કર્યું, તેથી તેની ચામડી ઉતરવી નાંખાવી.

(૨) ઇ. સ. ૧૩૩૯ માં પંજાબમાં મલેક બેહરામે બંદ કર્યું,
તેને મરદમ માર્યો.

[૩] ઇ. સ. ૧૩૪૦માં બંગાળામાં બંદ ઉઠ્યું, તે સમ્યું નહિ.

(૪) ઇ. સ. ૧૩૪૪ માં કર્ણાટક અને તૈલંગણુવાળાએ
બંદ કર્યા, તેમાં કર્ણાટક વાળે વિજયનગરમાં અને તૈલંગણુવાળાએ
વરંગળમાં રાજધાની કરી સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું.

(૫) દક્ષિણમાં નિઝમ એનુમુલ્કે બંદ કર્યું, તે સમાવવા
ખાદશાહ પંડે દક્ષિણમાં ગયો. એવામાં અફઘાનનાએ પંજાબમાં
બંદ કર્યું.

(૬) ૧૩૪૭ માં ગુજરાતમાં બંદ ઉઠ્યું તે સમાપ્ત્યું.

(૭) બેદરમાં બંદ ઉઠ્યું, તથા હુસનગંગુએ ઈ. સ. ૧૩૪૭
માં કલચુર્ગમાં બ્રાહ્મણીવંશનું રાજ્ય સ્થાપ્યું.

(૮) ગુજરાતમાં ફરી બંદ સળગ્યું તેમને હરાવી, સુરત તથા
ખંભાત લૂંટી મહમુદ સિંધમાં ગયો, ત્ય નગરહઠ્ઠા આગળ ઇ. સ.
૧૩૫૧ માં મરણ પામ્યો, તેની પછી તેનો ભત્રિજો ફિરોબુદ્દીન
માલીપર બેઠો.

ફિરોબુદ્દીન. ૧૩૫૧—૧૮૮—૩૭

એ દયાળુ પરાપકારી અને બોલો હતો. લડાઈના કાગમાં કુ-

ખનાવ થવાથી, તેનાં બાઈ અણુબકરે તેનું રાજ્ય લઇ લીધું, તે પછી માલ વગરનો હોવાથી, તેની પાસેથી રાજ ખુંચી લઈ ફીરોજીદીનનો દીકરો નાસરુદ્દીન બેઠો. તેને રૈયત ગાંઠતી નહોતી. તેના મરણ પછી સિકંદર ગાદીપર બેઠો, પછી તે થોડી મુદતમાં મરણ પામ્યો, ત્યારે તેનો બાઈ મહમૂદ ગાદીપર બેઠો.

મહમૂદ. ૧૩૯૨—૧૪૧૨—૨૦

એ નાનો હતો, તેથી તેને સૂબા ગાંઠતા નહોતા. તેની વખતમાં ગૂજરાત, માળવા અને જુવાનપુરના સૂબા સ્વતંત્ર થયા. ઇ. સ. ૧૩૯૮ માં ધરાન દેશનો મોગલ આદશાહ તૈમૂર દિલ્હીપર ચડી આવ્યો. મહમૂદ ગૂજરાત બંધી નાઠો, તૈમૂરે પાંચ દિવસ સુધી દિલ્હીમાં કતલ ચલાવી, દિલ્હી લૂંટી, ખાળી, હજારો માણસોને કંદ કરી, પોતાને દેશ ગયો. પછી મહમૂદે ગૂજરાતમાંથી આવી રાજ કરવા માંડ્યું. ઇ. સ. ૧૪૧૨ માં તે મરણ પામ્યો. તેથી તેની ગાદી બે વરસ સુની રહી.

દાસતખ્તાં લોદી. ૧૪૧૨—૧૪૧૪—૨

ગાદીનો કોઈ વારસ નહિ હોવાથી બે વરસ લગી તેણે રાજ ચલાવ્યું. એવામાં મુલતાનના સૂબા ખીજરખાંએ, હું તૈમૂરનો મોકલેલો સૂબો છું, એવું જતાવી, રાજ લઇ લીધું. ને સૈયદ વંશની ગાદી સ્થાપી.

સૈયદ વંશની વંશાવળી.

૧ ખીજરખાં	૧૪૧૪—૧૪૨૧—૭
૨ મુબારક	૧૪૨૧—૧૪૩૩—૧૨
૩ મહમૂદ	૧૪૩૩—૧૪૪૩—૧૦
૪ અલાઉદ્દીન	૧૪૪૩—૧૪૫૦—૭

સૈયદવંશ ૧૪૧૪ થી ૧૪૫૦ સુધી ૩૬ વર્ષ ચાલ્યો.

સૈયદવંશ. ૧૪૧૪—૧૪૫૦—૩૬

દાલતખાં પાસેથી રાજ્ય ખુચી લઇ ખીજરખાં ગાદીપર બેઠો. એની પછી મુબારક, મહમુદ અને અલાઉદ્દીન નામના બાદશાહ થયા, પણ કોઈનામાં દગ નહોતો. છેલ્લા બાદશાહ અલાઉદ્દીનના રાજ્યની હદ માત્ર સાત ગાઉમાં હતી, તેણે પોતાનું રાજ્ય બહિસોલખાં લોદીને સોંપી પોતે પોતાના વતન જુદાબુનમાં રહેવા ગયો.

લોદીવંશની વંશાવળી.

૧ બહિસોલખાં	૧૪૫૦—૧૪૮૮—૩૮.
૨ સિકંદર	૧૪૮૮—૧૫૧૬—૨૮.
૩ ઇબ્રાહિમ	૧૫૧૬—૧૫૨૬—૧૦

લોદી વંશ ઇ. સ. ૧૪૫૦ થી ૧૫૨૬ સુધી ૭૬ વર્ષ ચાલ્યો.

લોદીવંશ ૧૪૫૦—૧૫૨૬—૭૬.

આ વંશનો મૂળ પુરૂષ બહિસોલખાં લોદી થયો, તેણે ૨૬ વર્ષ સુધી જુવાનપુરના રાજા સાથે લડી તેને કળંગે કર્યો. ઇ. સ. ૧૪૮૮ માં તે ગરણ પામ્યો. તેની પછી સિકંદર ગાદીએ બેઠો, એણે હિંદુધર્મને ઘણું નુકશાન કર્યું. એના વખતથી આગ્રામાં ગાદી ચઢી તથા એના વખતમાં ફિરંગી લોકો આવ્યા, અને નાનકપંચ નીકળ્યો. ઇ. સ. ૧૫૧૬ માં સિકંદર ગરણ પામ્યો, પછી તેનો દીકરો ઇબ્રાહિમ ગાદીએ બેઠો. એ નળજો તથા મૂર્ખ હતો. પં-ગનગના સૂયા દાલતખાંએ કાબૂલના રાજા બાબરને હિંદુસ્તાન છતવા બોલાવ્યો. તેણે આવી ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં પાણીપતના મેદાનમાં ઇબ્રાહિમ લોદીને હરાવી મારી નાંખ્યો, અને લોદીવંશની સમાપ્તી કરી.

પ્રકરણ ૪ થું.

ભોગલવંશની વંશાવળી.

૧ બાબર	૧૫૨૬—૧૫૩૦—૪
૨ હુમાયુ	૧૫૩૦—૧૫૫૬—૨૬
૩ અકબર	૧૫૫૬—૧૬૦૫—૪૯
૪ જહાંગીર	૧૬૦૫—૧૬૨૭—૨૨
૫ શાહજહાં	૧૬૨૭—૧૬૫૮—૩૧
૬ ઔરંગઝેબ (આ- લગીર)	૧૬૫૮—૧૭૦૭—૪૯
૭ બહાદુરશાહ (શાહ- આલમ પહેલો).	૧૭૦૭—૧૭૧૨—૫
૮ જહાંદારશાહ	૧૭૧૨—૧૭૧૩—૧
૯ ફરોકશિર	૧૭૧૩—૧૭૧૬—૬
૧૦ ગહમૂદશાહ	૧૭૧૬—૧૭૪૮—૨૯
૧૧ અહમદશાહ	૧૭૪૮—૧૭૫૪—૬
૧૨ આલમગીર (૨)	૧૭૫૪—૧૭૫૬—૫
૧૩ શાહઆલમ (૨)	૧૭૫૬—૧૮૦૬—૪૭
૧૪ અકબર ()	૧૮૦૬—૧૮૩૭—૩૧
૧૫ ગહમૂદ બહાદુરશાહ	૧૮૩૭—૧૮૫૮...૨૧

ભોગલવંશ ઈ. સ. ૧૫૨૬ થી ઈ. સ. ૧૮૫૮ સુધી, ૩૩૨ વર્ષ ચાલ્યો.

બાબર. ૧૫૨૬—૧૫૩૦—૪

એ તેમૂરના વંશનો છઠો પુરુષ હતો. બાર વરસની ઉંમરે

ઈ. સ. ૧૪૬૪ માં ગાદીએ બેઠો, અને ઇ. સ. ૧૪૬૭ માં તેના કાકાને હરાવી સમરકંદ લીધું. એવામાં ઉરબેક લોકોએ બળવો કરી, બાબરને પોતાના દેશમાંથી કાઢી મૂક્યો. તેથી તે કાબૂલમાં ગયો, અને તે રાજ ઇ. સ. ૧૫૦૪ માં લીધું. પછી દોલતખાંસીદીના તેડાબ્યાથી તે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો, ઇ. સ. ૧૫૫૬ માં ઇબ્રાહિમ લોદીને પાણીપતના મેદાનમાં હરાવી માર્યો. તે દિલ્હી લીધું. તે વખતે બહાર, બંગાળા, મેવાડ, ગુજરાત, દક્ષિણ વગેરેના સ્વતંત્ર રાજ્યો હતાં તેમાં મેવાડનો રાજા સંગ મેવાડના રાજા હરનાખાંને લઈ લડવા આવ્યો. ઇ. સ. ૧૫૨૭ માં જાનેપુર, સીકરી આગળ બારે લડાઈ થઈ, તેમાં બાબર ધણી મુશ્કેલીએ જીત્યો. આ વખતે બાબરે દાર પીવાની બાધ લીધી હતી. ઇ. સ. ૧૫૨૮ માં ચંદેરી લીધું. તથા બંગાળા, બહાર અને આઢીઆ જીતી લીધાં. એવામાં બાબરનો મોટો પુત્ર હુમાયુ માંદો પડ્યો, ત્યારે બાબરે પરમેશ્વરની બંદગી કરી હુમાયુનો રોગ માગી લીધો. અને તો વેહેમથી કે અને તો સાચું હોય ! પણ એ અરસામાં બાબર માંદો પડ્યો, અને ઇ. સ. ૧૫૩૦ માં આત્મામાં ગરણ પામ્યો.

બાબર લડાઈમાં શૂરો, સંકટમાં ધિરજવાન, અને આનંદી સ્વભાવનો હતો. રૈયત તથા સગાપર પ્રેમ રાખતો. તેને ફળ પૂલનો ધણો શોક હતો. તેનું રાજ આમૂથી ગંગાના પ્રદેશ તથા બંગાળા સુધી હતું.

હુમાયુ. ૧૫૩૦—૧૫૫૬—૨૬

બાબરને ચાર દીકરા હતા. ૧ હુમાયુ ૨ કામરાન ૩ હિંદાલ ૪ મીરજા અસ્કરી. તેમાં કામરાનને કાબૂલ તથા કંદહાર, હિંદાલને સંયુક્ત પ્રાત, મિરજા અસ્કરીને મેવાડનો મૂલક અને બાકીને:

મૂલક હુમાયુને ભાગ આવ્યો. તેથી હુમાયુને ઉત્તર હિંદુસ્તાનની ગદી બંધ પડી.

હુમાયુએ ઇ. સ. ૧૫૫૩ માં ગૂજરાતપર ચડાઈ કરી, ત્યાંના પાદશાહ બહાદુરશાહને મંદેસર આગળ હરાવી, આંખોને લીધું. એવામાં શિરશાહ નામે અફઘાન સરદારે બંગાળ તથા બહાર પ્રાંત જીતી લઈ બળવો કર્યો. તેની સાથે હુમાયુએ ઇ. સ. ૧૫૬૬માં બકસર આગળ, અને ૧૫૪૦ માં કનોજ આગળ લડાઈઓ કરી, પણ હુમાયુ હાર્યો. તેથી પોતે કુદુંગ સુદમાં સિંધમાં ગયો. ત્યાં હમરકોટ આગળ તેની રાણી હુમીદાને પેટ ઈ. સ. ૧૫૪૨ માં પ્રતાપી અકબરનો જન્મ થયો. ત્યાંથી પોતાના બાઈડી છોકરાને પોતાના બાઈ આગળ મૂકી, હુમાયુ ધરાનના તમસ્સે પાદશાહ આગળ ગયો. અને શીઆપંથ પાળવાની કબૂલાતે તેની આગળથી મદદ લઈ, હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. ત્યાં તેને પ્રધાન બેહરામખાં ગળ્યો. આ વખતે દિલ્હીની માદીએ શરવંશનો આદિલશાહ રાજ કરતો હતો. તેના વજીર હેમુ અને હુમાયુના વજીર બેહરામખાં વચ્ચે ઈ. સ. ૧૫૫૬ માં પાણીપતના મેદાનમાં લડાઈ થઈ, તેમાં આદિલશાહ તથા હેમુ માર્યાં ગયાં. ને હુમાયુ માદીપર બેઠો. પણ એજ સાલમાં નીસરણાંએથી ઉત્તરતાં પડી જવાથી મરણ પામ્યો. તેની પછી તેનો પુત્ર અકબર માદીએ બેઠો.

શર વંશની વંશાવળી.

શિરશાહ...	૧૫૪૦—૧૫૪૫—૫
રક્ષીગશાહ...	૧૫૪૫—૧૫૫૩—૮
આદિલશાહ...	૧૫૫૩—૧૫૫૫—૩

શૂરવંશ ઇ. સ. ૧૫૪૦થી ઈ. સ. ૧૫૫૬ સુધી ૧૬ વરસ ચાલ્યો.

શૂરવંશ. ૧૫૪૦—૧૫૫૬—૧૬

હુમાયુને હરાવી સિરશાહ ઈ. સ. ૧૫૪૦માં ગાદીએ બેઠો. તેણે માળવા જીત્યો, અને કલિંજરને ઘેરો ધાલ્યો. તેમાં દારૂખાનું સળગવાથી ઇ. સ. ૧૫૪૫માં જળી મૂઓ. તેની પછી તેનો દીકરો સલીમશાહ ગાદીએ બેઠો, તેણે સલીમગઢ બંધાવ્યોછે. તે ઇ. સ. ૧૫૫૩માં મરણ પામ્યો, એટલે આદીલશાહ ગાદીએ બેઠો. તેની સાથે હુમાયુના સરદાર બેહરામખાંએ પછીપતના મેદાનમાં લડાઈ કરી, ઈ. સ. ૧૫૫૬માં તેને તથા તેના સરદાર હેમુને મારી શૂરવંશની સમાપ્તી કરી.

અકબર. ૧૫૫૬—૧૬૦૫—૪૯

અકબર તેર વરસની હમ્મરે ગાદીએ બેઠો. તે વખતે રાજ્યો મધ્યો કારબાર વજીર બેહરામખાં ચલાવતો હતો. તેને ખાનખાવા પણ કહેતા. બેહરામખાં અહંકારી તથા ધાતકી હોવાથી અકબરને તેની સાથે જાન્યું નહિ, તેથી ઈ. સ. ૧૫૬૦માં પોતાનો હુકમ માનવા દુવાઈ ફેરવી. ત્યારે બેહરામખાંએ જાનજાગમાં જાંડ કર્યું, તેથી અકબરે તેને પકડ્યો, પણ જૂનો નોકર જાણી છોડી દીધો, અને મંકે જવાની રજા આપી. ત્યાં ગુજરાતમાં કોષ્ટએ તેને મારી નાંખ્યો. અકબરે રાજ્યની લગભગ પોતાના હાથમાં લીધા પછી છ બાળતમાં વિત્ત ચોટાડ્યું. (૧) સરદારે પર સત્તા બેસાડના. (૨) રજપૂત રાજ્ય જીતવા. (૩) મુસલમાની રાજ્યને વશ કરવા. (૪) દક્ષિણ દેશ પર સ્વારી. (૫) મુસલ્માન લોકપર સ્વારી (૬) સુધારા.

૧ ખાનજમાન નામે સૂણાને જુવાનપુરમાં શત્રુની દેખરેખ રાખવા નીમેશો હતો, તેણે જાંડ કર્યું, તેથી માર્યો ગયો. (૨) આ-

મદખાં માળવામાં સ્વતંત્ર થઇ ગયો હતો તેને કળજે ક્યો. તે રીસથી પાદશાહી મેહેલમાં આવી તેણે વજરને ગારી નાંખ્યો. એ ગુન્હાને ગાટે અકળરે આદગખાને એજ મેહેલની ખારીએથી ફેંકી દેવાની ગારી નાંખાવ્યો. (૩) હુકીમે પંખળમાં બંડ કરી કબૂલ લીધું. (૪) મીરજાએ બંડ કર્યું, ગાટે તેને ગૂંજરાતનાંથી નસાડી મૂક્યો. એવી રીતે અકળરે સરદારોને વશ કરી પોતાનો દાળ બેસાડ્યો.

૨ અકળરે જેપુર, તથા જોષપુરની રાજ કન્યા સાથે પરણી રજપૂતો સાથે ગિત્રાચારી બાંધી. અને ભગવતસિંહની કુંવરી વેરે પોતાના પુત્ર જહાંગીરને પરણાવ્યો. તથા ચીતોડની કુંવરીની આગણી કરી, પણ તેણે મુસલમાનને આપવા ના પાડી. તેથી અકળરે ઇ. સ. ૧૫૫૮ માં ચીતોડ પર સ્વારી કરી. ચીતોડનો રાજા ઉદયસિંહ નાહો, અને તેનો વજર જયપાળ બહાદૂરીથી લડતાં મરાયો. ઉદયસિંહના પુત્ર પ્રતાપસિંહે ઉદેપુર વસાવી રાજધાની કરી, ને ઇ. સ. ૧૫૫૬ માં અકળર સાથે હુલદીગઢ આગળ બારે લડાઇ કરી, પણ કન્યા આપી નહિ. તેથી તેમનું કૂળ ઉચ્ચ કહેવાય છે. એ ઉદયસિંહના વંશજો હાલ ઉદેપુરમાં રાજ કરેછે; અને સર્વ રજપૂતથી તેઓ વધારે આગવદાર ગણાય છે. એવી રીતે અકળરે ચીતોડ વગર બીજા રાજ્યો સાથે ગિત્રાચારી બાંધી, તેથી તેને રજપૂતો તરફથી મદદ ગણવા લાગી.

૩ હવે અકળરે મુસલમાની રાજ્યો જીતવા માંડ્યાં. (૧) ઈ. સ. ૧૫૭૨ માં માળવા લીધું. (૨) ગૂંજરાતના ત્રીજા મુજફ્ફરને ઈ. સ. ૧૫૭૩ માં હરાવી, મીરજાં સોકને કાઢી મૂક્યાં. હવે ૧૫૮૩ માં ગૂંજરાત ખાત્રસા કર્યું. (૩) બંગાળામાં શરવંશનો દાઉદ રાજ કરતો હતો, તેને ગારી ટાડરમલે તે પ્રાંત ઈ. સ. ૧૫૭૬ માં

હત્યો, અને ઈ. સ. ૧૫૬૨ માં તે ખાલસા કર્યો. (૪) ઈ. સ. ૧૫૬૨ માં કાશ્મીર હત્યું. (૫) અકબરનો ભાઈ હકીમ ગરણ પાનવાથી ઇ. સ. ૧૫૮૫ માં કાબૂલ કબજે કર્યું. (૬) ઈ. સ. ૧૫૬૨ માં સિંધ હત્યું. (૭) ઇરાની શાહ આગળથી ઇ. સ. ૧૫૬૨ માં કંદહાર લીધું. (૮) ઇ. સ. ૧૫૭૪ માં ઓઢીઆ હત્યું. તે ઈ. સ. ૧૫૮૬ માં અકબરના વજીર માનસંગે ખાલસા કર્યું. એ પ્રમાણે સુલત્ત હતી ઈ. સ. ૧૫૬૬ માં આગ્રામાં ગઢ બંધાવી ત્યાં રાજધાની કરી.

૪ દક્ષિણમાં અહમદનગરની ગાદી માટે ચારજણ દાવો કરતા હતા, તેમાં એક જણે અકબરની મદદ માગી. અકબરે પોતાના દીકરા મુરાદ તથા ખીરખાને અહમદનગર હતવા મોકલ્યા, તેમાં અહમદનગરની ચાંદખીબી કરીને બહાદુર સ્ત્રી તેમના સામાન મેળવે. અને અકબરના લશ્કરને હરાવ્યું, પણ પાછળથી ચાંદખીબીએ અકબરને વરાડપ્રાંત આપી ઇ. સ. ૧૫૬૯ માં સલાહ કરી. વળી ખીજવાર તકગર ઉઠવાથી અકબર પડે લડવા ગયો. એવામાં ચાંદખીબીને કોઈ દુસ્ત્રને મારી નાંખી, તેથી ઇ. સ. ૧૫૬૯ માં અહમદનગર કબજે કર્યું, અને ખાનદેશ હતી, પોતાના દીકરા દાનીઆલને ત્યાંનો સુબો બનાવ્યો.

૫ પેશાવરની પાસે યુશકજી લોકો રહેતા હતા, તેમણે બંડ કર્યું. તેમને હરાવવા અકબરે પોતાના દૂધબાઈ જેનખાં તથા વજીર ખીરખીલને મોકલ્યાં, પણ તેઓ અંદર અંદર કુસંપ કરીને વઢ્યા. તેમાં ખીરખીલ મરાયો, અને જેનખાં નાશી ગયો. તેથી અકબરે માનશીંગ તથા ટોડરમલને મોકલ્યા. તેમણે ઈ. સ. ૧૬૦૦ માં યુશકજીના સરદાર જલાલને માર્યો.

૬ શાંતીના વખતમાં અકબરે મુધારાપર અને લોકોના સુખ

પર પોતાનું ચિત્ત ચોટાડ્યું, અને નોકરી આપવામાં નિતિભેદ કાઢી નાંખી હિંદુપાસેથી લેવાતો જજીઆવરો તથા જત્રાવરો માફ કર્યો. બાળ લગ્નની બાંધી કરી, પુનર્લગ્નની છૂટ આપી. સતી થવાનો ધરો બાંધ કરી, હોગમાં પશુ હોગવાની મનાઇ કરી. રામાયણ તથા મહાભારતનો ફારસીમાં તરજુમો કરાવ્યો, રાજ્યના પંદર ભાગ ખાડી તે પર સૂચા ઠરાવ્યા. વસુલાત, ન્યાય અને લશ્કરી ખાતા પાડ્યા. અને તે સૂચાઓના તાબામાં સોંપ્યા. સેનાપતિ વગેરેને જગીરો મળતી, તે બાંધ કરી પગાર ઠરાવ્યા.

અકબરના હુકમથી ટોડરમલે જમાબંધીની ત્રણ રીત બાંધી. (૧) એક સરખાં માપથી બંધી જમીન મપાવી. (૨) જમીનની ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનીષ્ઠ એવી ત્રણ જાત ઠરાવી, દર વીધે ફેટલો પાક ઉતરે તે નક્કી કર્યું. (૩) ઉપજતો ત્રીજો ભાગ સરકારને આપવો ઠરાવ્યો. પણ હરકત વખતે અગર થોડા પાકથી છૂટ મૂકવાનો ધરો કર્યો અને પાછળથી દશ દશ વરસે જમાબંધીની રીત ફેરવવાનું ઠરાવ્યું. આમ થવાથી અકબરને ૧૭૧ કોડની પેદાશ હતી તેને બદલે ૪૨ કોડની થઇ.

અકબરને ત્રણ પુત્ર હતા ૧ સલીમ ૨ દાનીઆલ ૩ મુરાદ એમાં દાનીઆલ અને મુરાદ દારૂના વ્યસનથી મરણ પામ્યા હતા, અને સલીમ પણ દારૂમાં ખૂવાર થયો હતો, તેથી અકબરને પુત્ર ચિંતા થણી હતી. અકબર ઇ. સ. ૧૬૦૫ માં મરણ પામ્યો. અને તેની લશ આગ્રામાં સિંદ્રાના રોજમાં દાટી. તેની વખતમાં ઇંગ્લાંડમાં ઇસ્ટીન્ડીયા કંપની નામે રાણી રાજ કરતી હતી.

અકબર શરવીર, ચંચલ, મિતાહારી, બુદ્ધિવાન, થોડું ઉદ્ધાર, દીર્ઘ દૃષ્ટીવાળો, નિતિવાન ને સાદો હતો. એની વખતમાં

રેયત સુખી હતી. વળી તે ગાગાળુ, દયાળુ, ઉદ્યોગી, નિષપક્ષપાતી, વિદ્યાનો વિચારસી અને શીકારનો શોખી હતો. લોકોને ખુશીમાં આવે તે ધર્મ પાળવા દેતો, અને દર શુક્રવારે જુદા જુદા ધર્મ ગ્રંથોને બોલાવી ધર્મ ચરચા ચલાવતો. પોતે ખુદી રીતે હમેશાં સૂર્યની પૂજા કરતો. અને ગધ, ગાંસ ખાતો નહોતો. અકબરને ઘોડ ચડવાનો ધણો શોખ હતો. આગ્રાથી અજમેર ૧૧૦ ગાઉ એ દિવસમાં ઘોડે ચડીને જતો, તથા પોતાને ચડવામાટે ૨ હજાર ઘોડા અને ૫૦૦ હાથી રાખ્યા હતા. તેનાથી દુશ્મનો ડરતાં. અકબર કદે ઉઘો, રંગે ગોરો, અને શરીરે મજબૂત તથા રૂપાળો હતો.

અખરના મુખ્ય પ્રધાનોના નામ— (૧) ટોડરમલ જેણે જગમગ'ધોની રીત પાંધી હતી. (૨) અબદુલકદ્દુસ એ વસુલાતી અધિકારી હતો, જેણે 'આધન અકબરી' નામે પુસ્તક બનાવ્યું છે. (૩) માનસિંગ લશ્કરી સૂબેદાર હતો. (૪) ભગવાનસિંગ પં બળનો સૂબો હતો. (૫) ખીરખલ એ સરદાર અને કવિ હતો. (૬) ફૈઝ—એ અબદુલકદ્દુસનો ભાઇ થાય તેણે રામાયણ, મદ્દાભારત અને પાર્શ્વલનો ફારશીમાં તરજુમો કર્યો છે. એ સિવાય મિરજાખાં, જેનખાં વગેરે પ્રખ્યાત સરદારો હતાં. આ સિવાય અકબરે વિદ્યાના, તથા ગાયનના શોખમાટે જગનનાથ પંડિત, તાનસેનગવૈયો, તથા ગંગકવિ વગેરે પંડિતોને પોતાની હજુરમાં રાખ્યા હતા.

જહાંગીર. ૧૬૦૫—૧૬૨૭—૨૨.

સલીમ પોતાનું નામ જહાંગીર (દુનિઆજીતનાર) પાડી, ઈ. સ. ૧૬૦૫ માં ગાદીએ બેઠો. તેની વખતમાં પાંચ મોટા બનાવ બન્યા. (૧) ખુશરૂનું ખંડ. (૨) નૂરજહાં સાથે લગ્ન. (૩) દક્ષિણપર સ્નારી. (૪) શાહજહાંનું ખંડ. (૫) મહોબતખાંનું ખંડ.

૧ જહાંગીર ગાદીએ બેઠા ત્યારે તેના મોટા છોકરા ખુશરૂએ બંડ કર્યું, તેથી તેને હરાવી પકડી કેદ કર્યો. ખુશરૂ કેદખાનામાં ગરજી પામ્યો. ઇ. સ. ૧૬૧૦.

૨ કોઇ ઇરાની ઉમરાવના કુટુંબીઓ ગરીબ અવસ્થામાં આવી જવાથી, અકબરના આશ્રય નીચે રહેતા હતા, તેને નૂરજહાં કરીને રૂપાળી પુત્રી હતી. તે અકબરના વખતમાં જન્મનામાં આવતી જતી. તે વખતે જહાંગીરે તેને પરણવાનો વિચાર કર્યો હતો, પણ તે વાત અકબરને નહિ ગમવાથી શેરઅફઘાન નામના પહાણુ વેરે પરણાવી બંગાળે મોકલી દીધી હતી. અકબરના મરણ પછી જહાંગીરે શેરઅફઘાનને મારી, નૂરજહાં સાથે પરણ્યો ઇ. સ. ૧૬૧૧. એ નૂરજહાં રાજકોશમાં પ્રવીણ હતી, તેથી તેણે દારૂપીવાના અને બીજાં કેટલાંક અપદક્ષણથી બાદશાહને છોડાવ્યો. અને પોતાના બાપ તથા બાઇને સારી પદવી અપાવી.

૩ અહમદનગરનો વજીર મલીકંબર ઇ. સ. ૧૬૧૦ માં સ્વતંત્ર થયો, તેથી તેને જીતવા જહાંગીરે ફોજ મોકલી, પણ તે હારી. આ વખતે ઉદેપુરની ગાદીએ પ્રતાપસિંહનો પુત્ર અમરસિંહ હતો, તેને ઇ. સ. ૧૬૧૪ માં શાહજહાં ખુરમે હરાવ્યો, તેથી બાદશાહે ખુશી થઇ ખુરગને 'શાહ' નો ખેતાબ આપ્યો. ત્યાંથી તે શાહજહાં કહેવાયો. અને શાહજહાંને અહમદનગર જીતવા મોકલ્યો. તેણે મલીકંબરને હરાવ્યો. એ મલીકંબરે જમાબંધીની રીત બાંધી હતી.

૪ નૂરજહાંને આગમ્મા ધરતી પુત્રી હતી, તે જહાંગીરના ચોથા દીકરા શહરીઆર વેરે પરણાવી હતી, તેથી નૂરજહાંની મરજી શહરીઆરને રાજ્ય અપાવવાની હતી. ગારે બાદશાહ આગળ શાહ

જહાંની ખોદણી કરવા લાગી. એવામાં ધરાની લોકે ૧૬૧૨ માં કંદહાર લીધું, ત્યારે નૂરજહાંએ કંદહાર પાછું એવા શાહજહાંને મોકલવા આદશાહને સમજાવ્યો. આદશાહે શાહજહાંને હુકમ કર્યો, પણ તેણે માન્યો નહિ. તેથી તેને સજા કરવા મોહાબતખાં તથા પરવીઝને મોકલ્યાં. શાહજહાં હારી બંગાળે ગયો, તેની પાછળ મહોબતખાં પણ ગયો એટલે શાહજહાંએ દક્ષિણમાં આવી મલીકંબરને મળી ખંડ કર્યું; પણ છેવટે શાહજહાંએ માથી માગી.

જહાંગીરને મોહાબતખાં કરીને મોટો સરદાર હતો, તેથી નૂરજહાંને ખીક લાગવા માંડી કે રખેને એ રાજ્યનો ધણી થઈ પડો એવા વિચારથી પૈસા ખાઈ જવનું તોહમત મૂકી, આદશાહની હજુરમાં તેને બોલાવ્યો. મહોબતખાં ૫ હજાર રજપૂતનું સરકર લઈ હજુરમાં જવા નીકળ્યો. તે આદશાહ જેણે નદી ઉતરતો હતો તે વખતે પકડી લઈ કેદ કર્યો, ત્યારે નૂરજહાં પણ કેદખાનામાં મઈ, અને યુક્તિ કરી ફ્રાંજના માણસોને ખૂટવી, જહાંગીર તથા નૂરજહાં નાશી ગયા. ત્યાંથી જહાંગીર કાશ્મીર ગયો. ત્યાં ઇ. સ. ૧૬૨૭ માં મરણ પામ્યો.

જહાંગીરના વખતમાં ઈંગ્લાંડના જેમ્સ આદશાહનો વકીલ સરદામસરો વેપારનો બંદોબસ્ત કરવા સારૂ ઇ. સ. ૧૬૧૫ માં આગ્રે આવ્યો હતો. તેણે જહાંગીરની રાજનીતિ વિષે લખ્યું છે કે— “જહાંગીર અતિશય નિશો કરતો, દક્ષિણની હાલત ખરાબ હતી, ઈમરદારો રૈયતપર જુલમ કરતા, દરબારનો ઠાઠ સારો હતો, અને આદશાહ રત્ન જડિત આસનપર બેસતો.”

જહાંગીર બુદ્ધિવાન પણ અતડો હતો, મોતાના ખાપનો ધર્મ પામતો, ઇતસાફ કરવામાં હોશિયાર હતો. રાજ્ય મેહલમાં ઘેટ રાખી

તેની દોરી મેહેજ નીચે રાખી, ફરિયાદી લોકોને તે ઘંટ વગાડવા પરવાનગી આપી હતી, તેથી લોકો બારેબાર ફરિયાદ કરી શકતા. રાજ્યની પેદાશ ૫૦ કરોડની હતી. તેની વખતમાં તમાકુ, બટાટા અને મકાઈ હિંદુસ્તાનમાં પેહેલવહેલાં આવ્યાં. જહાંગીરને ચાર પુત્ર હતા (૧) ખુશરૂ (૨) ખુરમ (શાહજહાં) (૩) શહરીઆર (૪) પરવીઝ. તેમાં પહેલો અને છેલ્લો મરણ પામ્યા હતા.

શાહજહાં. ૧૬૨૭—૧૬૫૮—૩૧

જહાંગીરના મરણની ખબર સાંભળતાજ શાહજહાંએ દક્ષિણમાં આવી મોહબતખાં, તથા અશોકજાંની મદદ લઈ ઇ. સ. ૧૬૨૮ માં નૂરજહાંને કેદ કરી. અને શહરીઆર વગેરે સા-ભાવળીઆને મારી ગાદી લીધી. એની વખતમાં ચાર મોટા બનાવ બન્યા—(૧) બંડ (૨) અફગાન સાથે લડાઈ (૩) બ્રાહ્મણી રાજ્ય સાથે વિમલ (૪) દીકરાઓનાં બંડ.

૧ શાહજહાં ગાદીએ બેઠો, એટલે માળવાના સૂબા ખાંજહાં-એ બંડ કર્યું. તેને ૧૬૩૦ માં માર્યો. ત્યાર પછી ઉરુએક લોકોએ ઇ. સ. ૧૬૪૭ માં બંડ કર્યું તે સામાવ્યું.

૨ ઈ. ૧૬૨૭માં કંદહાર તથા બદખ્શ હતી લીધાં હતાં, તે પાછાં હરાનીશાહે ઈ. સ. ૧૬૫૩માં હતી લીધાં. તેથી બાદશાહે પો-તાના દીકરા દારા તથા ઐરઅબ્બને મોકલ્યા, પણ હતી શક્યા નહિ.

૩ દક્ષિણમાં હુસનગંજુએ ઇ. સ. ૧૩૪૭ માં બ્રાહ્મણી રા-જ્ય સ્થાપ્યું હતું; તેના હાલ પાંચ ભાગ પડ્યા હતા. ૧ લીખપુર ૨ જોતબકાંડા ૩ અહમદનગર ૪ ઈલીમપુર અને ૫ બેદર. તેમાંથી અહમદનગરનું રાજ્ય હતવા માટે અકબર તથા જહાંગીરે લડાઈઓ

કરી હતી, પણ બરાબર જીતાયું નહોતું. તે શાહજહાંએ ઇ. સ. ૧૬૩૭ અહમદનગર ને ઇસ્લામપુરનું રાજ લીધું, તથા બેદરનું રાજ ઇ. સ. ૧૬૫૭માં ઔરંગઝેબે જીત્યું. અને બાકીના વીજતપુર ગોવળકોટાનાં રાજ્ય આગળથી ખંડણી લીધી. આ વખતે દક્ષિણમાં મરેઠા જોર પર આવતા હતા.

૪ શાહજહાંને ચાર દીકરા હતા. (૧) દારા (૨) સુઝ (૩) ઔરંગઝેબ (૪) મુરાદ. એ ચારેને મોટી મોટી જગ્યા આપી હતી. દારા પોતાની પાસે, સુઝ ખંગાળામાં, મુરાદ ગૂજરાતમાં, અને ઔરંગઝેબ દક્ષિણનો સૂબેદાર હતો. એ બધામાં ઔરંગઝેબ કપરી ચતુર અને જહાદૂર હતો.

ઇ. સ. ૧૬૫૭ માં શાહજહાં ગાંધો પડ્યો, ત્યારે દારા તથા સુઝ બાદશાહ કહેવરાવવા લાગ્યા. તેઓ બંને લડ્યા તેમાં સુઝ હાર્યો. એવામાં બાદશાહ સાંજે થયો, પણ દીકરાઓના ટંટા પત્યા નહિ. ઔરંગઝેબે કપટ કરી મુરાદને પોતાના પક્ષમાં લઈ મોટા બાધ દારાને ઇ. સ. ૧૬૫૭ માં ઊગ્ગન તથા આગ્રા આગળ લડાઈ કરી હરાવ્યો. પછી ઔરંગઝેબ શાહજહાં આગળ ગયો, પણ તેણે રાજ આપવાની ના પાડી. તેથી ઇ. સ. ૧૬૫૭ માં શાહજહાંને કેદ કર્યો. ને મુરાદને પણ વિશ્વાસઘાત કરી કેદ કર્યો. એવી રીતે કપટથી જ્ય મેળવી ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં ઔરંગઝેબ ગાદીપર બેઠો. શાહજહાં ઇ. સ. ૧૬૬૬ માં આગ્રાના કેદખાનામાં પુત્ર ઉપાધીથી મરણ પામ્યો.

શાહજહાં ડાહ્યા અને ધનસાશી હતો. તેની રૈયત સુખી હતી, અને દેશ આગાદ હતો. તેણે દિલ્લીમાં ગાદી કરવાના હેતુથી સારી સારી ઇમારતો બંધાવી હતી. મોટી જુગા મસીદ, રાજમહેલ, આ-

નગી મુક્તાકાનતો જંગલો, તે તેનાં કરેલાં કામની નિરાની છે. તેમ આશ્રામાં પોતાની બેગમની કબર ઉપર તાજમેદુલ નામે સુંદર રોજો હાલ જે આખી પૃથ્વીમાં વખણાય છે તે શાહનુહાએ જાંધાવ્યો હતો. એ રોજો જાંધાવતા ૨૦ હજાર ગાણુસ ૨૨ વરસ સુધી કામે લાગ્યાં હતાં, અને સવાત્રણ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ થયું હતું. આ સિવાય એણે રૂપિયા ૬૫ કરોડ ખર્ચી મોરના આકારનું પોતાને બેસવા માટે એક તખ્ત કરાવ્યું હતું.

ઐરંગઝેબ. ૧૬૫૮-૧૭૦૭-૪૯

એના ખતમાં છ ખતાવ જન્યા. (૧) બાઇ બત્રીઝ સાથે વિગ્રહ. (૨) આશાગ પર ચડાઇ. (૩) સતનરામી તથા શીખ લોકોનું બંડ. (૪) રજપૂતો સાથે લડાઈ. (૫) દક્ષિણમાં મુસલમાની રાજ્ય પર હુલા. (૬) ગરેઠા સાથે વિગ્રહ.

૧ ઐરંગઝેબે ઈ. સ. ૧૬૫૭ માં દારાને આશ્રા આગળ હરાવ્યો હતો. પછી ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં પાછો અજમેર આગળ હરાવ્યો, તેથી દારા ગૂજરાતમાં થઈ સિંધમાં ગયો. આખરે ઈ. સ. ૧૬૫૯ માં તેને પકડી મારી નાંખાવ્યો. ત્યાર પછી સુલતને હરાવવા પોતાના દીકરા મુલેમાનને મોકલ્યો, પણ સુલતને પોતાની દીકરી સુલ્તેમાનને આપી પોતાના પક્ષમાં લીધો. આખરે તે પણ હારી આરાકાન તરફ નાશી ગયો. ત્યાં બંડ થવાથી ૧૬૬૦ માં ગાયો ગયો. મુરાદને કેદ કર્યો હતો તેને ઇ. સ. ૧૬૬૧માં કેદખાનામાં મરાવી નાંખ્યો, અને દારાના દીકરા સુલ્તેમાનને ગ્વાલીયરમાં ઝેર દઈ માર્યો. એવી રીતે ઐરંગઝેબે પોતાના બાઇ બત્રીઝજોનું કાસળ કાઢી, આલમગીર એટલે દુનિયા જીતનાર નાગ ધારણ કરી, ગાદીએ બેઠો. એની વખતમાં ઇ. સ. ૧૬૬૬ માં એનો બાપ શાહનુહાં

કેદખાનામાં ગરજ પામ્યો.

૨ ઔરંગઝેબે પોતાના સરદાર **મીરજુમલાને** ઇ. સ. ૧૬૬૨માં આમ્રામ પર ચડાઈ કરવા મોકલ્યો, પરંતુ ખરાબ પાણી તથા ડુંગરી મુશ્કેલીમાં તેનું કાંઈ શક્ય નહિ. તેથી પાછો ફર્યો, ને રસ્તામાં ગરજ પામ્યો.

૩ દિલ્લીની પાસેના **સતનરામી** નામે હિંદુ લોક ઉપર જુલમ થવાથી તેઓ બંદ કરી પાદશાહ પાસે ફરિઆદીએ ગયા. બાદશાહે ઇ. સ. ૧૬૭૬ માં તેમને ઘોડાના પગતળે કચરાવી મારી નાખાવ્યા. ત્યારપછી **શીખ** નામે લોકોએ **ગુરૂગોવિંદના** હાથ નીચે જુલમને લીધે ખડ કરી ઘણી લડાઈઓ કરી.

૪ જોધપુરવાળાં **જસવંતસિંહ** કાબૂલમાં ગરજ પામવાથી તેનાં બાપડી છોકરાં જોધપુર જતાં હતાં, તેમને કેદ કરી જોધપુર ખાસ કરવા ઔરંગઝેબે વિચાર કર્યો. એ વાતની રજપૂતને ખબર પડતાં કેદપુરના રાજા **રાજસિંહ**ની મદદથી રાઠોડ સરદાર **દુર્ગાદાસના** હાથ નીચે રજપૂતો તૈયાર થયા, તેની સામે બાદશાહનો વડો દીકરો **અકબર** લડવા આવ્યો. દુર્ગાદાસે અકબરને ખૂટવી પોતાના પક્ષમાં લીધો, એ વાતની ઔરંગઝેબને ખબર પડવાથી તેણે ભસ્કરને સગળવી પાછું ખેંચી લીધું. અકબર ત્યાંથી નાશી મરેઠાના આશ્રય તળે ગયો, ને ત્યાંથી ઇરાનમાં ગયો. અને ત્યાં ગરજ પામ્યો. છેવટ ઇ. સ. ૧૬૮૧ માં ઔરંગઝેબે રજપૂતો સાથે સલાહકરી.

૫ ઇ. સ. ૧૬૮૩ માં જળરી ફ્રેન્ચ લઈ ઔરંગઝેબ દક્ષિણમાં ગયો, ને પાંચ વરસ લડી વિજયપુર અને ગોવળકોંડાનું રાજ્ય ઇ. સ. ૧૬૮૮ માં પોતાને કબજે કર્યું. ત્યાંનું નવર પટેલ ભસ્કર મરેઠાને જઈ મળ્યું, તેથી તેઓ જોરપર આવ્યા. ઔરંગઝેબ ૨૪ વરસ દક્ષિણમાં રહ્યો હતો.

૬ ઔરંગઝેબે ઇ. સ. ૧૬૮૮ થી ૧૭૦૭ સુધી મરેઠા સાથે વિગ્રહ ચલાવ્યો. ઇ. સ. ૧૬૭૪ માં શિવાજી રાયગઢમાં ગાદી પર બેઠો હતો તેણે મરેઠી લશ્કર જમાવી ઔરંગઝેબને ધણી હરકત કરી. ઇ. સ. ૧૬૮૦ માં શીવાજી મરણ પામ્યો, પછી તેનો પુત્ર સંભાજી બેઠો, પણ તે કલુશા નામે ખરાબ બ્રાહ્મણની સેવ્યતામાં પડી ખરાબ થયો. ઔરંગઝેબે તેને મારી, તેના બેનાં છોકરાંને કંદ કરી, કુટલોક મૂલક કબજે કર્યો. પણ મરેઠા હિંગત હાર્યા નહિ. તેમણે સંભાજીના ભાઈ રામરામને ગાદીનો વારસ ઠરાવી જીજ્ઞાસા મન્યૂત કિલ્લામાં રાખ્યો, ને મરેઠી લશ્કરે ઔરંગઝેબ સાથે લડાઈ ચલાવી. ઔરંગઝેબે જીજ્ઞાસા પર હલ્લો કર્યો, એટલે રામરામ ત્યાંથી નાશી ગયો, તેથી ઔરંગઝેબે જબરી ફોજ જમાવી મરેઠાને વશ કરવા મેહેનત કરી, પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. અને મરેઠાએ માળવા, ગુજરાત વગેરે ઠેકાણે લૂંટ કરવા માંડી. તેથી બાદશાહ હેરાન થઈ ગયો. તેનું લશ્કર નબળું પડી ગયું, અને મરેઠા સાથે સલાહ કરવા મરજી કરી. પણ મરેઠા મુસલમાન ધર્મના તિરસ્કાર ને લીધે પૂરા મદદમાં આવી ગયા હતા. એવામાં રામરામ મરી ગયો. તેથી મરેઠાએ શીવાજી બીજાને ગાદી પર બેસાડ્યો, એટલે ઔરંગઝેબ અહમદનગરમાં ગયો. ત્યાં ઇ. સ. ૧૭૦૮ માં ૮૬ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યો.

ઔરંગઝેબ ધર્મી હતો. કુરાનનાં વચન વારંવાર સાંભળતો, પાંડે વિદ્વાન હતો. શીખ, મરેઠા અને રજપૂત સાથે વારંવાર શત્રુવટ થવાથી તેના આખરના વખતમાં મોગલાઈ રાજ્યની પડતીનાં ચિન્હો ચાલુ થયાં હતાં. તે ખાનગીમાં સાદો અને ઝાહરમાં ભયભાઈ હતો. તેને કોઈનો વિશ્વાસ નહોતો, તેથી મરતી વખતે કો-

ઈને પાસે રહેવા દીધા નહોતા. હિંદુ અને મુસલમાન વચ્ચે બેદ
રાખી, હિંદુઓને ધણું દુઃખ દેતો હતો. હિંદુઓને નોકરીમાં રાખ-
તો નહિ. વરઘોડા ચડાવવા દેતો નહિ, અને વટલાવવા પ્રયત્ન કર-
તો અકળેરે માફ કરેલો જળ્યાણેરો તથા જાત્રાવેરો તેણે લેવો
શક્ય કર્યો હતો. વગેરે ધર્માંધ રીતથી મુસલમાનો તેને વખાણે છે.
પણ ઇતિહાસ કર્તા તેને અપમાદે છે.

ઔરંગઝેબનાં રાજ્યનો વિસ્તાર કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી સુધી,
અને સિંધથી આસામ સુધી એટલે હાલ જેટલા ભાગને હિંદુસ્તાન
કહે છે, ત્યાંસુધી હતો. એની વખતમાં અંગ્રેજ લોક પેહેલવહેલા
હિંદુસ્તાનમાં આન્યા હતા.

બાહાદૂરશાહ. ૧૭૦૭—૧૭૧૨—૫

ઔરંગઝેબને પાંચ દીકરા હતા. (૧) મોઆઝમ (૨) આ-
જમ (૩) કામબક્ષ (૪) મહમૂદ (૫) અકબર. તેમાં પહેલા
ત્રણ જીવતા હતા, તેમને અંદર અંદર ધણી તકરારો થઈ. છેવટ
બધાને મારી મોઆઝમ, બાહાદૂરશાહ નામ ધારણ કરી ગાદીએ
બેઠો. તેને શાહઆલમ પેહેલો પણ કહેતા.

આ બાદશાહનાં રાજની સત્તા જીલ્લાકર્તાનાં નામે વજરને
હાથ હતી. એની વખતમાં રજપૂત, ગરેડા વગેરે સ્વતંત્રપણે રાજ
ચલાવવા લાગ્યા, અને ઇ. સ. ૧૭૧૦ માં શીખ લોકોએ પંજાબ-
માં ખંડ કઢ્યું તે સમયું નહિ. ઔરંગઝેબે સંભાળના પુત્ર શા-
હુને કેદ કર્યો હતો, તેને બાદશાહે ખંડણી આપવાની સરતે છોડી
દીધો. બાહાદૂરશાહ ઇ. સ. ૧૭૧૨ માં ગરબ પામ્યો.

જહાંઘીરશાહ. ૧૭૧૨—૧૭૧૩—૧.

એ બાહાદૂરશાહનો મોટો દીકરો થાય, તેણે પોતાના બાપ

ભત્રીજાએને મારી ગાદી લીધી. પણ એક ભત્રીજે ફરોકશિર, બહારપ્રાંતના સૂબા હુસેન તથા હુસેનના ભાઈ અબ્દુલા (અહલ-બાદનો સૂબો) ને મદદમાં લઈ બાદશાહ સામે ગયો. ઇ. સ. ૧૭૧૩ માં આગ્રાની લડાઈમાં બાદશાહ તથા બુલદિફરખાને મારી ગાદી મેળવી.

ફરોકશિર. ૧૭૧૩—૧૭૧૯—૬.

હુસેન તથા અબ્દુલા નામે બે સૈયદબાઈની મદદથી ફરોકશિર ગાદીએ બેઠો. એની વખતમાં શીખસરદાર ખંદુએ પંજાબમાં લૂંટફાટ કરવા માંડી, તેથી ઇ. સ. ૧૭૧૬ માં મુસલમાનોએ તેને પકડી ફરારીને માર્યો. એવામાં બાદશાહ માંદો પડ્યો, તેને અંગ્રેજ ડાક્ટર હેમીલ્ટને આરામ દ્યો, તેથી બાદશાહે કેટલોક મુલક ખસ્ટખંડિયાકંપનીને ઈનામ આપ્યો. પછી જેની મદદથી બાદશાહ ગાદીએ બેઠો હતો, તેની સાથે તેને ખટપટ થઈ. તેથી એ બે સૈયદ ભાઈઓએ બાદશાહને મારી નાંખ્યો, અને ત્યાર પછી અનુક્રમે બે બાળકને ગાદીએ બેસાડ્યા. પણ તે બંને મરાણ પામ્યા, તેથી ત્રીજા બાળક મહમૂદને ઇ. સ. ૧૭૧૯ માં સૈયદ ગાદીએ બેસાડ્યો. એ માટે એ સૈયદને ‘બાદશાહ બનાવનાર’ કહેજે. ફરોકશિરની વખતમાં સૈયદ હુસેને દક્ષિણની ચોથ આપવાની પેશવાના સરદાર વિશ્વનાથને કબૂલાત આપી હતી.

મહમૂદ. ૧૭૧૯—૧૭૪૮—૨૯.

મહમૂદ ગાદીપર બેઠો તે વખતે ધણી સરદારો સામા થયા હતા. તેમાં નિજમુદ્દમુલક બળવો કરી દક્ષિણમાં ગયો, અને હૈદરાબાદમાં રાજસ્થાપ્યું. તેના વંશજો હાલ ત્યાં રાજ કરેછે. ખીબું વજીર સાદતખાંએ અયોધ્યામાં રાજ્ય સ્થાપ્યું.

નિમ્નગતે તાપે કરવા હુસેન દક્ષિણમાં જતો હતો, તેવામાં સિપાઇઓએ તેનો ધાત કર્યો. અને હુસેનના બાઈ અબ્દુલ્લાને ઈ. સ. ૧૭૨૪ માં શાહપુર આગળ નિમ્નમે હરાવ્યો, તેથી જાંને સૈયદ બાઈનું જળ દૂરું.

જેઘપુરના અજીતસિંહે અજમેર લીધું; તેમ મરેઠા દક્ષિણની ઓથ લઇ ઉત્તર લેવા મંડ્યા. તેમણે માળવા ઇ. સ. ૧૭૩૪ માં લઇ લીધો.

એવી રીતે ચારે તરફથી રાજ્ય જતાં હતાં, એવામાં ઇ. સ. ૧૭૩૬ માં ધરાનનો બાદશાહ નાદિરશાહ જયપૂરી ફોજ લઈ ચડી આવ્યો. તેણે દિલ્હીમાં ૫૮ દિવસ લૂંટ ચલાવી, ૩૦ હજાર માણસના પ્રાણ લીધા, ને શાહજહાંનું બનાવેલું મયુરાસન તથા કોહિનૂર વગેરે રત્નો મળી લગભગ ૩૨ કરોડની દોલત લઇ ચાલ્યો ગયો. ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૭૪૭ માં પઠાણ લોકનો સરદાર અહમદ દુર્રાની હિંદુસ્તાનપર ચડી આવ્યો, પણ તેને શાહજહાં અહમદ તથા વજીર કમરૂદીને સરહોદ આગળ હરાવ્યો. એવામાં મહમદ ઇ. સ. ૧૭૪૮ માં મરણ પામ્યો.

અહમદશાહ. ૧૭૪૮—૧૭૫૪—૬.

એની વખતમાં અહમદ દુર્રાની ખીજ વખત હિંદુસ્તાન ઉપર ચડી આવ્યો; તેને પંજાબમાંથી પાછો કાઢ્યો. ઇ. સ. ૧૭૫૨. ને મરેઠાને ઝોડીયા પ્રાંત મળ્યો તથા ૧૭૫૨ માં બંગાળાની ખીજી લેવાની સનદ મળી. એની વખતમાં ૧૭૫૦ માં રોહિલ લોકોએ બંડ કર્યું, ને મરેઠાની મદદથી ઇ. સ. ૧૭૫૧માં સમાવ્યું. એવામાં ધારાઉદીત કરીને સરદારે બાદશાહને આધિપત્ય કરી માની તામ્યો.

આલમગીર ખીજે. ૧૭૫૪—૧૭૫૬—૫.

ધાણડીને પાદશાહના વંશના કોઈને પકડી ગાદીએ બેસાડ્યો, અને તેનું નામ આલમગીર પાડ્યું.

અહમદ દુર્રાની પંજાબમાં પોતાનો સૂબો મૂકી ગયો હતો, તેને ધાણડીને કાઢી મૂક્યો. તેથી ત્રીજીવાર ઇ. સ. ૧૭૫૬માં દુર્રાની હિંદુસ્તાનપર ચડી આવ્યો. દિલ્લી અને ગયુરમાં લૂંટી ત્યાંનાં દેરાં તોડી પ્રભને પીડા કરી. કોષ રોહીલાને પાદશાહનો વજર ઠરાવી દુર્રાની પોતાને દેશ ગયો. પછી ધાણડીને ગરેઠાની મદદથી રોહીલા વજરને કાઢી મૂકી, પોતે વજરાતલીધી. ત્યાર પછી પંજાબ પ્રાંત ગરેઠાએ લપ્પ લીધો, તેથી અહમદ દુર્રાની વળી ચોથીવાર ઇ. સ. ૧૭૫૬માં હિંદુસ્તાનપર ચડી આવ્યો. એટલે ધાણડીને પાદશાહને મારી નાખ્યો.

શાહ આલમ ખીજે. ૧૭૫૬—૧૮૦૬—૪૭.

ધાણડીને આલમગીરની ગાદીએ શાહમદા અલીધોરને શાહ આલમ ખીજે નામ પાડી ગાદીએ બેસાડ્યો. એમ ધાણડીને સૈયદોની પેઠે પાદશાહ બદલ્યા. તેથી તેને પણ 'પાદશાહ બનાવનાર' કહે છે.

આ વખતે ગરેઠાની ચડતીનો સૂર્ય મધ્યાન તથ્યો હતો. તે ગણે પંજાબને દિલ્લી કબજે કર્યાં હતાં, તથા આટક નદીનાં પાણી મરેઠાના ધોરાએ પીધાં હતાં. તેથી અહમદ દુર્રાની ઇ. સ. ૧૭૬૧માં પાંચમી વાર નજરી ફ્રાન્સ લઈ હિંદુસ્તાન પર ચડી આવ્યો. તેમની સાગા આગાળ પેશ્વાએ લાઉ સાહેબ તથા પોતાના દીકરા વિંધાસરાવની સરદારી નીચે નજર લશ્કર મોકલ્યું. સાથે જ સૂરજમલ તથા ખીજ રત્નપૂતો પણ હતા. પાણીપતના

મેદાનમાં ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં જળરો જંગ થયો, તેમાં ભાડસાહેબની મૂખીયથી મરેડા હાર્યા, અને તેમનાં ૨ લાખ માણસ મરાયાં, તથા વિશ્વાસરાવ રણુમાં પડ્યો. ત્યાંથી મરેડાનો દિવસ મરડાતો આવ્યો, અને અંગ્રેજોની ચડતીનાં ચિન્હ ચાલું થયાં. દુર્રાની પોતાના દેશમાં ગયો.

શાહ આલમે ૧૭૬૫માં બંગાળા, બહાર, અને ઓઢીયા પ્રાંતનો પટ્ટો અંગ્રેજ ગવર્નર કલૈવને કરી આપ્યો. ને અંગ્રેજના કબજામાં પોતે રહ્યો ઇ.સ. ૧૭૭૧. ઇ. સ. ૧૭૮૬ માં ગુલામ કાદરે તેને આંધળો કર્યો. ત્યારપછી સિંધીઆના કબજે રહ્યો. ઇ. સ. ૧૮૦૩ માં અંગ્રેજ સરદાર લાર્ડ ક્લેકે સિંધીઆને હરાવી, પાદશાહને છોડાવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૦૮ માં પાદશાહ મરણ પામ્યો.

અકબર બીજો. ૧૮૦૬—૧૮૩૭—૩૧

એ માત્ર નામનો પાદશાહ હતો, અને અંગ્રેજના આશ્રય નીચે અમલ કરતો. ઇ. સ. ૧૮૩૭ માં તે મરણ પામ્યો.

મહમૂદ બહાદુરશાહ. ૧૮૩૭—૧૮૫૮—૨૭

એ અકબરનો પુત્ર હતો. અને અંગ્રેજના આશ્રય તળે રાજ ચલાવતો હતો. ઇ. સ. ૧૮૫૭ના જળરો બળવામાં બંડખોરો સાથે પોતે તથા તેના બે પુત્રોએ મળી દિલ્લીમાં અંગ્રેજના બૈરાં છોકરાંનાં ફર રીતે ખૂન કર્યાં, તેથી અંગ્રેજે તેના બે શાહજાદાને તોપને ગોળે ઉડાવી તેને કેદ કરી રંગુન મોકલાવી મોગસ રાજની સમાપ્તી કરી. પાદશાહ ઇ. સ. ૧૮૬૨માં કેદખાનામાં મરણ પામ્યો, અને અંગ્રેજે રાજના ધબ્બી થયા.

પ્રકરણ ૫ મું.

મરેઠી રાજ્ય.

શીવાજી—મરેઠનો મૂળ પુરુષ શીવાજી હતો. તેનો દાદો. મા-લોજી અહમદનગરમાં નોકર હતો. ગાલાજીનો પુત્ર શાહજી થયો, તે અહમદનગરનો વજીર થયો હતો. તે જાહવરાયની દીકરી જીજીબાઈ વેરે પરણ્યો હતો. તેને પેટ શીવાજી ઈ. સ. ૧૬૨૭ માં જન્મ્યો. શીવાજી દાદાજી કેંડે નામના બ્રાહ્મણ આગળ સતારાની જુગીરમાં ઉછર્યો, અને હથિયાર વાપરતાં શીખ્યો. પછી લૂંટફાટ કરી શીવાજીએ મુલક વધારવા માંડ્યો. વિંજપુર તાળાના કિલ્લા લીધા, તેથી વીંજપુરના રાજાએ શીવાજીના બાપ શાહજીને કેદ કર્યો, પણ શીવાજીએ દિલ્લીના બાદશાહ શાહજહાંની મદદથી છોડાવ્યો. વિંજપુરના રાજાએ અફઝલખાંને ફોજ આપી શીવાજી સામે મોકલ્યો, તેને શીવાજીએ કપટથી ઈ. સ. ૧૬૫૬માં મારી નાંખ્યો. પછી વીંજપુર સાથે સલાહ કરી. ૧૬૬૨માં ઔરંગઝેબના મામા સાહિસ્તખાંને જખમી કર્યો, ને ૧૬૬૩માં સુરત લૂંટ્યું. ૧૬૬૪માં તેનો બાપ મરણ પામવાથી પોતે રાયપુરમાં ગાદીએ બેઠો, ને પોતાના નામના શીક્ષા પડાવ્યા. ૧૬૬૫માં ઔરંગઝેબને વીંજપુર જીતવામાં શીવાજીએ મદદ કરી, તેથી ઔરંગઝેબે તેને દિલ્લી બોલાવ્યો. શીવાજી ત્યાં તેનો દીકરો જાને ગયા પણ તેમને ઔરંગઝેબે કેદ કર્યા. કેદખાનામાંથી મીઠાઈના ટોપલામાં બેસી બાપ દીકરો બાળી ગયા. પછી શીવાજીએ વીંજપુર પાસેથી ખંડુણી લીધી, અને ખીજવાર ઈ. સ. ૧૬૭૦માં સુરત લૂંટ્યું. ને ૧૬૭૪માં ફરી રાજ્યાભિષેક કરી ગાદીએ બેઠો. ૧૬૭૪માં કર્ણાટક ભગી દેશ ક-

બન્ને કર્યો, ને ૧૬૮૦માં ગરણુ પામ્યો. શીવાજી કદે કીંગજી ને મન્જ્યૂત હતો. વળી તે શૂરો, ચતુર, હિંગતવાન, કપટી અને ધર્માભિ-
માની હતો. ગરેહી રાજ્યનો પાયો તેણે મન્જ્યૂત નાંખ્યો હતો.

શંભાજી—૧૬૮૦—૧૬૮૯—૯ વરસ. એણે પોતાના બાપ રામરામને કેદ કરી, પોતાની સાવકી માને મારી નાંખી, ને કલુશા નામના ખરાબ સોજતીની સોજતમાં ખૂબાર થયો એક દિ-
વસ દારૂના નીસામાં વાડીમાં બેઠો હતો, ત્યાં ઐરંગઝેબે આવી શંભાજી તથા કલુશાને પકડી લઈ મારી નાંખ્યો. ને તેના બાઈડી છોકરાંને કેદ કર્યો. ગરેહા આથી નિરાશ નહિ થતાં તેમણે શંભાજીના બાઈ રામરામને માદી પર બેસાડ્યો.

રામરામ—૧૬૮૯—૧૭૦૦—૧૧ વરસ. રામરામને જી-
જના કિલ્લામાં રાખ્યો હતો, તેથી તે કીલ્લો લેવા ઐરંગઝેબે બુલકિ-
કારખાંને મોકલ્યો. તેણે તે કિલ્લો લીધો, પણ રામરામ નાશી ગયો.
ષ. સ. ૧૬૯૮. ઇ. સ. ૧૭૦૦ માં રામરામ મરી ગયો એટલે તેની સ્ત્રી તારાબાઈ પોતાના પુત્ર શીવાજી બીજાની વતી રાજ કરવા લાગી.

શીવાજી બીજો—૧૭૦૦—૧૭૦૭—૭ વરસ. એણે માર-
વાડ, માળવા અને ગૂજરાતમાં લૂટફાટ કરી, ઐરંગઝેબને ધણો
પન્થ્યો. ને પોતાના બધા કિલ્લા પાછા મેળવ્યા. એવામાં ઐરંગ-
ઝેબ અદમદનગરમાં ૧૭૦૭ ની સાલમાં પાપનો પરતાવો કરતો મ.
રણુ પામ્યો. ને તેના દીકરા બહાદુરશાહે શંભાજીના પુત્ર શાહુને
છોડી મૂક્યો. તેણે આવી પુનાની માદી લીધી, ને તારાબાઈ કોલા-
પુર મધ તેણે ત્યાં રાજ્ય સ્થાપ્યું. હાલ પણ તેના વંશજો ત્યાં રાજ
કરે છે. ત્યાર પછી રામરામ, શાહુ બીજો, ખાલા સાહેબ

અને આપા સાહેબ નામે રાજાઓ થયા. તેમનો ઈતિહાસ મુસલ-
માની રાજ્ય સંબંધનો નહિ હોવાથી આ ઠેકાણે લખ્યો નથી. છેલ્લો
ખાલાસાહેબ મરણ પામ્યો ત્યારે અંગ્રેજ સરકારે ઈ. સ. ૧૮૪૮માં
સતારાનું રાજ ખાલસા કર્યું.

ગુજરાતમાં દિલ્લીની ખાદશાહી.

અલાઉદ્દીને, ઇ. સ. ૧૩૦૪માં કરણ ધેલા આગળથી ગૂ-
જરાત જતો, ત્યારપછી ત્યાં ખાદશાહ તરફથી અલીફખાં, કમા-
લુદ્દીન, મલિકદીનાર, અમદવાળ, અને ફરુહાખાં વગેરે
સૂબાઓ અનુક્રમે આવ્યા. તેઓ પાટણમાં રહી અગત્ય કરતા, વિંદુ
ધર્મેપર જીજ્ઞાસ કરી લોકોને દુઃખ દેતા.

ગુજરાતના સ્વતંત્ર ખાદશાહ.

મહમૂદ તઘલખની વખતમાં ઇ. સ. ૧૩૬૧માં જુદરખાં
નામે સૂબાએ ગુજરાતમાં સ્વતંત્ર રાજ સ્થાપ્યું. અને ઇ. સ. ૧૪૦૩ થી
સૂબાનો વંશ ચાલુ થયો. તેમાં અનુક્રમે નીચે મુજબ ખાદશાહની
વંશાવળી ચાલી.

૧ મહમૂદશાહ ૧ લો.	૧૪૦૩—૧૪૦૭—૪.
૨ મુજફ્ફરશાહ ૧ લો.	૧૪૦૭—૧૪૧૧—૪.
૩ અહમદશાહ ૧ લો.	૧૪૧૧—૧૪૪૧—૩૦.
૪ મહમૂદશાહ ૨ જો.	૧૪૪૧—૧૪૫૧—૧૦.
૫ ફરુહશાહ.	૧૪૫૧—૧૪૫૯—૮.
૬ દાઉદશાહ.	૧૪૫૯—૧૪૫૯—૧ માસ.
૭ મહમૂદશાહ ૩ જો.	૧૪૫૯—૧૫૧૩—૫૪.
૮ મુજફ્ફરશાહ ૨ જો.	૧૫૧૩—૧૫૨૧—૧૩.
૯ સિંકદર.	૧૫૨૧—૧૫૨૧—૦.

૧૦ મહમૂદશાહ ૪ થો.	૧૫૨૬—૧૫૨૬—૦.
૧૧ બહાદુરશાહ.	૧૫ ૬—૧૫૩૬—૧૦.
૧૨ મહમૂદશાહ ૫ મો.	૧૫૩૬—૧૫૫૪—૧૮.
૧૩ અહમદશાહ ૨ જો.	૧૫૫૪—૧૫૬૧—૭.
૧૪ મુઝફ્ફરશાહ ૩ જો.	૧૫૬૧—૧૫૭૩—૧૨.

એ મુજબ ૧૭૦ વર્ષમાં ૧૪ સૂબા થયા. તેમાં અહમદશાહ પેહલવાએ ઇ. સ. ૧૪૧૨ માં અમદાવાદ વસાવ્યું હતું. છેલ્લા મુઝફ્ફરશાહ પાસેથી ઇ. સ. ૧૫૭૩ માં અકબરે ગૂજરાત છતાં લીધું, ને પછી દિલ્લીથી સૂબા આવવા લાગ્યા. ઔરંગઝેબની વખતમાં મરેઠાનું જોર વધ્યું. ત્યાર પછી કેટલીક મુદતે પેશવાએ ગૂજ. રાતનો કેટલોક મુલક છતી લીધો. ને વડોદરામાં પેશવાના સન્દાર ગાયકવાડે ગાદી કરી. હાલ તેના વંશજે ત્યાં રાજ કરે છે. મુસલમાન પાસેથી કેટલોક મુલક અંગ્રેજે લીધો, ને તેમની સત્તા બેસાડી. તે પછી જુનાગઢ, રાધણપુર અને વાડાશિનોરમાં મુસલમાની રાજ રહેલાં છે.

મુકાબલા.

અહલાઉદ્દીન ખૂનીને ઔરંગઝેબ—જને ધાતકી, જુલની, ધર્માંધ, અને કપટી હતા. અહલાઉદ્દીનને પોતાના કાફાને કપટથી મારી રાજ મેળવ્યું? તેમ ઔરંગઝેબે પોતાના ભાઈની સાથે કપટકરી રાજ મેળવ્યું. જને બાદશાહ હિંદુપર જુલમ કરતા હતા. અહલાઉદ્દીને દક્ષિણ દેશ છતી નામના કરી હતી, પણ ઔરંગઝેબની વખતમાં દક્ષિણ દેશ સ્વતંત્ર જનતા હતો.

શાહજુહીને શીવાજી—શાહજુહીને હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાની રાજનો પાયો નાંખવાની શરૂઆત કરી, તેમ શીવાજીએ હિંદુરાજ સ્થાપવાની શરૂઆત કરી હતી. શાહજુહીની વખતથી

હિંદુની પડતી યદ્ય, તેમ શીયાળની વખતથી મુસલમાનોની પડતી થવા ગાંડી. જાને લડાઈમાં બહાદુર, હિંમતવાન, ને ધારેલી મતલબ પાર પડે ત્યારેજ જાંપીને ખેંચતા. જાનેએ રાજનો પાથો નાંખ્યો હતો.

અકબર ને ઔરંગઝેબ—રાજશક્તિ, દૃઢતા અને ચંચલાઈમાં જાને સરખા હતા, પણ અકબર પોતાની અકબલ સવજે રસ્તે વાપરતો, ને ઔરંગઝેબ અવજે રસ્તે દોડાવતો. અકબર ઉદાર, ક્ષમાવાન અને શરણે આવનારને સાચવતો. પણ ઔરંગઝેબ ધાતકી, જીલમી અને શરણે આવેલાને સંકટ દેતો. અકબરે રજપૂતો સાથે દોસ્તી જાંધી રાજ મજબૂત કર્યું, અને ઔરંગઝેબે રજપૂતો સાથે દુસ્મનાવટ કરી. અકબરે હિંદુના વેરા માફ કર્યાં ને ઔરંગઝેબે લેવા માંડ્યા ને હિંદુને દુઃખદેવા માંડ્યું. અકબરે અન્ય ધર્મનું શોધન કરાવી તેનો મરજી મુજબ ધર્મ માનવાની રજઆતી ત્યારે ઔરંગઝેબે અન્ય ધર્મ વાળાને દુઃખ દઈ હેરાન કર્યાં.

—o—

પ્રખ્યાત લડાઈઓ.

- (૧) પાણીપત ૧લી (કુરુક્ષેત્ર) ઇ. પૂ. ૫૦૦૦ પાંડવોએ કૌરવને હરાવ્યા.
- (૨) જેલમ ઇ. સ. પૂ. ૩૨૭ સિકંદરે પૌરસને હરાવ્યો.
- (૩) કરાંચી ઇ. સ. ૭૧૨ મહમદ કાસીમે દાહીરને હરાવ્યો.
- (૪) વૈહિંદગઢ " ૧૦૦૮ મહમૂદઘિજનવીએ અનંગપાળને. ,,
- (૫) સોમનાથ " ૧૦૨૪ મહમૂદઘિજનવીએ ભીમદેવને. ,,
- (૬) થાનેશ્વર " ૧૧૬૧ પૃથુરાજે શાહયુદ્દીનને. ,,
- (૭) પાણીપત ૨જી " ૧૧૬૩ શાહયુદ્દીને પૃથુરાજને ગાયો.
- (૮) દિલ્લી " ૧૩૯૮ તૈમૂરે મહમૂદ તખલખને. ,,

- (૬) પાણીપત ૩જી" ૧૫૨૬ બાબરે હયાહિમસોદીને. "
- (૧૦) સીક્રી " ૧૫૨૭ બાબરે સંગને. "
- (૧૧) બકસાર " ૧૫૩૬ શિરશાહે હુમાયુને. "
- (૧૨) કનોજ " ૧૫૪૦ શિરશાહે હુમાયુને. "
- (૧૩) પાણીપત ૪થી" ૧૫૫૬ હુમાયુએ આદિલશાહને. "
- (૧૪) ચિત્તોડ " ૧૫૬૮ અકબરે ઉદેસિંહને. "
- (૧૫) અહમદનર ઈ. સ. ૧૫૬૪ ચાંદબીબીએ મુરાદને હરાવ્યો. "
- (૧૬) કાશી " ૧૬૫૭ દારાએ સુમનને હરાવ્યો. "
- (૧૭) ઉજ્જૈન " ૧૬૫૮ ઔરંગઝેબ, ને મુરાદે જસવત-
સિંહને હરાવ્યો.
- (૧૮) આગ્રા ૧લી " ૧૬૫૮ ઔરંગઝેબે દારાને હરાવ્યો.
- (૧૯) અલ્હાબાદ " " " સુમનને "
- (૨૦) અબમેર " ૧૬૫૯ " દારાને "
- (૨૧) આગ્રા ૨જી " ૧૭૦૮ મોઆજમે આજીમને "
- (૨૨) " ૩જી " ૧૭૧૩ ફરોકશિરે જહાંદાર શાહને "
- (૨૩) શહપુર " ૧૭૨૦ નિઝમે સૈયદ અગદુલાને "
- (૨૪) મોપાળ " ૧૭૩૬ બાજીરાવે અશોકજહાંને "
- (૨૫) કર્નાલ " ૧૭૩૮ નાદિરશાહે મોગલોને "
- (૧૬) સરહિંદ " ૧૭૪૮ અહમદશાહે અબદલીને "
- (૨૭) ઉદગીર " ૧૭૬૦ મરેઠાએ નીજમને "
- (૨૮) પાણીપત ૫મી " ૧૭૬૧ દુરાનીએ મરેઠાને,

પ્રખ્યાત થઇ ગએલા પુરેષો.

મહમદ કાશમ—એણે ઈ. સ. ૭૧૨ માં સિંધ પર સ્વારી કરી, ત્યાના દાહીર રાખને માર્યો હતો.

કાકુર—એ અલાઉદ્દીનનો ગુલામ હતો, પણ પાછળથી અલાઉદ્દીનને મારી પોતે રાજ ચલાવવા લાગ્યો. તેણે અલાઉદ્દીનની વખતમાં ઘણી લડાઈઓ કરી છે.

ખાજુરાવ—ગરેઠા રાજ શાહનો સરદાર હતો. તેણે ૧૭૨૦ માં દક્ષિણની ચોથ લીધી હતી.

ખહોખતખાં—જહાંગીરનો વજીર હતો.

ખાનસિંગ—અકબરનો લશ્કરી સૂબેદાર હતો.

લગવાનસિંગ—પંજાબનો સૂબો હતો. અકબરની વખતમાં.

ટોડરમલ—અકબરનો વસુલાતી અધિકારી હતો, તેણે જમાબંધીની રીત બાંધી છે.

ખીરખલ—અકબરનો સરદાર અને કવિ હતો.

અબુલફઝલ ને ફૈઝ—બંને ભાઈ હતા. અને અકબરના કવિ હતા.

બેહેરામ—હુમાયુનો વજીર હતો, તેણે પાણીપતમાં હેમુને હરાવ્યો હતો. ઈ. સ. ૧૫૫૬.

હેમુ—આદિત્યશાહનો વજીર હતો. તે બેહેરામ સાથે લડતાં પાણીપતના મેદાનમાં મરાયો ૧૫૫૬.

શિવાજી—ગરેઠી રાજ્યનો સ્થાપનાર શૂરવીર નર હતો. ઇ. સ. ૧૬૭૪.

સિકંદર—યુનાન દેશનો બાદશાહ હતો, તેણે પંજાબના પૈરસને હરાવ્યો હતો. ઇ. સ. પૂ. ૩૨૭

અશોક—ગુપ્ત વંશનો રાજા હતો, તેણે બુદ્ધ ધર્મને આશરો આપ્યો હતો.

સંગ—મેવાડનો રાજા હતો, અને બાગર સામે લડ્યો હતો.

ધ. સ. ૧૫૨૭.

અંદ્રગુપ્ત—ગુપ્ત વંશનો રાજા હતો. તેણે સિકંદર સાથે દોસ્તી કરી હતી.

રજાઆબેગમ—દિલ્લીની ગાદીપર સ્ત્રી બરીકે બાદશાહ હતી ઈ. સ. ૧૨૩૬.

અંદખીખી—અહમદનગરમાં આ બાઈ રાજ કરતી હતી, તેણે અકબરના લસ્કરને હરાવ્યું હતું. ઈ. સ. ૧૫૬૪.

નૂરજહાં—જહાંગીરની બેગમ હતી.

તારાબાઈ—મરઠા રાજા રાજગમની વધુ અને મીવાળ રાજની મા થાય. એણે કોલાપુરમાં ગાદી કરી હતી.

જંધિસખાં—મોગલ સરદાર હતો. તે અલ્તમશની વખતમાં સિંધુ નદી સુધી આવ્યો હતો. ઈ. સ. ૧૨૯૮

તૈમૂર—ઈરાન દેશનો મોગલ બાદશાહ હતો. ઈ. સ. ૧૩૯૮ માં હિંદુસ્તાનપર આવી દિલ્લી લૂંટી, બાળી ઘણો કેર કર્યો હતો.

નાદિરશાહ—ઈરાનનો બાદશાહ હતો. ઈ. સ. ૧૭૩૮માં હિંદુસ્તાનપર ચડી આવી દિલ્લી પદ દીપસ લૂંટી, બાળી, કતલ કરી બે સુમાર દોઝત લઇ ગયો હતો.

અહમદ ફરૌની—ઈરાન દેશનો પઠાણ સરદાર હતો તેણે ઈ. ૧૭૪૭—૧૭૫૨—૧૭૫૧—૧૭૫૯ અને ૧૭૬૧ માં પાંચ સવારી હિંદુસ્તાનપર કરી હતી.

પૃથુરાજ—દિલ્લીની ગાદીનો છેલ્લો રજપૂત બાદશાહ હતો તે પાણીપતના મેદાનમાં શાહજુહિન સાથે લડતાં મરાયો ઈ. સ. ૧૧૬૩.

હિંદુસ્તાનનો સંક્ષેપ ભૂગોળ વિધા.

હિંદુસ્તાન એ મોટા ત્રિકોણાકાર દ્વિપકલ્પ છે, તેને હિંદ, ભર-
તખંડ કે આર્યવૃત્ત પણ કહે છે. આ દેશમાં લગભગ ૨૫૫ કરોડ
માણસની વસતી છે. અને ક્ષેત્રફળ લગભગ ૧૮૮૫૦૦૦ ચોરસ મૈત્ર
છે તેમાં ૬ ભાગ અંગ્રેજી અને ૬ ભાગ દેશી રાજ્ય છે, સિવાય
ફિરંગી, ફ્રેંચ અને હાથશીનાં સંસ્થાનો પણ છે. લોકો હિંદુ, મુસ-
લમાન, પારસી, યાહુદી, અને બૌદ્ધ વગેરે છે. હિંદુ લોકો શૈવ,
જૈન, વેળુચ, રામાનુંજ, કળીર વગેરે અનેક ધર્મ પાળે છે. મુસલ-
માન મુસલમાની, પારસી જરથોસ્તી, યાહુદી ખ્રિસ્તિ, અને બૌદ્ધ-
લોકો બૌદ્ધધર્મ પાળે છે. આદેશમાં લગભગ ૧૩૨ જાતની ભાષા વપરાય છે.

આખા દેશમાં ઘણું કરીને ખ્રિષ્ટિય સત્તા છે. માત્ર ફ્રેંચ, ફિ-
રંગી, હાથશી, અને નેપાળ, ભુતાનના રાજ્યો સ્વતંત્ર છે. બાકીની
સત્તા મહારાણી વિક્ટોરીઆના હાથમાં છે. તેમની તરફથી કલક-
તામાં મવર્નરજનરલ, અને મુંબાઈ તથા મદ્રાસમાં ગવર્નરો રહે છે.
જાડીનાં રાજ્યના બંદોબસ્ત માટે ગવર્નરજનરલ દરેક ભાગમાં અમ-
લદાર નીમે છે. દેશી રાજ્યના બંદોબસ્ત માટે પોલિટિકલ એજન્ટો, તે
અંગ્રેજી રાજ્યના બંદોબસ્ત માટે કમીશનરો રાખેલા છે.

સીમા—ઉત્તરે હિંદુકુશ, કારાકોરમ અને હિમાલય પર્વત તથા
ચીન અને તાતાર દેશ છે. પશ્ચિમે મુલેમાન અને હાલાપર્વત તથા
બલુચિસ્તાન તે અફઘાનિસ્તાન છે. નૈરત્ય ખૂણમાં આરબીસમુદ્ર, દક્ષિણે
હિંદી મહાસાગર તે અગ્નિખૂણમાં હિંદી મહાસાગર તથા બંગા-
ળનો ઉપસાગર છે, અને પૂર્વમાં સિયામ તથા ચીન દેશ આવેલા છે.

રાજ્યવિભાગ—આદે ના છ મોટા ઇલાકા કર્યા છે. ૧

મુંગાઈ ઇલાકો, ૨ મદ્રાસ ઇલાકો, ૩ જંગાળા ઇલાકો, ૪ આંધ્રા ઇલાકો, ૫ પંજાબ ઇલાકો, ૬ અલ્હદેશ ઇલાકો.

ચૌદ વિભાગ—હિંદુસ્તાનના હલ ૧૪ ભાગ પાડેલા છે. (૧) *મુંગાઈ ઇલાકો, (૨) મદ્રાસ ઇલાકો, (૩) મહિસૂર અને ફર્ગ, (૪) વરાડ અને નિમ્નગતું રાજ્ય, [૫] મધ્ય પ્રાંતો, [૬] મધ્ય હિંદ એજન્સિ, (૭) રજપૂત સંસ્થાનો, (૮) પંજાબ ઇલાકો, (૯) વાઝ્ય પ્રાંતો, (૧૦) અયોધ્યા પ્રાંત, (૧૧) જંગાળા ઇલાકો, (૧૨) આસામ પ્રાંત, (૧૩) અલ્હદેશ, (૧૪) નેપાળ, ભૂતાનના સ્વતંત્ર રાજ્યો.

૨ મદ્રાસ ઇલાકો.

સીમા—ઉત્તરે નિમ્નગતું રાજ્ય અને જંગાળા ઇલાકાનો થોડો ભાગ, પૂર્વે જંગાળાનો કપસાગર, પશ્ચિમે મહિસૂરને મુંગાઈ ઇલાકાનો થોડો ભાગ તથા આરબી સમુદ્ર છે.

પર્વત—પશ્ચિમ ઘાટ, પૂર્વ ઘાટ, અને નીલગિરિ વગેરે.

નદીઓ—ગોદાવરી, કૃષ્ણા, તુંગમદ્રા, પન્નાર, પન્નાર, ગંડ-લાકામા વગેરે.

સરોવર—ચીત્રકા, પુલીકટ, કોલર એ ત્રણે ખારાં છે.

હિંદી ખાવાનાં ઠેકાણાં—પોંદીચેરી, માહી, કારિકલ, ને મનાન.

ભૂશિર—કન્યાકુમારી. **અખાત**—મનારનો.

સામુદ્રધુની—મનાર ને પાકની.

ખંદેરો—કંદાપુર, મેંગલુર, કાનાનુર, ટાલીચેરી, માહી, કા-

* મુંગાઈ ઇલાકાનું વર્ણન આગળ ત્રીજા ધોરણની ભૂગોળમાં આવી ગય છે, માટે આઠકાણે લખ્યું નથી.

લીકટ, બેપુર, કોચી, અલીપલી, ત્રીવાન્દ્રમ, તુતુ કુડી, નાગાપટ્ટણ, કારિકલ, ત્રાકવીપાર, દેવીકોટા, પોટીનોવો, પોંદીચેરી, મદ્રાસ, કામે-ગાંડલ, નેલૂર, મહલીપટ્ટણ, વિશાખાપટ્ટણ, શ્રીકાકોલમ અને ગં-બ્બમ વગેરે.

બેટ—લંકા, મનાર ને રામેશ્વર.

દેશીરાજ્યો—ત્રાવણકોર, કોચીન, ત્રિચુર અને પુંડુકોટા.

ભાગ—૧ ઉત્તર સિરકાર, ૨ કર્ણાટક, ૩ મલબાર. એ ત્રણ અંગે ૭ મુલક છે. ૪ ત્રાવણકોર, ૫ કોચીન એ બે દેશી રાજ્ય છે.

આ ઇલાકાતા જાદોગરત ગાદે મદ્રાસમાં ગવર્નર રહે છે. મુખ્ય પેદાસ રૂ, ગળી, તલ, દીવેલી, છુન, ખાંડ, ડાંગર, આગડાં, સૂતરાઉ કાપડ, દોરડાં, ઇમારતી લાકડું, મોતી, સાગ, નાળિયેર અને સાચુ મોખા વગેરે છે. આ ઇલાકાને પશ્ચિમ કાંઠે મલબાર પ્રાંત આવેલો છે તેથી એ કાંઠાને મલબાર કાંઠો અને પૂર્વ કાંઠાપર કારોગાંડલ નામે જૂના શહેરના નામ ઉપરથી એ કાંઠાને કારોગાંડળ કાંઠો કહે છે.

૧ ઉત્તર સિરકાર.

કારોવર—ચીલકા ને કોલર.

પર્વત—પૂર્વ ઘાટ.

નદીઓ—૧ કૃષ્ણા—એ સહ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી નીકળી જંગા-જાતા ઉપસાગરને ગળે છે તેના પર મહલીપટ્ટણ.

૨ ગોદાવરી—એ સહ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી નીકળી જંગાજાતા ઉપ-સાગરને ગળે છે. તેના પર નાસિક, પૈઠણ, નાંદેડ, નિર્મળ, રાજ્ય-મહેન્દ્રિ. ને યાનન વગેરે શહેરો છે. એ સિવાય ૩ ગાંડલાકાગા નદી છે.

શહેરો—મહલીપટ્ટણ, રાજગંદરી, ગંબમ, વિશાખાપટ્ટણ, શ્રીકાકોલમ, ગંતૂર, કોલ્લુદ વગેરે

૨ કર્ણાટક.

પ્રાંત—ખાલાધાટ અને કર્ણાટક.

નદીઓ—૧ પલ્નાર; ૨ પનાર, ૩ પનેર—એ ત્રણે મહિસૂરના નદીદુર્ગમાંથી નીકળી ખંગાખાના ઉપસાગરને ગળે છે. તેમાં પલ્નાર પર વેલૂર, અને પનાર પર કડપા ને નેલૂર છે.

૪ કાનેરી—સહ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી નીકળી ખંગાખાના ઉપસાગરને ગળે છે. તેના પર મહિસૂર, ત્રાંકવીખાર, ત્રીચીનોપલ્લી વગેરે.

એ સિવાય ૫ તુંગબદ્રા અને ૬ ગંડલાકાગા નદી છે.

સરોવર—પૂલીકાટ. પર્વત—પૂર્વ ધાટ. દેશી રાજ્ય—પુંડુકોટા.

શહેરો—કર્તુળ, કડપા, બલ્હારી, ને ચુત્તી એ ખાલાધાટમાં છે. એ સિવાય મદ્રાસ, આર્કાટ, પોંદેચેરી, કારિકલ. તુતુકુંડી, નેલૂર, વેલૂર, ચિતૂર, વાંદિવાશ, કોર્મ્મ્યુટુર, તાંબવર, નેગાપટ્ટણ, ત્રાંકવીખાર, મધુરા, રામેશ્વર, ત્રીનવલ્લી, ચીંગલપટ, પુંડુકોટા વગેરે.

મદ્રાસ, કર્ણાટકમાં રાજધાનીનું શહેર છે, તેમાં લગભગ ૪ લાખ માણસની વસ્તી છે. આર્કાટ કર્ણાટકના નવાખની રાજધાનીનું શહેર હતું. પોંદેચેરી અને કારિકલ એ બે ફ્રેન્ચનાં શહેર છે તુતુકુંડી પાસેના દરિયામાંથી મોતી નીકળે છે. ડીડીંગલ હવા ખાવાનું ઠેકાણું છે, અને નેલૂરના ખમ્બ વખણાય છે.

૩ મલખાર

પ્રાંત—મલખાર, કાનડા, વૈનોદ.

પર્વત—નીલગિરિ એ હવા ખાવાનું ઠેકાણું છે.

શહેરો—કાનાનૂર એ રાજધાની એ સિવાય ઉત્તકમંદ. ટાલીચેરી, માહી, કાલીકટ, ખેપુર, કંદાપુર અને મેંગલુર વગેરે શહેરો છે.

આ પ્રાંત સને ૧૭૯૯માં ટીપુ પાસેથી અંગ્રેજને મળ્યો. ઉ-

તકગંદ હવાખાતાનું ઠેકાણું છે. તાલીચેરીમાં એલચી, મરી ને સુ-ખડનાં લાકડાં થાય છે. ગાહી ફ્રેચને તામે છે, બેપુર રેલવે સ્ટેશન છે, ને મેંગલુરમાં સોપારી થાય છે. પેદાશ સાગ, નાળીચેર, સાયુ ચોખા ને સોપારી વગેરેની છે.

દેશી રાજ્યો.

૪ ભાવણકોટ.

શેહરો—ત્રિવાન્દ્રમ એ રાજધાની સિવાય અલીપટ્ટી છે.

ભૂશિર—કન્યાકુમારી.

આ હિંદુરાજ્ય છે. ત્યાંનો ન્યાય વખણાય છે. આંહી ગા-દીનો વારસ એક રાજા મુવા પછી તેનો દીકરો થતો નથી, પણ તેનો ભાઈ થાય છે. જો ભાઈ ન હોય તો બેનનો દીકરો થાય છે. આ કોકમાં વારસ દીકરી ગણાય છે. બાઈ સાસરે રહે છે, પણ દીકરી સાસરે રહેતી નથી. આંહી મુખ્ય પેદાશ સાયુચોખા, ડાંગર ને તેળનો છે.

૫ કોચીન.

શેહર—કોચીન ને ત્રિવૂર.

આ દેશમાં ધણી નદીઓ તથા સરોવર છે કોચીન પાસે ૧૨૦ મેલ લાંબુ સરોવર છે. પેદાશ રૂ, ખુદ, ખાંડ, મરી, એલચી વગેરેની છે.

૩ મહિસૂર અને કુર્ગ.

૧ મહિસૂર.

પર્વત—નાંદીકુર્ગ.

નદીઓ.—કાવેરી, તુંગભદ્રા, પન્નાર, પદાર, પનેર વગેરે.

શેઠરે.—ગદિસર એ રાજધાની એ સિવાય શ્રીરંગપટ્ટણ, બેંગલોર, બેલુર, ચિત્રદુર્ગ, નંદીદુર્ગ, શિમોગા, હરીહરપુર અને કાસર વગેરે.

આ પ્રાંત ઇ. સ. ૧૭૯૯ માં ટીપુ પાસેથી અંગ્રેજો લઈ લાંબા દેશી રાજાને આપ્યો છે, અને તે ગવર્નર જનરલના કબજામાં છે. તેમની તરફથી બેંગલોરમાં કમીશનર રહે છે. શ્રીરંગપટ્ટણ ટીપુ સુલતાનની વખતમાં રાજધાની હતું. આ બાગમાં શિમોગા આગળ તુંગ ને ભદ્રા એ નદી ભેગી થાય છે, તેથી ત્યાંથી તુંગભદ્રા બોલાય છે. પેદાશ સાગ, સુખડ, સોભારી, શેરડી, શીશમ, નાળિયેર, તેમનો, મેવો, ખુંદ, ડાંગર, રેશમી તથા સૂતરાઈ કાપડા, ધાતુ, આદિ વગેરે. આ દેશમાં સોનાની ખાણો છે.

૨ કુર્ગ.

શેઠર—કુર્ગ એ રાજધાની છે.

આ રાજ્ય ઇ. સ. ૧૮૩૪ માં કુર્ગના રાજા આગળથી અંગ્રેજો લઈ લીધું, મહિસૂરના કમીશનરના કબજામાં. કુર્ગ એ પહાડી પ્રદેશ છે.

૪ નિજમનું રાજ્ય અને વરાહ.

૧ નિજમનું રાજ્ય.

નદીઓ—ગોદાવરી, માંજરા, પેનગંગા, વરધા, ભીમા, તુંગભદ્રા, કૃષ્ણા, પ્રાણીતા, દૂધના, મુસી વગેરે.

શેઠરે—હેદરાબાદ એ રાજધાની એ સિવાય ગોવળકોંડા,

પૈંથુ, જાલના, સિકંદ્રાપાદ, નાંદેડ, નિર્મળ, ઇલોરા, ઔરંગાબાદ, દોલતાબાદ (દેવગિરી), બેદર, કલખુર્જ, વરંચુળ, રાયપુર, અને આ-સાદ વગેરે.

આ રાજ મુસલમાની દેશીરાજ છે. તેની સ્થાપના નિઝામુલ-મુલક નામના સરદારે સને ૧૭૨૪ માં કરી હતી. હૈદરાબાદમાં બે લાખ મળુમની વસતી છે, ગોવળકોંડામાં હીરાની ખાણો હતી, પૈ-ઠણ શલીવાદનની રજવાની હતી, અને જાલના તથા સિકંદ્રા-બાદમાં અગ્રેજી હાવાણી રહે છે. આંહીના રાજને નિજામશાહ કહે છે. મુખ્ય પેદાશ રેશમી કાપડ, પીતળનાં વાસણ અને કાચલા વગેરે.
૨ વરાડ.

નદીઓ—પેનગંગા, પૂર્ણા. સરોવર—બુનાર એ ખારું છે.
શેહેરો—હગરાવતી, અકોલા, ઈન્દિયપુર, કરીંગા, સીઆગામ અને ખંગડ વગેરે. આ પ્રાંત નિજામ પાસેથી ૧૮૫૩માં અંગ્રજને મળ્યો છે. તે હૈદરાબાદના રેસીડેન્ટના કચ્છમાં છે. હગરાવતી અને અકોલા રૂના વેપારનાં સ્થળ છે.

૫ મધ્ય પ્રાંતો.

ભાગ—૧ સાગરને દમોહનો પ્રદેશ, ૨ નર્મદાનો પ્રદેશ, ૩ સાતપૂડાનો પ્રદેશ, ૪ નાગપુર, સંજલપુર ને છત્રીશગઢનો પ્રદેશ.

નદીઓ—૧ નર્મદા—સાતપૂડા પર્વતમાંથી નીકળી ખંભાત-ના અખાતને ગળે છે. તેના ઉપર જબલપુર, હુસંગાબાદ, નિગાડ, મંડલેશ્વર, ચાણોદ કન્યાણી, નાંદોદ ને ભડચ છે.

તાપી—એ સાતપૂડા પર્વતમાંથી નીકળી, ખંભાતના અખાત-

ને મળે છે. તેનાપર ખુરાનપુર, સુરત, ઈલિયપુર, અને વાદેર છે.

૩ મહા—એ મધ્ય પ્રાંતમાંથી નીકળી જાંગાણાના સમુદ્રને મળે છે. તેનાપર સંજલપુર અને કટક. એ સિવાય—વેનગંગા, વરધા, પ્રાણહિતા વગેરે નદીઓ છે.

પર્વત—સાતપૂડા ને વિંધ્યાચળ.

શેઢરો—નાગપુર, એ રાજધાની, એ સિવાય છત્તીસગઢ, હિંમજપુરા, ખુરાનપુર, કામ્પટી, સાગર, દમોદ, નરસિંગપુર, હુસંગાળાદ, આશીરગઢ, રાયપુર, વિલાસપુર, સંજલપુર, અસ્તર, ગંદા ખંડવા, સીતાચલદી, રતનપુર, અને ગોંડલ વગેરે.

આ પ્રાંતનો ધણોખરો ભાગ ભોંસલા આગળથી ઈ. સ. ૧૮૫૩ માં અંગ્રેજને મળ્યો છે. એ મોટો વિશાળ પ્રદેશ છે, ને સ્ત્રી ક. ગીશનરના તાગામાં છે. તે નાગપુરમાં રહે છે. ત્યાંના ધોતીબેડા વખણાય છે, છત્તીસગઢના છત્તીસ વિભાગ છે. હિંગણુધાટનું ૩ વખણાય છે, ખુરાનપુરમાં શેલા અને છે; અને કામ્પટીમાં અંગ્રેજી જાવળી રહે છે. મુખ્ય પેદાશ કાચલા, લોહું, ર, ધઉં, ખાજરી, જુવાર, ચોખા, તમાકુ, આશીલુ, તત્ત. દીવેલ, દેશી કાપડ વગેરે છે.

૬ મધ્યહિંદ એજન્સિ.

હકિકત—એમાં ૭૧ દેશી રાજ્યોછે, તેના બે મોટા ભાગછે. ૧ ગ્વાલીઅર અને ગાગવા. ૨ ખુદેલખંડ ને રેવા.

૧ ગ્વાલીઅર અને માળવા.

ભાગ—૧ સિંધિઆનું રાજ્ય (ગ્વાલીઅર), ૨ હોલકરનું રાજ્ય (ગાગવા), ૩ ભોપાળનું રાજ્ય. એ વિના બીજાં ધણાં નાનાં રાજ્યોછે.

નદીઓ—૧ ચંબલ—વિંધ્યાચળમાંથી નીકળી જમનાને મળે છે તેનાપર કાંટા ને ઘોળપુર છે. એ સિવાય—સિંધ, ખેટવા, ક્ષિપ્રા ને નર્મદા વગેરે નદીઓ છે.

શેહરો—સિંધિઆનાં રાજ્યમાં—ગ્વાલિયર એ રાજધાની એ સિવાય ઉજ્જન, નિગચ, લસ્કર, મોરાર, ચંદેરા, મેલસા, મંદેસર વગેરે.

હોલકરનાં રાજ્યમાં—ઈંડોર એ રાજધાની એ સિવાય નિમાડ અને ગાંડોશ્વર છે.

ભોપાળનાં રાજ્યમાં—ભોપાળ એ રાજધાની એ સિવાય શિહર શહેર છે.

નાનાં રાજ્યમાં—દેવાસ, રતલામ, જવડા, ધારા, જંબુઆ, અલીરાયપુર વગેરે.

આ પ્રાંતના જાદોગસ્ત માટે ઈંડોરમાં રેસીડેન્ટ રહે છે. ઉજ્જન વિક્રમ રાજની રાજધાની હતી, નીગચ અને ગાંડુમાં અગ્રેષ્ઠ હાવણી રહે છે, રતલામનું આશીષુ વખણાય છે, અને ધારા એ ભોજરાજની રાજ્યધાનીનું શહેર હતું. મુખ્ય પેદાસ ઘઉં, તમાકુ, આશીષુ, શેરડી, રૂ, અને અનાજ વગેરે.

૨ બુદેલખંડ ને રેવા.

નદીઓ—ખેટવા ને સોન.

પર્વત—કૈમુરના કુંગરા.

શેહરો—રેવા, પન્ના, તહરી, હત્તરપુર, અને કલિંજર વગેરે.

રેવામાં વાઘેલા રમપૂતનું દેશી રાજ્ય છે, અને બુદેલખંડમાં ૬૮ રાજ્યો છે. પન્નામાં હીરાની ખાણો છે. નીમશ હીરા અને રતની છે.

૭ રજપૂત સસ્થાનો.

સંસ્થાન—રજપૂતનાં—૧ મેવાડ [ઉદેપુર], ૨ ગારવાડ (જે-
ધપુર), ૩ જેપુર, ૪ જુંદી, ૫ વિકાનેર, ૬ કોટા, ૭ કીશોલી, ૮
કીશનગઢ, ૯ જેસલમીર, ૧૦ અલવડ, ૧૧ શીરોહી, ૧૨ ડુંગરપુર,
૧૩ વાંસવાડા, ૧૪ પ્રતાપગઢ, ૧૫ અલાવાડ (જાલરા પટ્ટણ).
જાટનાં—૧૬ બરતપુર, ૧૭ ઘોળપુર. મુસલમાનનાં—૧૮ ટાંક.

નદીઓ—૧ સાયરગતી—એ ઢેગર સરોવરમાંથી નીકળી
અંબાતના અખાતને મળેછે. તેનાપર સાદરા અને અગદાવાદ છે.

૨ મહી—માળવાના ડુંગરમાંથી નીકળી અંબાતના અખાતને
મળેછે. તેનાપર લુણાવાડા ને અંબાત એ સિવાય લુણી, યનાસ, અ-
ખલ અને ખેટવા વગેરે નદીઓ છે.

પર્વત-આયુ ને અરવલી.

સરોવર—૧ સાંચર એ ખારું છે. ૨ ઢેગર એ મીઠું છે.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં—આયુ ને પુષ્કરજી.

શહેરો—ઉદેપુર, જેધપુર, જેપુર, સાંચર, દીગ, શિરોહી, વિકા-
નેર, જુંદી, કોટા, કીશોલી, કીશનગઢ, જેસલમીર, અલવડ, ડુંગર-
પુર, વાંસવાડા, પ્રતાપગઢ, જાલરાપટ્ટણ, ઘોળપુર, ટાંક. ચિતુર,
વાજોત્રા, નાગોર, પાલી, માંચેરી, શીકાવતી, અજમેર, નસીરાગઢ,
અને પુષ્કરજી વગેરે.

આ પ્રાંતના અંદોળરત ગાટે આયુ ઉપર રેસીડેન્ટ રહેછે, મા.
રવાડમાં વિકાનેરમાં મોટું રણ છે, અજમેર ને મહેરવાડા અંગ્રેજના
કબજામાં છે, નસીરાગઢમાં અંગ્રેજ છાવણી રહેછે, ઉદેપુર એ ઉ-
દેસિંદજીએ વસાવ્યું હતું ત્યાંના રજપૂતો ઊંચી કોમના મણાય છે.
જેધપુરના આરમપહાણ અને ઉંટ વખણાય છે. જેપુરના

ચિત્ર વખણાય છે, આ શેહેરની બાંધણી ધણી સરસ છે ને ત્યાં સોનું, રૂપુ, ત્રાંચુ, રત્નો વગેરે નીકળે છે. શિરોહીમાં તરવારો સારી થાય છે, ને વિકાનેરની સાંઢણીઓ વખણાય છે. મુખ્ય પેદાશ—રત્ન, સોનું, રૂપુ, ત્રાંચુ, આરસપાણુ, રૂ, શેરડી, તમાકુ, અરીચુ, વગેરે. હાંટ અને બીજાં વશુ માટે મારવાડ અને વિકાનેર પ્રખ્યાત છે. નાગોરના બજાર વખણાય છે.

૮ પંજાબ ઇલાકો.

સીમા—ઉત્તરે અફઘાનીસ્તાન, દક્ષિણે રજપૂતસ્તાન, પૂર્વે જમના નદી, વાવ્ય પ્રાંતો, ચીનાઇ ટિબેટ, પૂર્વતાર્તરી તથા કારાકોરમ પર્વત છે, અને પશ્ચિમે હાલા, સુલેમાન અને હિંદુકુશ પર્વત આવેલો છે.

નદીઓ—૧ સિંધુ—એ હિમાલય પર્વતગાંથી નીકળી આરબી સમુદ્રને ગમે છે. તેનાપર લોહ, અટક, કાલાખાગ, ડેરાઈરગાલખાન, ડેરાગાજખાન, ગિટનકોટ, શિકારપુર, સકકર, બકકર, રૈરી, સેવાન, હાલા, હૈદ્રાબાદ, ઠકા, કરાંચી, મીઆણી, કેટ્ટી વગેરે શહેરો છે. એ શીતાય જલગ, ચીનાખ, રાવી, બીઆ, સતલજ, જમના અને કાશુલ નદી છે.

પર્વત—કારાકોરમ, શિવાલિક, સુલેમાન વગેરે.

હવા ખાવાનાં ઠેકાણાં—ચિમત્રા, અને ગરી.

દુઆખ—૧ સિંધ સાગર—સિંધુને જમના વચ્ચેનો. ૨ જોચ જલગ ને ચિનાખ વચ્ચેનો, ૩ રેચના—ચિનાખ ને રાવી વચ્ચેનો, ૪ ખારી—રાવી અને બિઆસ વચ્ચેનો. ૫ બલધર—બિઆસ ને

સતલુજ વચ્ચે છે.

શેહેરો—લાહોર, અમૃતસર, મુલતાન, દિલ્લી, જલંધર, અં-
ખાલા, શિરોમ્પુર, લુધ્યાના એ મોટા શહેરો છે. એ સિવાય ડેરાઇ-
સ્માલ્લખાન, ગિટનકોટ, કાલાળાગ, પેશાવર, અટક, રાવળપીંડી, એ-
લગ. ગુજરાત, ચીનીયનવાલા, રામનગર, સિગલા, હિસાર, રોહા-
તક, ને પાણીપત વગેરે.

દેશીરાજ્યો—કુલ ૩૬ છે. તેમાં કાશ્મીર, ભાવલપૂર, અને
પંત્યાલા મુખ્ય છે.

આ ઇસ્લામાગાં પાંચ નદી આવેલી છે. તેથી તેનું નામ પંજાબ
પડ્યું. ઇસ્લામાગાં જાદોયરત માટે લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર લાહોરમાં રહે છે. ને
સિગલામાં બરત ખાંડનો ગવર્નર જનરલ વસના ધણુ મહિના રહે છે.

દેશી રાજ્યો.

૬ કાશ્મીર.

નદી—સિંધુ, જલમ. રાજાવર—ખુલર.

પર્વત—દિમાલય, કારાકોરમ અને હિંદુકુશ.

શેહેરો—શ્રીનગર એ રાજધાની, એ સિવાય લેહ, ઇંકાઉં
જમુ, ઇસ્લામાબાદ, અને કાશ્મીર વગેરે છે.

અહીંના રાજાને મહારાજા કહે છે. અહીંથી હિમાલયમાં જવાના
પીરપાંજલ અને જારામુળા એ બે રસ્તા છે. કાશ્મીરની ખશાલ-
જાય છે. પેદાશ ગુલાબનું અતર, હથિયાર, રંગ દીધેલો સમાન, શા-
લ, બીનનાં કપડાં વગેરે.

૨ ભાવલપૂર.

શેહેરો—ભાવલપૂર, જામ, ને અદમદપૂર.

અહીંનું રાજ્ય નવાખના તાળામાં છે. એ રાજ્યની હદમાં મોટા રણ સુધી ચીચરવડી છે. પણ નહેરોથી પાણી આવે છે તેથી જમીન ખેડાય છે.

૩ પંત્યાલા.

આ રાજ્ય શીખમાં મોટું રાજ્ય છે. તે સાથે ખીજાં નાનાં રાજ્યો પણ છે. શીખ લોકો નાનકડું પંથ પાળે છે. તેમાં ચામ્બા ને ખુશાહીર એ બે પહાડી દેશી રાજ્ય છે. એ સિવાય ખીજાં દેશી રાજ્યો પણ છે.

શેહેરો—પત્યાલા, જાંદ, નામા, કપરથલા, ફરિદકોટ, ગંડી, કાગશીઆ, સરહિંદ વગેરે.

૯ વાયવ્ય પ્રાંતો.

સીંગા—કત્તર નેપાલ ને હિમાલય, દક્ષિણે સાગર ને છોટા નાગપુર, પૂર્વે બહારને અયોધ્યાપ્રાંત, અને પશ્ચિમે રજપૂત સરથાન, જમના નદી, અને પંજનગપ્રાંત છે.

ભાગ—૧ હિમાલયમાં આવેલો પ્રદેશ, ૨ ગંગા ને જમના વચ્ચેનો રસાળ પ્રદેશ, ૩ જમનાની દક્ષિણનો પ્રદેશ.

પર્વત—હિમાલય અને શિવાલિક.

નદીઓ—૧ ગંગા—એ હિમાલય પર્વતનાં ગંગોત્રી શિખરમાંથી નીકળી ઉપસાગરને ગળેછે. તેનાપર બદ્રિનાથ, શ્રીનગર, હરિદ્વાર, મિરત, ફરકાળાદ, કનોજ, કાનપુર, ફતેપુર, અલ્હાબાદ, ખીરજીપુર, કાશી, ગાજીપુર, સુનાર, બકસાર, દીનાપુર, પટણા, મોંગીર, બાયલપુર, રાજમહાલ ને મુર્શીદાબાદ વગેરે શહેરોછે.

૨ જગના—એ હિમાચલનાં જમ્મોત્રી શિખરમાંથી નીકળી ગંગાને મળે છે. તેનાપર શાહરાનપુર, કર્નાલ, પાંણીપત, દિલ્હી, ગથુરા, આગ્રા, કાલ્પી, ઇટવા, અલ્હાબાદ અને હમીરપુર વગેરે.

૩ ધોગરા—હિમાચલ પર્વતમાંથી નીકળી ગંગાને મળે છે. તેનાપર અયોધ્યા, ફૈઝાબાદ, વગેરે. એ સિવાય રામગઝા, ગોમતી, સોન, ગંડકી વગેરે નદીઓ છે. તે સર્વ ગંગાને મળે છે.

જનાનાં ઠેકાણાં—ગથુરા, ગોકુળ, આગ્રા, અલ્હાબાદ, કાશી, અદ્રિનાથ, કેદારનાથ, કુરક્ષેત્ર (પાંણીપત) વગેરે.

શેહેરો—દિલ્હી, ગથુરા, આગ્રા, કાલ્પી, ઇટવા, અલ્હાબાદ, આનપ, ફતેહગઢ, કાનપુર, મીરઝાપુર, કાશી, ગાઝપુર, કનોજ, અદ્રિનાથ, શ્રીનગર, અવગૌડા, ગરેલી, શાહજહાનપુર, હરિદ્વાર ગિરત, કેદારનાથ, પાંણીપત, કર્નાલ, મુરાદાબાદ, મુઝફ્ફરનગર, શાહરાનપુર, ફર્રુકાબાદ, ગોરખપુર, ચુનાર, બકસાર વગેરે.

પહેલાં આ પ્રાંતને આગ્રા ઈલાકા કહેતા તેને હાલ વામચંપા તો કહે છે. વળી હમણા અયોધ્યા પ્રાંત પણ તેમાં જોડી દીધો છે. ઇલાકાના બંદોબસ્ત માટે અલ્હાબાદમાં લેફ્ટેનેન્ટ ગવર્નર રહે છે, તેમાં કાશી, રામપુર, અને તહરી એ રજપૂતનાં દેશી રાજ્ય છે. ગિરતમાં હસ્તરી હાવણી રહે છે, ગાઝપુરમાં અત્તર પ્રાંત છે, દિલ્હી ને આગ્રા વારાશસ્તી લરતખંડની રાજધાનીનાં શહેર હતાં, ગથુરામાં કૃષ્ણનો જન્મ થયો હતો, આગ્રામાં તાજ મેહેલ છે તે આખી પૃથ્વીમાં વખણાય છે, અને કુરક્ષેત્રમાં પાંડવ કૌરવને જળાંકે યુદ્ધ થયું હતું. મુખ્ય પેદાશ—ચા તે આખી દુનિયામાં વખણાય છે. એ સિવાય સાગ, વાંસ, મહુડાં, આખા, ઘઉં, જવ, જુવાર, બાજરી, ડાંગર, તન, દાવેશ, ર, લાખ, સુરોખાર, ત્રાંચાપીત્તનાં વામણુને

દેશી કાપડ છે. કાશી જ્ઞાતિને ગારે પ્રખ્યાત છે.

૧૦ અયોધ્યા પ્રાંત.

નદીઓ—૧ ધોગરા, ૨ રાપતી એ ધોગરાને મળે છે. એ સિવાય રાગગંગા, સહ, અને ગોમતી વગેરે છે.

પ્રાંતો—૧ ફૈઝાબાદ, ૨ સીતાપુર, ૩ લખનૌર, ૪ રાયગરેલી.

શેહેરો—લખનૌર એ રાજધાની, એ સિવાય અયોધ્યા, જુ-આનપુર, સીતાપુર, રાયગરેલી, અને ફૈઝાબાદ વગેરે છે.

આ પ્રાંત નવાજને કબજે હતો તે ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં અંગ-રેજ સરકારે ખાલસા કર્યો, તે હાલમાં વાલ્ય પ્રાંત સાથે જોડી દીધો છે. લખનૌરમાં ચીફ કમીશનર રહે છે, તે અયોધ્યા એ રાગગંગાની રાજધાનીનું શહેર હતું. મુખ્ય પેદાશ—ઘઉં વગેરે ધાન્ય, ખાંડ, ત-ભ, દીવેલ, ચોખા, તમાકુ, રૂ, અશીણ, ગળી, દેશી કાપડ વગેરે.

૧૧ બંગાળા ઇલાકા.

સીમા—ઉત્તરે નેપાળ, સિક્કિમ અને આસામ પ્રાંત, દક્ષિણે બંગાળાનો ઉપસાગર, અને ગદાસ ઇલાકા. પૂર્વે મણિપુર, બ્રહ્મદેસ તથા આસાકાનના કુંગરો છે. અને પશ્ચિમે મધ્ય પ્રાંતો રેષા અને વાલ્ય પ્રાંતો છે.

પર્વત—હિમાલય, રાજગઢાલના કુંગરા, હોટાનામપુરના કું-ગરા, અને ચોટીઆના પહાડ.

નદીઓ—૧ બ્રહ્મપુત્રા—એ ટ્રિબેટનાં માન સરોવરમાંથી ની-કળી, બંગાળી ઉપસાગરને મળે છે તેનાગર તેમજુર, મોહત્તી, નવા-

ગામ, ઢાકા, ગોવલપરા, દરંગ, રંગમતી, જગલપુર વગેરે શેહેરોછે.

એ સિવાય—ગંગા, ગોગરા, સોન, મઝકી, કૌશીકી, બાગિરથી (હુમલી), દામોદ્રા, સુરમા, ટીપરા, ગહા, રૂપનારાયણ, વૈતરણી, મુન્સુરેખા, ખાહાણી, વગેરે નદીઓછે.

બંદરો—કલકત્તા, મતલાહ, ચિતાગોંગ (ચિતગાંગ), કટક.

બંત્રાનાં ઠેકાણાં—જગન્નાથપુરી, ગયા.

દેશીરાજ્ય—૧ સિક્રિંગ, ૨ કુચિયાહાર, ૩ ટીપરા, ૪ દરબં-
ખા, ૫ મણીપુર, ૬ લુશાઈ વગેરે.

ફ્રેંચનાં થાણાં—ચંદ્રનગર. સરોવર—ચિલકા.

અખાત—ખંગાળાનો, ખાલાસોરનો.

મોટાંશેહેરો—કલકત્તા એ રાજધાની, એ સિવાય પટણા, મુન્સીદાબાદ, ઢાકા, કટક, કાંચી. વગેરે.

રાજ્ય વિભાગ—૧ શુદ્ધ ખંગાળા, ૨ બહાર, ૩ ઓઢીઆ, ૪ હાટાનાગપુર.

આ ઇલાકાના ખંદોબસ્ત માટે લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર કલકત્તામાં રહે છે. સિવાય હિંદુસ્તાનનો ગવર્નર જનરલ પણ કલકત્તામાં રહેછે. આખા હિંદની રાજધાની કલકત્તા છે. સિક્રિંગની રાજધાની દાર્જીલીંગ હવા ખાવાનું ઠેકાણું છે, ખંગાળા ઈલાકા સૌથી વિશાળ ને રસાળ છે. મુખ્ય પેદાશ નારંગી, ઓખા, અક્રીણ, ચા, ખાંડ, રેશમ, રખર, રાણ, ગળી, રેશમી તથા સૂતરાઉ કાપડ અને બલગલ વગેરે છે. ખંગાળામાં આગળ નવાળનું રાજ્ય હતું.

૧ શુદ્ધ ખંગાળા.

નદીઓ—ગંગા, ટીપરા, ખલપુત્રા, હુગલી અને રૂપનારાયણ.

શેહેરો—કલકત્તા એ રાજધાની. એ સિવાય મુન્સીદાબાદ, હા-

કા, રાણીગંજ, હારા, રાજગઢાસ, ખર્દવાન, શ્રીરામપુર, કૃષ્ણનગર, ચંદ્રનગર, ચિન્સુરા, હુગલી, મેઢનીપુર, ટીપરા, પ્લાસી, બનકુરા અને કાશીમખમર વગેરે.

મુર્શીરાબાદ એ આગળ નવાગની રાજધાનીનું શહેર હતું, રાણીગંજમાં કાયદાની ખાલો છે, અને ચંદ્રનગર રેલવેનું છે.

૨ બહાર પ્રાંત.

નદીઓ—ગંગા, સોન, ગંડકી, કૌશકી, ને ઘોગરા.

શહેરો—પટણા, મોંગીર, બાગલપુર, દીનાપુર, બહાર, ગયા, છપરા, દરભંગા વગેરે.

પટણાને પાટલીપુત્ર કહેતાં. ત્યાં ચંદ્રગુપ્ત રાજ કરતો હતો. તેમાં આફ્રીણ અને રેશમી કાપડ સાફ બને છે. ગયા જાત્રાનું ઠેકાણું છે.

૩ ઓઢીયા પ્રાંત.

નદીઓ—ગહા, આઘણી, વૈતરણી અને સુવર્ણરેખા.

શહેરો—કટક, ખાલાસોર, અને જગન્નાથ વગેરે.

ઓઢીયામાં લોઢાની ખાલો છે, અને જગન્નાથ જાત્રાનું ઠેકાણું છે.

૪ છોરાનાગપુર.

શહેરો—કાંચી ને લોહર્દગા વગેરે.

૧૨ આસામ પ્રાંત.

નદી—બ્રહ્મપુત્રા.

પર્વત—ખાસ્યા, જાંટીયા, ગારો અને નાગ વગેરે.

શાહુરો—જોહત્તી એ રાજધાની, એ સિવાય—તેજપુર, નાગાગ, કાસાર, રંગપુર, સીલહટ, હરંગ, ગોવાલપરા, રંગમતી, છંડીઆ, અને ચેરાપુંજ વગેરે.

આસામપ્રાંત બ્રહ્મદેશના રાજ્ય પાસેથી ઇ. સ. ૧૮૨૪ માં અંગ્રેજોને મળ્યો હતો. આ પ્રાંતનો ખંદોળસ્ત કરવા માટે સીધકમીસ્તર જોહત્તીમાં રહે છે. ખાસ્યાનું દેશીરાજ છે, તેમાં ચેરાપુંજ નામની જગ્યા એ પરક ઈંચ વરસાદ વરસે છે, એટલે આખી પૃથ્વીમાં કાંઈ દેશ એ વરસનો નથી. મુખ્ય પેદાશ—કાપલા, ચા, જોહું, ચૂના, રૂ, રંગર, રેશમ વગેરે છે. આસામની ભેંસો વખણાય છે.

૧૩ બ્રહ્મદેશ.

સીમા—ઉત્તરે આસામ ને સીન, દક્ષિણે શિયામ ને બંગાળી ઉપસાગર, પૂર્વે શિયામને સાનનો મુલક, અને પશ્ચિમે બંગાળા તથા બંગાળાનો ઉપસાગર છે.

ભાગ—ઉપલો બ્રહ્મદેશ ને નીચલો બ્રહ્મદેશ.

નદીઓ—૧ ધરાવતી—એ હિમાલય પર્વતમાંથી નીકળી બંગાળાના ઉપસાગરને મળે છે. તેના પર પ્રોગ, વસાઇ અને રંચુન.

એ સિવાય—સતાંગ, સાદવીન, અને તેનાસરીમ વગેરે નદીઓ છે.

બેર—રાગરી, ચેહુળા, મૃગીબેટનું ટોળું.

અખાત—ગાદીયાન.

ભૂશિર—કેપ નીચિસ.

પર્વત—ખુ, યોગા, પતકોઇ, રવેદંગી.

ખંદર—અચાળ, સંદોષે, હલહુસી, રંચુન, સીતાંગ, માર્તા-ખાન, મુલમૈન, આગહર્ડ, ટાલોયા, તેનાસરીમ, વગેરે.

શેહેર—ગાંડલે એ રાજધાની, એ સિવાય માકસેયા, આવા, અમરપુર, રંગુન, આરાકાન, ટેનાસરીગ, પેગુ, પ્રોમ, બામો, તૌંગુ, હેનામદા, સ્તતાંગ, મૈથ્યાન, અને બાસીન વગેરે શહેરો છે.

આ દેશનો અસાગ, આરાકાન અને તેનાસરીગ પ્રાંત ઇ. સ. ૧૮૨૪ માં, પેગુ પ્રાંત ઈ. સ. ૧૮૫૨ માં, ને બાકીનો બાગ ઈ. સ. ૧૮૮૫ માં અંગ્રેજ સરકારને મળ્યો હતો. આ પ્રાંત બીજા કમીશનરના તાબે છે, ને તે ગાંડલેમાં રહે છે. આ દેશમાં માણેક ને નીમ્બાં થાય છે. એ સિવાય સોદાની ખાણો નીકળે છે. પેદાશ ચોખા, રેશમ, સાગ, ગુંદર અને ચામડા વગેરે.

૧૪ સ્વતંત્ર પહાડી રાજ્યો.

૧ નેપાળ.

નદીઓ—ધોગરા, સરયુ, કુશી અને ગંડકી વગેરે.

સરોવર—રાવણહ્રદ. શિખર—એવરેસ્ટ, ધવલગિરિ.

શેહેરો—ખટગંડુ એ રાજધાની, એ સિવાય—મકવાનપુર, જમ્લા, પાલપા, ગુરખા, જનકપુર વગેરે.

આ દેશ હિમાલયની ટળાટીમાં છે. આ રાજ સ્વતંત્ર છે, ને ત્યાંના સોડો ગુરખા કહેવાય છે. આંહી ઈમારતી લાકડું ધણું થાય છે, સોડો બૌદ્ધ ધર્મ પાળે છે.

૨ ભુતાન.

શેહેરો—ટચાસીટચુડન એ રાજધાની છે.

આ દેશ પશ્ચિમ હિમાલયની ટળાટીમાં આવ્યો છે, ત્યાં તાતાર જતના સોડો સ્વતંત્ર રાજ્ય છે. સોડો બૌદ્ધ ધર્મ પાળે છે.

૩ નાનાં રાજ્યો.

નાનાં રાજ્યો ઘણાં છે, તેમાં મણીપુરનું રાજ્ય સાફ છે.
શેહેર—મણીપુર.

પોર્ટુગીઝ ને ફ્રેંચનાં સંસ્થાનો.

પોર્ટુગાલ—ગોવા એ રાજધાની ત્યાં ગવર્નર રહે છે એ સિવાય દીવ ને દમણ છે.

ફ્રેંચ—પોંદીચેરી એ રાજધાની. ત્યાં તેનો ગવર્નર રહે છે. એ સિવાય—યાનાન, માહી, કારિકલ, ચંદ્રનગર છે.

બ્રેટા.

લંકા.

આ બેટ અંગ્રેજ સરકારને તાબે છે. ત્યાં મહારાણી તરફથી જુદો ગવર્નર રહે છે. લંકાને સિંહલદ્વીપ પણ કહે છે. મધ્ય ભાગમાં દેશી રાજ્ય છે તેની રાજધાની કાંડી છે. એ રાજ્ય અંગ્રેજોની આજ્ઞામાં રહે છે. ત્યાંના લોકો બૌદ્ધ ધર્મ પાળે છે.

મુખ્ય પેદાશ—તેળનો, હાથી દાંત, મોતી વગેરે છે.

બંદરો—કાલંબો, પોઇંટદીગાલ, ત્રિકામાલી, ને પોઇંટપ્રેટો વગેરે,

આંદમાન.

એ બેટ છે. યુનેગાર ને કાળેપાણીએ કાઢે છે, તે આ બેટમાં મોકલે છે.

શેહેર—પોર્તબ્લેર એ બંદર છે.

સામાન્ય વર્ણન.

મુખ્ય નદીઓ—બ્રહ્મપુત્રા, સિંધુ, ગંગા, ગોદાવરી, કૃષ્ણા, કાવેરી, મહા, ધરાવતી, જમના, નર્મદા, તાપી, ધોળારા, ચંબલ, ખેટવા, સતલજ, ચીનાબ, સોન, બાગિરથી, પ્રાણહીતા, તુંગભદ્રા, રાપતી, પત્તાર, બીઆ, સરસ્વતી, સાયરગતી, બનાસ, લુણી, ઝેલમ, રાવી, બીઆસ, ગોમતી, ગંડકી, કૌશકી, હુગલી, ક્ષિપ્રા, માંજરા, પેનગંગા, વાઇનગંગા, સતલુજેઆ, અને વૈતરણી વગેરે ધણીછે.

પર્વતો—હિમાલય, શિવાલીક, સાતપુડા, વિંધ્યાચળ, સહ્યાદ્રી, પૂર્વઘાટ, હાલા, સુરેગાન, કારાકારમ, અરવલ્લી, કેમરનાડુંગર, આબુ, ગિરનાર, નિલગિર વગેરે.

સરોવર—ઢેગર, સાંખર, ચિલકા, કાલર, પુલીકાટ, હુનાર, મંચર એ આરાં છે. વુલર એ મીઠું છે.

ભૂચિર—જગત પોઇંટ, દીવ, રામસ, કન્યાકુમારી, પાલમઠરા, નેચાઈસ, પોઇંટદિગલ, પોઇંટ પેટ્રો, અને પોઇંટ કાલીમેર

અખાત—કચ્છનો, ખંભાતનો, મનારનો, બાલાસોરનો, મા-દાયાનનો, પાલમૈરાનો, તથા બંગાળાનો ઉપસાગરછે.

પવિત્ર નદીઓ—બ્રહ્મપુત્રા, સિંધુ, ગંગા, ગોદાવરી, કૃષ્ણા, જમના, નર્મદા, સરયુ, બાગિરથી, ગોમતી, તાપી વગેરે.

દ્વીપો—લંકા, આંદેમાન, નીકોબાર, માલદીવ, લક્ષદીવ, મનાર, રામેશ્વર, મુઆઇ, રાગરી, ચેડુઆ, સંડોવો, શાહપુરી, સાબ્ટી, વસાઇ, ધારાપુરી, કરન્જે, અને મૃગવી ખેટનું ટાળું વગેરે.

સામુદ્રધુની—પાકની અને મનારની.

હવા ખાવાનાં સ્થળ—શિગલા, દાહંલીંગ, માથેરાન, ની-લગિરિ, મરી, કાસ્મીર, આબુ, મહાબળેશ્વર, ડૉંડીગલ, પુરંધર, ડાળા, ઉતકંગડ, દુંગાર અને હજારીયાજ વગેરે.

દ્વિપકલ્પ—કાઠિયાવાડ, ને દક્ષિણ દિલ્હિસ્તાન.

ત્રેયનાં સંસ્થાન—પોંદીચેરી, માહી, કારિકલ, યાનાન, ને ચંદ્રનગર વગેરે.

દ્વિચીનાં સંસ્થાન—દીવ, દમણ ને ગોવા.

લુપ્તશીનાં રાજ્ય—ભક્ષાળાદ ને જાંજીરા એ ખંડણી આપતા નથી.

ખંડરો—કરાંચી, શાહપંદર, માંડવી, પોરખંદર, વેરાવળ, મહુવા, ઘોઘા, બાવનગર, મોચેરા, ખંભાત, બાચ, સૂરત, વલસાડ, દમણ, વસાઈ, મુંગાઈ, રાણપુર, રત્નાગીરી, વિજયદુર્ગ, કારવાડ, હોનાવર, મેંગલૂર, કાતાનોર, માહી, કાલીકટ, ભેપુર, કૈચિન, તુતુકુંડી, પોંદીચેરી, મદ્રાસ, મહલ્લીપટ્ટણ, વિસાગાપટ્ટણ, ગમ્મગ, જમન્નાથ, પાલાસોર, પોર્ટોનોવો, ટ્રાંકવીયાર, દારીકલ, કટક, ચીતાગોંગ, કલકત્તા, મતલાહ, વસાઈ, રંગુન અને મુઘમૈન વગેરે.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં—દ્વારકાં, પ્રભાસપાટણ, ગિરનાર, શેત્રુંજે, ચાણોદકન્યાળી, નાશીક, પંદરપૂર, રામનાથ, જમન્નાથ, ગયા, પ્રયાગ, કાશી, ગયુરા, અયોધ્યા, બદ્રિનાથ, કેદારનાથ, પુષ્કરજી વગેરે.

દેશી રાજ્યો—કાશ્મિર, સિક્કિમ, કુચબીહાર, મણીપુર, આસ્સામ, ટિપરા, જયપુર, રેવા, બુદ્ધેજખંડ, તહરી, પનાગ, રાગપુર, ગાલીયર, માળવા, પત્યાલા, જાંદ, નબા, કપરચલા, ફરિદકોટ, કળશીઆ, બાવલપુર, ભોપાળ, જાંબુઆ, હટેપુર, ભેધપુર, ખેરપુર, બાવનગર, જુતાગઢ, નવાનગર, ધાંગધા, ગોંડલ, મોરબી, કચ્છ, માલણપુર, રાંધણપુર, મહીકાંઠો, રેવાકાંઠો, પંચગદાસ, વડોદરા, ખંભાત, કાલ્હાપુર, સાંગલી, જમખંડી, મહીસૂર, હૈદરાબાદ, ત્રાવણકોર, કૈચીન, બુદ્ધીકોટા ઇત્યાદી ૧૬૦ મોટાં દેશી રાજ્ય છે.

સ્વતંત્ર રાજ્યો—નેપાળ, બૂતાન.

લશ્કરી ઊવણીઓ—મુંબાઈ, પુના, માલેગામ, ડીસા, સાદરા, ખંભાત, નારકોટ, રાજકોટ, ભૂજ, હૈદરાબાદ, ખેંગલોર, મદ્રાસ, કલકત્તા, જાલના, સિકંદ્રાબાદ, માહુ, નશીરખાદ, પ્રયાગ, કામ્પટી, લાહોર, ઇંડોર, નિમચ, નાગપૂર, અમદાવાદ, વડોદરા, બેહરાગપુર, દીનાપુર, પટણા, કાનપુર, મીરત, દિલ્હી, શમલા, માંડુ, દલ્હીયપુર, આરકાટ, કરાંચી, બરાકપુર, ગ્વાલીયર, અને બુરાનપુર વગેરે.

બ્રિટિશ ખારપ્રાંતો—(૧) મદ્રાસ ઈલાકા, (૨) મુંબાઈ ઇલાકા, (૩) બંગાળા ઈલાકા, (૪) આંધ્રા પ્રદેશ, (૫) પંજાબ ઈલાકા, (૬) અયોધ્યા, (૭) મધ્યપ્રાંતો, (૮) આસામ, (૯) વરાહ, (૧૦) અજમેર, (૧૧) કુર્ગ, (૧૨) બ્રહ્મદેશ. એ બાર પ્રાંત અંગ્રેજી પાડેલાં છે.

મોટી નદીઓ ઉપરનાં શેહરો.

૧ અરબપુત્રા—એ ટિબેટનાં માનસરોવરમાંથી નીકળી બંગાળના ઉપસાગરને મળે છે તેનાપર તેજપુર, ગૌદત્તી, નવાગામ, ધાકા, મોદાવરી, દરંગ, રંગમતી, જગાલપુર વગેરે.

૨ સિંધુ—હિમાલય પર્વતમાંથી નીકળી આરબી સમુદ્રને મળે છે તેનાપર લેહ, અટક, કાલાખામ, ડેરા ઇસ્માયીખાન, ડેરા ગાજીખાન, મિટનકોટ, શિકારપૂર, સફર, જાફર, રૌરી, સેવાન, હાલા, હૈદરાબાદ, ઠકા, કરાંચી, સાઆણી, અને કોત્રી વગેરે.

૩ ગંગા—એ હિમાલયનાં ગંગોત્રી શિખરમાંથી નીકળી, બંગાળી ઉપસાગરને મળે છે. તેનાપર બદ્રિનાથ, શ્રીનગર, હરિદ્વાર, મિરત, ફરકાબાદ, કનોજ, કાનપુર, કુતેપુર, અલ્હાબાદ, મીરજાપુર, કાશી, માહુપુર, ચુનાર, જૂકસાર, દીનાપુર, પટણા, મોંગીર, બાગલપુર,

રાજમહાલ અને મુશિંગળાદ વગેરે.

૪ ધરશવતી—એ હિમાલય પર્વતમાંથી નીકળી, બંગાળાના ઉપ-સાગરને મળે છે તેના ઉપર પ્રોગ, વસાઇ, અને રંચુન વગેરે.

૫ મહા—મધ્યપ્રાંતમાંથી નીકળી બંગાળાના સમુદ્રને મળે છે તેનાપર સંગલપુર અને કટક વગેરે છે.

૬ ગોદાવરી—સહ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી નીકળી બંગાળાના ઉપસાગરને મળે છે. તેનાપર નાશિક, પૈઠણ, નાંદેડ, નિર્મળ, રાજમેહેદ્રિ, ને યા-નાન વગેરે શહેરો છે.

૭ કૃષ્ણા—એ સહ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી નીકળી બંગાળાના ઉપસા-ગરને મળે છે. તેનાપર વાઇ, કન્હાડ, ને મહલીપટ્ટણ વગેરે શહેરો છે.

૮ કાવેરી—એ સહ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી નીકળી બંગાળાના સમુદ્રને મળે છે. તેનાપર શ્રીરંગપટ્ટણ, ત્રીચીનાપલી, ને ત્રાંકવીનાર વગેરે.

૯ જમના—એ હિમાલયનાં જન્મોત્તરી શિખરમાંથી નીકળી ગં-ગાને મળે છે. તેનાપર શાહરાનપુર, કર્નાલ, પાણીપત, દિલ્હી, મથુરાં, આગ્રા, કાદ્દી, છટાવા, અલ્હાબાદ, અને હમીરપુર વગેરે.

૧૦ સતલજ—એ રાવણહદ સરોવરમાંથી નીકળી સિંધુ નદીને મળે છે. તેનાપર સિમલા, લુધ્યાના, અલિવાલ, સોઆઓન, શીરા-નપુર, બાવલપુર, અને હિંચ વગેરે.

૧૧ ધોગરા—હિમાલયમાંથી નીકળી ગંગાને મળે છે. તેનાપર અયોધ્યા ને ફૈઝાબાદ.

૧૨ યેટયા—ગાંગવમાંથી નીકળી જમનાને મળે છે તે પર ભેલસા ને જાંસી.

૧૩ નર્મદા—સાતપૂડા પર્વતમાંથી નીકળી અંબાતના અંબાતને મળે છે. તેનાપર જળપુર, દુસેંગાબાદ, નિગાળ, મંડળેશ્વર, આણ્ણાદ

કન્યાળી, નાંદોદ, ને ભરચ વગેરે.

૧૪ તાપી—એ સાતપૂડા પર્વતમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે તેનાપર યુરહાનપુર, સુરત, ઈલીચપુર, ને રાંદેર વગેરે છે.

૧૫ મહુડી—માળવાના હુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે તેનાપર હુંચાવાડા ને ખંભાત.

૧૬ સાબરમતી—ઢેબર સરોવરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે તેનાપર સાદરા ને અમદાવાદ.

૧૭ બાદર—એ મદાવનના હુંગરમાંથી નીકળી આરણી સમુદ્રને મળે છે તેનાપર જસદણ, જેતપુર, કુતીઆણા ને નવી બંદર.

નદીઓના સંગમ.

બ્રહ્મપુત્રાને—શુરભા.

સિંધુને—કાબૂલ ને સતલજ.

ગંગાને—જમના, શોણ, ગંડકી, ગોગરા, રામગંગા, કોશકી, ગોમતી, બાગિરથી, ને હુગલી.

હુગલીને—રૂપનારાયણ, કુશી, ને દામોદરા વગેરે.

ગોદાવરીને—પૂણા, માંજરા, વધા, વાઇનગંગા, પેનગંગા ને પ્રાણહિતા.

કૃષ્ણાને—મલપ્રભા, બીમા, તુંગભદ્રા, ઘટપ્રભા, વારણા, મુસી વગેરે.

જમનાને—ચંપાવને ભેટવા.

સતલજને—ખીયાસ ને ચીનાખ.

ચીનાખને—જેલમ ને રાવી.

ગોગરાને—રાપતી.

નદીઓનાં મૂળ.

ખંભાતનો હપસાગરને—કાવેરી, કૃષ્ણા, ગોદાવરી, પન્નાર, ગં.

ડસાકામા, પુલાર, ગડા, વૈતરણી, આહિરણી, સુતણુંરેખા, ગંગા, હુ-
ગલી, અને અહિપુત્રા વગેરે.

ખંભાતના અખાતને—આખરમતી, મહી, નર્મદા, તાપી, ઢાઢર,
કીમ, સુખબાદર, અને શેત્રુંજી વગેરે.

કચ્છના રણને—મચ્છુ, ફલક, ખાંભણ, ખનાસ, સરસ્વતી, ને
લુણી વગેરે.

આરણી સમુદ્રને—સિંધુ, બાદર, ને દમણગંગા વગેરે.

ગાદીયાનના અખાતને—ધરાવતી.

બેવડાં ગામનાં નામ.

કાશી—વણારશી, ખનારસ. અહલાવાદ—પ્રયાગ. કાશ્મીર—શ્રીનગર
મુર્શીરાવાદ—કાશિમખનર. ખીઆ—ધારા. પોરખંદર—સુદામાપુરી.
સિંહલદ્વીપ—લંકા, ત્રિલોન. અયોધ્યા—ઝાંદ. જગદલપુર—અસ્તાર.
દિલ્લી—હસ્તીનાપુર. દેવગિરિ—દોલતાવાદ. બેદનુર—નગર.
જાલરાપાટણ—જાલાવાડ. પુષ્કરજી—પોકર. પટણા—પાટલીપુત્ર.
ખહપુત્રા—સાંપુ, મેધના. અગદાવાદ—રાજનગર. કરાંચી—દેવલગામ.
નગરઠંઠા—આહિણાવાદ. નવાનગર—જમનગર. કાડીઆવાડ—સૌરાષ્ટ્ર.
સહ્યાંદ્રિ—પશ્ચિમઘાટ. રાજમહાલ—અકબરાવાદ. સિંધુ—અટક, ઇંડસ.
કાંજેવરમ—કાંચી. પોંદેચેરી—પુંદુશ્રી. ગોવા—પંખર.

વખણાએલી વસ્તુ વાળાં સ્થળો.

કાશ્મીર—શાલ.

પંખબી—શાલમ.

વિકાનેર—સાંઘણીઓ.

મારવાડ—જીટ ને આરસ પહાણ.

જયપુર—શેહેરની ખાંધણી, ચિત્ર. શિરોહી—તરવાર.

સૂરત—ગરશી, જમણ.

રતલામ ને માગવા—અણીણ.

વરાડ ને રાણીગંજ-કાયલા. પના ને ગોવળકોડા-હીરા.
 લંકા-હાથી, હાથીતાંત, તેજનો ને મોતી. તુતુકુંડી-મોતી.
 ઉમરાવતી, અકોલા, ધારવાડ, ધેલેરા, ખંડવા-૩. બાલ-ધર્મ.
 નગનગર-કંકુ, જાંધણી, ખંદ્રક. કાઠીઆવાડ પ્રાંત-કાંખી.
 અલાવાડ-જુગણાં. પુના, નાશિક-ત્રાંગા પીતળનાં વાસણુ.
 પુના-નાગરવેલનાં પાન. ખંગાળા-ખાંડ ને ચોખા.
 ખંભાત-સુત્રફેણી. પેઘાપુર-સાડીઓ ને ખંદ્રક.
 નાગપુર-ધોતી જોટા. પાટણ-પટોળાં, સાડીઓ, ગાડીનાં વાસણુ ને સુડીઓ.
 આત્રસુંગા-છરા, લોઢી, છરી. કપડવંજ-કાચ ને સાણુ.
 પેંઠ-પાધડી. જુરાનપુર-શેષાં.
 કાઠીઆવાડ ને કચ્છના-ધોડા. બૂજ ને હેદ્રાબાદ (સિંધનુ)-સોનેરી ભરત.
 કુંદાપુર ને મેંગલુર-સોપારી. અગદાવાદ=રેશમી કાપડ.
 મથુરા-પેંડા. ઓઢીઆ-લોઢું.
 કડી-ગળાદ. દિગામય-ચા.
 આસામ-બેંસો, ધાકા-સાણુ ને મસમલ.

વ્યાકરણ.

- પ્ર૦ વ્યાકરણ શીખવવાથી શો ફાયદો?
- જ૦ શુદ્ધ ભોક્તાં તથા લખતાં આવડે. અજ્ઞાની લોકો કેટલીક વખત એવા વાક્યો બોલે છે કે તેનો અર્થ પણ સમજતો નથી, તેમ વખતે અર્થનો અનર્થ થાય છે. એ સર્વ પીડા વ્યાકરણ શીખવવાથી દૂર થાય છે.
- પ્ર૦ વ્યાકરણના કેટલા ભાગ પડેલા છે, અને કયાં?

જિ૦ ચાર. ૧ અક્ષરવિચાર, ૨ શબ્દવિચાર, ૩ વાક્યવિચાર, ૪ કવિતાવિચાર.

પ્ર૦ અક્ષર એટલે શું?

જિ૦ આપણા ગળામાંથી ઢુંકામાં ઢુંકો જે ઉચ્ચાર નીકળે છે તેનું નામ અક્ષર.

પ્ર૦ અક્ષરના કેટલા ભાગ છે તેના નામ તથા વ્યાખ્યા આપો?

જિ૦ બે. મૂળાક્ષર અને જોડાક્ષર. મૂળાક્ષર એટલે જેના રૂપમાં કાંઈ ફેરફાર ન થાય તે. જેમ કે ખૂ ગૂ પૂ વગેરે. તેના બે ભાગ છે. સ્વર ને વ્યંજન.

જોડાક્ષર એટલે જ્યારે બે અથવા વધારે વ્યંજનો ભેગા થાય છે તે તેની વચમાં સ્વર હોતો નથી ત્યારે જોડાક્ષર થાય છે. જેમ પ્ર, સ્મ, ધત્યાદિ.

પ્ર૦ સ્વર અને વ્યંજન એટલે શું? અને તે કેટલા છે?

જિ૦ જેનો ઉચ્ચાર કાઢતી સહાયતા વિના થઈ શકે છે તેને સ્વર કહે છે. તે બાર છે. અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, ઇ, ઈ, ઓ, ઔ, અં, અઃ

જેનો ઉચ્ચાર સ્વરની સહાયતા વિના થતો નથી તેને વ્યંજન કહે છે. ક, ખ, ગ, વગેરે ૩૪ અક્ષરો છે તે.

પ્ર૦ શબ્દ એટલે શું?

જિ૦ એક કે તેથી વધારે અક્ષરો મળ્યા હોય અને કાંઈ પણ અર્થ સમજાય તેને શબ્દ કહેવો.

પ્ર૦ શબ્દના કેટલા ભાગ છે? તેના નામ તથા વ્યાખ્યા આપો?

જિ૦ પાંચ ભાગ છે ૧ નામ, ૨ સર્વનામ, ૩ વિશેષણ, ૪ ક્રિયાપદ, ૫ અવ્યય.

જે પ્રાણી પદાર્થ હોય, કે જેને લગતા વિચાર આદિ ખીન્ન શબ્દો હોય તે નામ કહેવાય.

જે શબ્દ ખીન્ન નામને ઠેકાણે વાપરી શકાય, તે સર્વનામ કહેવાય.

જે શબ્દો ખીન્ન શબ્દોના શુદ્ધ અથવા સંખ્યા બતાવે, તે વિશેષણ કહેવાય.

જે શબ્દો કરવું, ચાલવું, થવું, ભોગવવું વગેરે કાંઈ પણ ક્રિયાનો અર્થ બતાવે, તેવા શબ્દો ક્રિયાપદ કહેવાય.

જે શબ્દમાં કાંઈ પણ ફેરફાર ન થાય, તે શબ્દ અવ્યય કહેવાય.

જાતિ વિષે.

પ્ર૦ જાતિ કેટલી છે તેના નામ તથા વ્યાખ્યા આપો?

જી૦ જાતિ ત્રણ છે. ૧ નર, ૨ નારી, ૩ નાન્યતર. નરજાતિ એટલે જે નરની પેઠે બોલાય, જે શબ્દને કેવો લાગે તે. નારી જાતિ એટલે જે શબ્દ નારીની પેઠે બોલાય, અને જેને કેવી લાગે તે. નાન્યતર જાતિ એટલે જે શબ્દ નર કે નારી જાતિમાં બોલાતો ન હોય અને જેને કેવું લાગે તે.

વિભક્તિ.

પ્ર૦ વિભક્તિ એટલે શું? અને તે કેટલી છે? તેના નામ તથા પ્રત્યય આપો?

જી૦ વિભક્તિ એટલે એક શબ્દનો ખીન્ન શબ્દ સાથે ક્રિયા વગેરેના સંબંધ બતાવનાર પ્રત્યય સાથે શબ્દના રૂપ. વિભક્તિ સાત છે.

૧ સ્ત્રીનો પ્રત્યય નથી. ૫ મીનો થી, થકી.

૨ છનો ને.

૬ ટીનો નો, ની, નુ, ના, નાં.

૩ છનો ણ.

૭ ળીનો માં.

૪ થીનો ને, માટે, સાર.

પ્ર૦ ખીજી અને ચોથી વિભક્તિનો ને પ્રત્યય કેમ ઓળખાય?

જી૦ ને પ્રત્યય પછી ઠાળે, માટે, વાસ્તે, લીધે, સાર, અર્થે એવા શબ્દો આવેલ હોય, અગર લાગતા હોય, ત્યારે ચોથી વિભક્તિ કહેવી, નહિ તો ખીજી વિભક્તિ જાણવી. જેમ ચીમનને માટે મોતી લાવા. એમાં ચીમનને ચોથી વિભક્તિ, અને ચીમનને ચોપડી આપો. એ ઠેકાણે ચીમનને ખીજી વિભક્તિ.

પ્ર૦ 'દુભેરાય' ને સાતે વિભક્તિના પ્રત્યય લગાડો.

જી૦ ૧ લી—દુભેરાય

૫ મી—દુભેરાયથી. થકી.

૨ છ—દુભેરાયને

૬ ટી—દુભેરાયનો, ની, નુ, ના, નાં

૩ છ—દુભેરાયે

૭ મી—દુભેરાયમાં

૪ થી—દુભેરાયને સાર

વચન.

પ્ર૦ વચન કેટલાં છે, તેનાં નામ તથા વ્યાખ્યા આપો?

જી૦ એ, ૧ એકવચન ૨ બહુવચન. જેમાં એકપણું હોય તે એકવચન, ને જેમાં એકથી વધારેપણું હોય તે બહુ વચન. જેમ પાટીકું એક વચન, પાટીયાં બહુ વચન.

પ્ર૦ 'પેન' એ શબ્દને એક વચને બહુ વચનમાં સાતે વિભક્તિ લગાડો?

જી૦ વિભક્તિ એક. બહુ

૪ થી—પેનનેસાર—પેનોને સાર

૧ લી—પેન—પેનો

૫ મી—પેનથી, થકી—પેનોથી, થકી

૨૭—પેનને—પેનોને ૬ હી—પેનનો ની,નું,ના,—પેનોનો ની,ધ.

૩૭—પેને—પેનોએ ૭ મી—પેનમાં—પેનોમાં

નામ વિષે.

પ્ર૦ નામના પ્રકાર કેટલાક છે, તેનાં નામ તથા વ્યાખ્યા આપો?
જી૦ બે. પહેલો અને બીજો.

વિભક્તિ અને બહુવચનના પ્રત્યયો લગાડવાથી જેના રૂપમાં ફેરફાર થાય તે પહેલા પ્રકારનું નામ. જેમ છોકરો એને પાંચમી વિભક્તિ લગાડી તો છોકરાયો થયું. તેમાં મૂળ શબ્દ છોકરો હતો તેનું છોકરા થયું. માટે પહેલો પ્રકાર.

વિભક્તિ અને બહુ વચનના પ્રત્યયો લગાડવાથી જેના રૂપમાં ફેરફાર ન થાય તે બીજા પ્રકારનું નામ. જેમ લાડુ એને બીજી વિભક્તિનો ને પ્રત્યય લગાડ્યો તો લાડુને થયું.

તેમાં મૂળ શબ્દ લાડુનો લાડુનું રહ્યો. માટે બીજા પ્રકારનું નામ.

સર્વનામ,

પ્ર૦ સર્વનામના કેટલા પુરૂષ છે?

જી૦ ત્રણ. પહેલો પુરૂષ હું, બીજો પુરૂષ તું, ત્રીજો પુરૂષ તે.

પ્ર૦ મુખ્ય સર્વનામ કેટલા છે તેનાં નામ આપો?

જી૦ સાત છે. હું, તું, તે, આપણ, આપ, પોતે, કાણ.

પ્ર૦ હું, તું, તે, આપણ, આપ, પોતે અને કાણ ને એકવચન અને બહુવચનમાં ત્રણે જાતિમાં સાતે વિભક્તિના પ્રત્યય લગાડેલો

જી૦ પહેલો પુરૂષ 'હું'

નર, નારી, તથા નાન્યતર જાતી.

એકવચન
૧લી—હું.

બહુવચન,
અમે.

૨જી—મને, મારે.

અમને, અમારે.

૩જી—મે, મારે.

અમે, અમારે.

૪થી—મારે માટે, સાર.

અમારે માટે સાર.

૫ મી—મારાથી, મજથી, હુંથી.

અમારાથી, અમથી.

૬ઠી—મારે વગેરે.

અમારે વગેરે.

૭મી—મારામાં.

અમારામાં.

બીજો પુરુષ 'તુ.'

નર નારી ને નાન્યતર જાતિ.

એક વચન.

બહુ વચન.

૧લી—તુ.

તમે

૨જી—તને.

તમો.

૩જી—તેં, તારે.

તમે, તમારે.

૪થી—તારે માટે સાર.

તમારે માટે સાર.

૫મી—તારાથી, તુંથી, તમથી, થકી.

તમારાથી, તમથી, થકી.

૬ઠી—તારે વગેરે.

તમારે વગેરે.

૭મી—તારામાં.

તમારામાં.

ત્રીજો પુરુષ 'તે.'

નર નારીને નાન્યતર જાતિ.

એક વચન.

બહુ વચન.

૧લી—તે.

તેઓ.

૨જી—તેને.

તેઓને.

૩જી—તેણે.

તેમણે.

૪થી—તેને માટે સાર.

તેઓને માટે સાર.

૫મી—તેથી, થકી.

તેઓથી, થકી.

૬ઠ્ઠી—તેનો, ની, ના, નાં. તેઓનો, ની, ના, નાં.

૭મી—તેમાં. તેઓમાં.

‘આપણ’ પહેલા પ્રકારનું બીજે રૂપે ત્રણે જાતિનું બહુ વચન છે.

૧ આપણે, આપણ. ૨ આપણને. ૩ આપણે ૪ આપણે ગાટે સાર. ૫ આપણાથી, થકી. ૬ આપણો, છી, છુ, છા, છાં. ૭ આપણામાં.

‘આપ’ બીજા પુરુષનું ત્રણે જાતિનું એક વચન છે.

૧ આપ, ૨ આપને, ૩ આપે, ૪ આપને ગાટે સાર, ૫ આપથી, થકી, ૬ આપનો, ની, નું, ના, નાં, ૭ આપમાં.

‘પોતે’ ત્રણે પુરુષ, બંને વચન તથા ત્રણે જાતિમાં વપરાય છે. ૧ પોતે, ૨ પોતાને, ૩ પોતે, ૪ પોતાને ગાટે સાર, ૫ પોતાથી, થકી, ૬ પોતાનો, ની, નું, ના, નાં. ૭ પોતામાં.

‘કાણ’ એ ત્રણે જાતિ, બંને વચન અને ત્રીજા પુરુષમાં આવે છે. ૧ કાણ, ૨ કોને, કેને, ૩ કાણે, કેણે, ૪ કોને સાર, કેને ગાટે. ૫ કોનાથી થકી, કેનાથી થકી, ૬ કોનો, કેનાં, ૭ કોનામાં, કેનામાં.

વિશેષણ.

પ્ર૦ વિશેષણના કેટલા પ્રકાર છે, તેનાં નામ તથા વ્યાખ્યા આપો?

બિ૦ એ. ૧ પહેલો ૨ બીજો. જે વિશેષણને જાતિ દર્શક ઓ, ધ, જી વગેરે પ્રત્યય લાગે છે તે પહેલા પ્રકારનું, જેમ રાતો, રાતી, રાતું. વગેરે. અને જે ત્રણે જાતિમાં ફરે નહિ તે બીજા પ્રકારનું. જેમ સફેદ, ગોળ વગેરે.

પ્ર૦ વિશેષ્ય એટલે શું?

છી૦ વિશેષણ જે શબ્દનો ગુણ સંખ્યા વગેરે બતાવે તે શબ્દને વિશેષ્ય કહેવું.

પ્ર૦ વિશેષણ ને વિશેષ્ય પ્રમાણે શું કહેવું જોઈએ?

છી૦ જાતિ, વયન અને વિભક્તિ.

ક્રિયાપદ.

પ્ર૦ ક્રિયાપદના કેટલા પ્રકાર છે, તેનાં નામ તથા વ્યાખ્યા આપો?

છી૦ જે. ૧ અકરમક, ૨ સકરમક. અકરમક ક્રિયાપદ એટલે જેની કર્તાની ક્રિયા કર્તામાં રહીને ખીજને લાગુ પડતી નથી તે. જેમ જા, એસ, પડ, સંતા વગેરે.

સકરમક ક્રિયાપદ એટલે જેના કર્તાની ક્રિયા ખીજનાં માણસ અથવા વસ્તુપર લાગુ પડે છે તે. જેમ લખ, ખેલાવ, ફેરવ વગેરે.

પ્ર૦ અકરમક ને સકરમક ક્રિયાપદ ઓળખવાની રીત બોલો?

છી૦ ધાતુ ઉપર નાર પ્રત્યય મુકી કોણનો સવાલ પૂછવો, પછી વાતું પ્રત્યય મુકી શું નો સવાલ પૂછવો. જે બંનેનો જવાબ એકજ આવે તો અકરમક ક્રિયાપદ, નહિતો સકરમક ક્રિયાપદ કહેવું. જેમ જા ધાતુ છે તેને સવાલ પૂછીએ તો જનાર કોણ? માણસ. જાવાતું શું? માણસ. બંનેનો જવાબ એક આવ્યો માટે જા ધાતુ અકરમક ક્રિયાપદ કહેવાય. હવે લખ ધાતુને સવાલ પૂછીએ. લખનાર કોણ? માણસ. લખવાતું શું? કામળ. એમાં જુદા જુદા જવાબ નીકળ્યા માટે તે સકરમક ક્રિયાપદ કહેવાય.

પ્ર૦ ક્રિયાપદનો ધાતુ શી રીતે શોધવો?

છી૦ ક્રિયાપદની મૂળ ક્રિયા પકડવી જેમકે આપશે, આપતો, આપજે તેમાં મૂળતો આપવાતું આવ્યું ત્યારે તેનો ધાતુ આપ.

પ્ર૦ બેદ એટલે શું? તેનાં નામ તથા વ્યાખ્યા આપો?

છ૦ બેદ એટલે પ્રકાર. ક્રિયાપદને કાળના પ્રત્યય લગાડવાના જે પ્રકાર છે, તેને બેદ કહે છે. (૧) મૂળબેદ, (૨) શક્યબેદ. મૂળબેદ એટલે છે, હતું અથવા થશે એવું નક્કી જતાવે તેને મૂળબેદ જાણવો. મૂળ ધાતુને કાળના પ્રત્યય લાગે ત્યારે મૂળ-બેદ કહેવાય છે. શક્યબેદ એટલે પોતે કાળ કરાવવાને શક્તિમાન છે એવું જે ક્રિયાપદ જતાવે તે શક્યબેદ કહેવાય. જે ધાતુ ગરડાઈને જોડાય તે શક્યબેદ. જેમ ખાધું એ મૂળબેદ, અને ખવાયું એ શક્યબેદ.

પ્ર૦ કાળ એટલે શું?

છ૦ કાળ એટલે સમય અથવા વેળા. ક્રિયાને આંગે વખત લાગેલો હોય એટલે ક્રિયા ક્યારે જની તે જણાવનારને તેનો કાળ કહે છે.

પ્ર૦ કાળના મુખ્ય ભાગ કેટલા છે તેનાં નામ, તથા પેટા ભાગનાં નામ અને તેની વ્યાખ્યા આપો?

છ૦ મુખ્ય કાળ ત્રણ છે. (૧) વર્તમાન કાળ, (૨) ભૂતકાળ, (૩) ભવિષ્યકાળ.

વર્તમાનકાળના ત્રણ પેટા ભાગ છે (૧) વર્તમાનકાળ. (૨) અનિયમિત વર્તમાનકાળ, (૩) વિધિ વર્તમાન કાળ. ભૂતકાળના પેટા ભાગ ત્રણ છે. (૧) ભૂતકાળ, (૨) અનિય-મિત ભૂતકાળ, (૩) સંકેત ભૂતકાળ.

ભવિષ્ય કાળના પેટા ભાગ નથી.

(૧) વર્તમાન કાળ એટલે ક્રિયાપદનો સાલતો વખત જતાવે છે તે.

(૨) અનિયમિત વર્તમાન કાળ એટલે હુકમ કરતી વખતે,

અથવા રજ લેતી વખતે વપરાયછે તે જોગ તું કામ કર,
હું જાઉં.

(૩) વિધિ વર્તમાન કાળ એટલે રીત જતાવનાર કાળ. આ
કાળમાં વિધિ સાથે હુકમ જતાવે છે. જોગ આ કામ તારે
કરવું. (કરવું.)

(૪) જૂતકાળ એટલે જે ક્રિયાપદ ગયો વખત જતાવે તે.

(૫) અનિયમિત જૂતકાળ એટલે અસુક વખત સુધી કામ
ચાલતું હતું તે જતાવે છે તે. જોગ જ્યારે તે નાની ઉમરનો
હતો ત્યારે રાજ નિશાજે જતો. (જતો.)

(૬) સંકેત જૂતકાળ એટલે જોમાં કાંઈ પણ સરત કરવામાં
આવેછે તે. જોગ તમે કહ્યું હોત તો હું આવત. (આવત.)

(૭) ભવિષ્ય કાળ એટલે આવતો વખત જતાવે તે.

પ્ર૦ સાને કાળના પ્રત્યયો આપો?

ઉ૦ વર્તમાનકાળ—જુ, છે, છો. અનિયમિત વર્તમાનકાળ—જા, યે.
વિધિ વર્તમાનકાળ—તો, વી, વું. જૂતકાળ—યો, ઈ, યું, તો,
તી, તું, ઘો, ધી, હું, ઠો, ઠી, હું, છો, છી, છું. અનિયમિત
જૂતકાળ—તો, તી, તું. સંકેતજૂતકાળ—ત. ભવિષ્યકાળ—શે, જે.

પ્ર૦ ચાલ ધાતુ ને સાને કાળ લગાડો?

ચાલુંછું, ચાલેછે, વર્તમાનકાળ. ચાલું, ચાલે, અનિયમિત વર્ત-
માનકાળ. ચાલવું, વિધિવર્તમાનકાળ. ચાલ્યો, ચાલી, ચાલ્યું,
જૂતકાળ. ચાલતો, ચાલતી, ચાલતું, અનિયમિત જૂતકાળ.
ચાલત, સંકેત જૂતકાળ. ચાલશે, ચાલજે, ભવિષ્ય કાળ.

પ્ર૦ અવ્યયના જે

અવ્યયા આપો?

- ૭૦ ચાર. (૧) ઉભયાન્વયી, (૨) કેવળ પ્રયોગી, (૩) શબ્દયોગી, (૪) ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.

ઉભયાન્વયી અવ્યય એટલે એ વાક્ય કે એ શબ્દ ને જોડનારો અવ્યય. જેમ લાડુ ને વાલ જમ્યા. એમાં ને શબ્દ લાડુ તથા વાલને જોડે છે, માટે ઉભયાન્વયી અવ્યય. દાખલા—અથવા, અને, એટલે, કદાચ, કદાચ વગેરે.

કેવળપ્રયોગી અવ્યય એટલે ગતગાં હરખ, શોક, નવાઇ, ગભરાટ વગેરે ઉપજવાથી જે શબ્દ છૂટો બોલાય છે તે. જેમ હે ! એરે, અરેરે વગેરે.

શબ્દયોગી અવ્યય એટલે જે અવ્યય શબ્દને જોડાએલો છે, અને જેને ક્રિયાપદ સાથે સંગ્રહ છે તે. એટલે જે અવ્યયની પેઠેલા છઠ્ઠી વિભક્તિ આવે તે. જેમ—અગાઉ, અગાડી, પાછળ, પૂરે કત્યાદિ.

ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય એટલે જે અવ્યય વેળા, ઠેકાણું, રીત, ક્રિયા, નજર, વગેરે બતાવનાં છતાં ક્રિયાપદનો ગુણ બતાવે છે તે. જેમ—અત્યારે, આગળ, આમ, નહિ, જા, અધવચ વગેરે.

કૃદંત.

- પ્ર૦ કૃદંત કેને કહેવાય ?
 જ૦ બ્યારે ધર્મો ક્રિયાપદ માથે આવે ત્યારે છેલ્લું ક્રિયાપદ કહેવાય, બાકીનાં સર્વે ક્રિયાપદો ન કહેવાય છે.
 પ્ર૦ કૃદંતના મુખ્યત્વે પેટા ભાગ છે તેનાં નામ તથા પ્રત્યય આપો ?
 જ૦ ત્રણ છે કાળ એટલે ક્રિયાપદ (૧) કૃદંત વિશેષણ, (૨) કૃદંત સંમિત વર્તમાન કાળ એટલે

કૃદંત નામના પ્રત્યય—વો, વી, વું. જેમ લખવો, લખવી, લખવું.

કૃદંત વિશેષણના પ્રત્યય—તો, તી, તું, ઠો, ઠી, ઠું, ચો, ષ, યું, લો, લી, લું, એલો, એલી, એલું, નારો, નારી, નારું, નાર.

કૃદંત અવ્યયના પ્રત્યય—ઈ, ઇને, તાં.

ફાઈલ.

* આ ધોરણમાં સારા અક્ષરથી લખેલી પ્રાઈલ વંચાવાય છે, તેમાં કેટલાક શબ્દો બાંધેલા વપરાય છે; તે શબ્દ જાણવાની વિદ્યાર્થીને માત્ર જરૂર છે, જેથી તેમાંના કેટલાક શબ્દો આ ઠેકાણે આપ્યા છે.

સ૦=સરકયુલર=ધારો.	ઈ૦=ઈજત.	આ૦ન૦=આવકનંબર.
સ૦=સરકારી.	આ૦=આસાર.	જા૦ન૦=જાવકનંબર.
સ૦=સખ=નાનો.	ઈ૦આ૦=ઈજતઆસાર.	હ૦=હુકમ.
સ૦=સને.	આ૦=આવક.	હ૦ન૦=હુકમનંબર.
સા૦=સાહેબ.	આ૦=આજમ.	ડ૦=ડેપુટી.
યુ૦=યુજરાતી.	મે૦=મેહેરખાન.	એ૦=એજ્યુકેશનલ.
સ૦યુ૦=સરકારી યુજ	આ૦મે૦=આજમ	ઈ૦=ઈરપેક્ટર.

રાતી.

મેહેરખાન.

ઈ૦=ઈસ્વી.	જા૦=જાવક.	રા૦=રાખયસ્થાન.
ઈ૦સ૦=ઈસ્વી સન.	ન૦ના૦=	તા૦=તારીખ.
ઈ૦=અગ્રેજ.	સ૦ન૦=સ	મુ૦મુ=મુકામ.
ફ૦ડ૦=એ૦ઈ=સખડેપુટી એ.		

અંગ્રેજી કોષ્ટકો.

ઇંગ્લાંડમાં ચાલતું નાણું.

૪ ફાર્દિંગ=૧ પેની, પેન્સ.

૧૨ પેન્સ=૧ શિલિંગ.

૫ શિલિંગ=૧ ક્રૉન.

૨૦ શિલિંગ=૧ પૌંડ.

૨૧ શિલિંગ=૧ ગિનિ.

ઇંગ્લાંડનું સાધારણ તોલ.

૧૧ દ્રામ=૧ ઓંસ.

૧૬ ઓંસ=૧ પૌંડ, ૨તલ.

૧૪ પૌંડ=૧ સ્ટોન.

૨૮ પૌંડ=૧ ક્વાર્ટર.

૪ ક્વાર્ટર=૧ હંદ્રવેટ.

૨૦ હંદ્રવેટ=૧ ટન.

આ તોલને અંગ્રેજીમાં 'એવાં

ફુંપાઇસ' વળન કહે છે.

ઇંગ્લાંડમાં સોના રૂપાનું તોલ.

૨૪ ગ્રેન=૧ પેનીવેટ.

૧૨ પેનીવેટ=૧ ઓંસ.

૧૨ ઓંસ=૧ પૌંડ.

આ તોલને અંગ્રેજીમાં 'ટ્રાય

વળન કહે છે.

અંગ્રેજી ઔષધ તોળવાનું.

૨૦ ગ્રેન=૧ સ્કૂપલ.

૩ સ્કૂપલ=૧ દ્રામ.

૮ દ્રામ= ૧ ઓંસ.

૧૨ ઓંસ=૧ પૌંડ.

આ તોલને અંગ્રેજીમાં 'એપો

થે કરીઝ' વળન કહે છે.

પ્રવાહી પદાર્થનું માપ.

૨ પેટ=૧ ક્વાર્ટ.

૪ ક્વાર્ટ=૧ ગ્યાલન.

૬૩ ગ્યાલન=૧ હાગઝેડ.

૨ હાગઝેડ=૧ પીપ.

કોલસા માપવાનું.

૨ પેપ=૧ ક્વાર્ટ.

૪ ક્વાર્ટ=૧ ગ્યાલન.

૨ ગ્યાલન=૧ પેક.

૪ પેક=૧ બુશલ.

૮ બુશલ=૧ ક્વાર્ટર.

૫ ક્વાર્ટર=૧

અંતર ફેઆણો.

૧૨ ઇંચ=૧ ફુ

૩ ફુટ=૧ યાર્ડ.

૫૫૫ યાર્ડ=૧ મીલ.

૪૦ પોઝ=૧ ફર્લોંગ.

૮ ફર્લોંગ=૧ મૈલ.

૩ મૈલ=૧ લીંગ.

સરકારે ઠરાવેલું નવું માપ.

૧૨ ઇંચ=૧ તસુ.

૨૪ તસુ અથવા $\left. \begin{array}{l} ૨ ફુટ. \\ ૩ \end{array} \right\} = ૧ ગજ.$

૧૫ ગજ=૧ વાર, યાર્ડ.

લૂગડાં ભરવાનું.

૨૧ ઇંચ=૧ નેલ.

૧૬ નેલ=૧ યાર્ડ.

૧૧ યાર્ડ=૧ એલ.

જમીનની લંબાઇનું માપ.

૧૬ આના અથવા $\left. \begin{array}{l} ૩૩ ફુટ \\ ૩ \end{array} \right\} = ૧ ચુંઠો.$

૬૬ ફુટ=૧૦૦ લીંગ=૧ સાંકળ.

અંગ્રેજી ચોરસ માપ.

૧૦ ચોરસ ઇંચ=૧ ચો. ફુટ.

ચો. યાર્ડ.

પર્ય, પોલ.

પોલ=૧ રૂડ

૪ રૂડ=૧ ચોકર.

કાળનું (અંગ્રેજી.)

૬૦ સેકન્ડ=૧ મિનિટ.

૬૦ મિનિટ=૧ અવર.

૨૪ અવર=૧ દિવસ.

૭ દિવસ=૧ અઠવાડીકું.

૪ અઠવાડીયાં=૧ માસ.

૧૨ માસ=૧ વર્ષ.

૩૬૫ દિવસ=૧ સૌર વર્ષ.

અંગ્રેજી મહિનાનાં નામ તથા દિવસ.

૧ જાન્યુઆરી, ૩૧. ૭ જુલે. ૩૧.

૨ ફેબ્રુઆરી, ૨૮. ૮ આગષ્ટ, ૩૧.

૩ માર્ચ, ૩૧. ૯ સપ્ટેમ્બર, ૩૦.

૪ એપ્રિલ, ૩૦. ૧૦ અક્ટોબર, ૩૧

૫ મે, ૩૧. ૧૧ નવેમ્બર, ૩૦

૬ જુન. ૩૦. ૧૨ ડિસેમ્બર, ૩૧

જૂદા જૂદા પરિમાણનો

સંબંધ.

ફાર્ટિંગ=૨ પાર્થ.

પેની, પેન્સ=૮ પાર્થ,

શિબિંગ=૮ આના.

કોન=૨૫૫ રૂપિયા.

પૌંડ=૧૦ રૂપિયા.

ગિની=૧૦૫૫ રૂપિયા.

ટ્રોય પૌંડ=૩૨ રૂપિયાભાર.

૧ ગાઉ=૨૫૫ મૈત્ર.

૨૮૮ વિશ્વ=૨૪૫ એકર.

૧ મિનિટ=૨૫૫ પળ.

૧ અવર=૨૫૫ ધડી.

હીરા તથા મોતીનું તોલ.

૧૬ આના અથવા ૧૩૫૫ અવ=

૧ રતિ.

૨૪ રતિ=૧ ટાંક.

દેશી હિસાબ.

શેરિયાં લેખાંની કુંચીઓ.

૧—જેટલે રૂપિયે શેર તેથી અઢીગણે દોકડે રૂપિયાભાર.

૨—જેટલે રૂપિયે શેર તેટલા આનાનું અઘોળ, અને તેથી બમણા આનાનું નવટાંક.

મણિકાં લેખાંની કુંચીઓ.

૧—જેટલે રૂપિયે મણુ તે ૫ અઢીગણે દોકડે શેર.

૨—જેટલે રૂપિયે મણુ તેટલા આનાનું અઢી શેર.

૩—જેટલે રૂપિયે મણુ તેટલી બઢામનું રૂપિયાભાર.

ખાડીનાં લેખાંની કુંચીઓ.

૧—જેટલે રૂપિયે ખાડી તેટલા આનાનું સવામણ.

૨—જેટલે રૂપિયે ખાડી તેથી પાંચગણે દોકડે મણુ.

૩—જેટલે રૂપિયે ખાડી તેથી બમણી બઢામે શેર.

તોલાનાં લેખાંની કુંચીઓ.

૧—જેટલે રૂપિયે તોલા તેથી અરધે રૂપિયે ગદિયાણું.

૨—જેટલે રૂપિએ તોલો તેથી અઠધે આને વાલ.

૩—જેટલે રૂપિએ તોલો તેથી બમણી પાંચએ રતી.

૪—જેટલે રૂપિએ તોલો તેથી અઠધો પાંચએ મગ.

ગદિઆણાનાં લેખાંની કુંચીઓ.

૧—જેટલે રૂપિએ ગદિઆણા તેટલે આને વાલ.

૨—જેટલે રૂપિએ ગદિઆણા તેથી ચોગણી પાંચએ રતી.

૩—જેટલે રૂપિએ ગદિઆણા તેટલી પાંચએ મગ.

જમીનનાં લેખાંની કુંચીઓ.

૧—જેટલે રૂપિએ વીધું તેથી પાંચ ગણે દોકડે વસો.

૨—જેટલે રૂપિએ વીધું તેથી બે ગણે દોકડે વીસવાસી.

૩—જેટલે રૂપિએ વસો તેથી પાંચગણે દોકડે કાઠી.

સેંકડાનાં લેખાંની કુંચીઓ.

૧—જેટલે રૂપિએ સેંકડો તેટલે દોકડે એક નંગ.

હજારનાં લેખાંની કુંચીઓ.

૧—જેટલે રૂપિએ હજાર તેથી દશગણે દોકડે ૧૦૦ નંગ.

૨—જેટલે રૂપિએ હજાર તેટલે દોકડે દશ નંગ.

લૂગડાનાં લેખાંની કુંચીઓ.

૧—જેટલા રૂપિએ ગજ તેટલા આનાની દોઢ તસુ.

૨—જેટલે રૂપિએ ગજ તેથી આઠગણી પાંચએ તસુ.

૩—જેટલે રૂપિએ ગજ તેથી ૧૫ ગણે રૂપિએ વાર.

૪—રૂપિઆનું જેટલા ગજ તેટલા તસુની આડપાંચ.

ચૌરસ લાકડું માપવાની રીત.

પોહોળાપના તસુ ને જાડાપના તસુનો ગુણાકાર કરી, તેને લં-
બાપના ગજ ગુણવા, એ ગુણાકારને ત્રણે ભાગતા જે આવે તે ત:

સુ ભણવા. પછી તેને ચોવીસે ભાંગવાથી ગજ નીકળશે.

જો દુરનું માપ હોય તો, પોહોળાઇ અને ભડાઈના ઇંચનો ગુણાકાર કરી, તેને લાંબાઈના ધૂટે ગુણવા. ગુણાકાર ઈંચ આવશે, પછી તેને પાંચે ભાંગવાથી પાકા ઈંચ થશે એ પાકા ઈંચને ફરી પાંચે ભાંગવાથી ધૂટે આવશે.

ગોળ લાકડું માપવાની રીત.

જેટલા તમુની દોરી કીધી હોય, તેના અર્ધનો Xવર્ગ કરવો, ને તેને લાંબાઈના ગજે ગુણવા, આ ગુણાકાર નિશવાશી થશે. તેને ૨૦ ભાગવાથી વસા થશે, ને વસાને ૨૦ ભાગવાથી ગજ આવશે.

ઘઉં ચોરવાના હિસાબની રીત.

જેટલા શેર ઘઉં કલા હોય, તેનો અને ઉવાના વસાનો ગુણાકાર કરવો. પછી ચાસને અઢીએ ગુણી જે ગુણાકાર આવે, તે વડે પેહેલાં આવેલા ગુણાકારને ભાગવા. જે ભાગાકાર આવશે તેટલા રૂપિયાનાર દર વળાગણના ઘઉં આવશે.

મુસારો એટલે પગાર ગણવાની રીત.

પગાર મહીને જેટલા રૂપિયા હોય, અને જેટલા દિવસનો પગાર કાઢ્યો હોય તે બંનેનો ગુણાકાર કરી, તે ગુણાકાર પર એક મીડું ચડાવવું. પછી તે રકમને ત્રણે ભાગવા. ભાગાકાર આવે તેટલા દોકડા જવાબ આવે.

કાચા પાકા તોલના હિસાબની રીત.

જેટલા ગણ કાચા કલા હોય, તેના શેર કરીને જેટલો તોલ કલા હોય, તેટલાએ ભાગવા. ભાગાકાર પાકા ગણ થશે.

જેટલો તોલ કીધો હોય, તેનો જગણી તરફનો દુન્ને આંકડો હોય,

Xવર્ગ એટલે એટલાને એટલાનો ગુણાકાર.

તે આંકડા વડે જોટલા કાચા ગણ્ય કીધા હોય તેના ગુણ્યાકાર કરવો. ગુણ્યાકાર જે આવે, તેમાં દશે પા, વીંશે અરધો. ત્રીંશે પોણા, ચાલીંશે એક એ મુજબ રકમ ધારવી. એ રકમને કહેલા કાચા ગણમાંથી બાદ કરવી, એટલે બાકી પાકાગણ્ય રહેશે. હવે જે રકમ જોટલા ગુણ્યાકારના બદલામાં બાદ કરી છે, તે રકમનો નેટલો ગુણ્યાકાર લખ, તેમાં કહેલા શેર ઉમેરવા. પછી તેનું પણ્ય ગણની પેઠે કરવું, એટલે પાકા શેર આવશે. એ મુજબ રૂપિયા બારનું પણ્ય કરવું.

દાખલો લઈએ કે ૧૨ ગણ્ય ૧ શેર ને ૨ રૂપિયાબાર કાચા છે, અને તોલ ૪૩ છે. હવે તોલની જમણી બાજુનો આંકડો ૬ છે તેને ૧૨ ગણ્ય કાચાએ ગુણ્યા, એટલે ૩૬ આવ્યા. હવે ત્રીંશ ઉપર ગુણ્યાકાર આવ્યો માટે એક ધારવો. એ એક બારમાંથી કાપ્યો બાકી ૧૧ ગણ્ય પાકા રહ્યા. હવે એક બાદ કર્યો છે માટે એકના ૪૦ અને એક શેર છે તે ગણી કુલ ૪૧ થયા. અને ૧૧ ને ત્રણે ગુણ્યા એટલે ૩૩ આવ્યા. ત્યારે ૪૧ માંથી ૩૩ ગયા બાકી ૮ રહ્યા. આઠને ત્રણે ગુણ્યા એટલે ૨૪ થયા. વીંશ ઉપર છે માટે બાકા કપાશે. ૮ માં થી બાકા ગયો બાકી ૭ રહ્યા તે શેર આવ્યા. હવે પોણાના ત્રીંશ, અને એ રૂપિયાબાર કહ્યાં છે તે મેળવ્યા એટલે ૩૨ થયા. $૭ \times ૩ = ૨૧$ થયા, ૩૨ માં થી ૨૧ બાકા ગયા બાકી ૧૦ રહ્યા, તેને ત્રણે ગુણ્યા એટલે ૩૦ થયા, એટલે લગભગ બાકા કપાય. માટે ૧૦ માં થી બાકા ગયો બાકી ૯ બાર રહ્યું. તે જવાબ ૧૧ ગણ્ય ૭ શેર ને ૯ રૂપિયા બાર.

જે તાળું હોય તે ૨૧ મો, ૪૪ હોય તે ૧૧ મો, ૪૮ હોય તે ૬ ફો, ૫૦ હોય તે ૫ મો, અને ૬૦ હોય તે ૩ ભાગ બાદ કરવાથી પણ્ય પાકા ગણ્ય આવે.

डिक्शन.

अमेरिका	आदि	उत्पत्ति
अस्त्रा	आदीश्वर	उत्तयो
अयोध्या	आस्ट्रेलिया	उज्जन
अणहिलवाड	आटलांटिक	उभयान्वयी
अनीति	आल्प्स	उस्वेक
अरुणप्रकाश	आग्रा	उछेयी
अवतर्षो	आयुष्य	उदकप्रनाह
अलाउदीन	आशिर्वाद	उष्णताबाइ
आधिकार	इंडां	एशिया
अस्वार	इंडियन	ओळंग्या विना
अलतमश	इकन्युमन	ओचितो
अफघानिस्तान	इंग्लंड	अंग्रेज
अर्पण	इन्साफ	कर्यो
अलिफखां	इब्राहिम	क्लेकटर
अभ्यास	इच्छा	कामिटी
अव्यय	इस्पताल	कर्णाटक
अकर्मक	इत्यादि	कल्लिजर
अलमस्त	ईश्वर	कर्नाल
अग्नि	उत्पन्न	कल्प्या
आसिस्टंट	उत्तर	कामश्वाटका
आफ्रिका	उद्यम	काश्मीर

कालिदास
 किल्लो
 क्रियापद
 क्रियाविशेषण
 कीर्ति
 कुतबुद्धी
 कुल्ली
 कुकर्म
 कुमारिका
 कुद्रती
 कूदको
 कृपालु
 कृष्ण
 केपआवृण्डहोप
 केवलप्रयोगी
 कोर्ट
 क्रोध
 खंडियेर
 खिस्ति
 खुन्नस
 खुल्लुं
 गणपति

गर्भवती
 ग्यासुदीन
 गिरनार
 गुन्हा
 गुस्सो
 गूजरात
 गृहस्थो
 ग्रेटब्रिटन
 गोळार्द्ध
 ग्रंथ
 चप्पु
 चरित्र
 चमत्कार
 चित्र
 चिद्दी
 चित्ता
 चित्त
 चित्ता
 चोरुखा
 चंद्र
 चंद्रगुप्त
 छिद्रो

छेतर्पा
 छेले
 छत्र
 जगकर्ता
 जग्या
 जन्म्युं
 जलालुद्दीन
 जलचकी
 ज्वाळामुखी
 जयिसखां
 जुक्त
 जूलम
 जिहो
 जर्याशखरी
 जोद्धा
 जिकर
 झम्पर
 टकर
 टट्टु
 टेम्स
 टोग्रल
 डाहो

तख्त
तिरौरी
तिरस्कार
तीर्थ
तर्कशक्ति
तुर्की
तेमुर
दक्षिण
दरियो
द्वारिका
दिवस
दिशा
दिल
दिल्ली
दिलासो
दिंग
दुर्गुण
दुर्बल
दुर्गध
दुनिया
दुश्मन
दूभावाय

दूधपाक
द्रव्य
द्रढ
देवगिरि
देस
दोहिली
घर्ष
ध्यान
नहि
नर्या
नर्मदा
नगरठठा
नकी
नासरुद्दीन
नामांकित
न्याय
न्यायाधिश
निशाल
निरांत
निर्दय
निमकहलाल
निभयपणे

निश्चय
निस
निजामुद्दीन
नियम
निहाली
न्युझीलांड
नैरुस
पक्की
परमेश्वर
पश्चिम
पर्वत
पराक्रम
पथथर
पस्तायो
पंक्ति
प्रतिष्ठा
प्रमाणे
प्रभास
प्रख्यात
प्रभु
पारिस
पारदर्शक

पामिफिक
 पहोच्चो
 प्याला
 प्राणी
 प्रांत
 प्रार्थना
 प्रीति
 पुस्तक
 पूल
 पूजा
 पूण्य
 पृथ्वी
 पृथुराज
 प्रेम
 पौत्र
 फर्दुमी
 फिटकार
 फरजो
 फटडी
 फूल
 फिरंगी
 फ्रान्स

फितूरी
 फिरोजुद्दीन
 बच्चा
 धंदुक
 बलात्कार
 बख्तर
 बास्तील
 बाजू
 बलपूजा
 बाकत्रिया
 बिलोरी
 बिहामणुं
 बुद्धि
 भट्टी
 भवभूती
 भक्ति
 भविष्य
 भूमध्य
 भूत
 भजयत
 महाभारत
 महिष

मधपूडो
 मनुष्य
 मर्यादशील
 मल्हारराव
 महोला
 महाकाळेश्वर
 मवजुद्दीन
 मश्करो
 मग्न
 मच्छर
 मंदिर
 मालूम
 मार्जिस्ट्रेट
 मार्फत
 मिजाज
 मिसर
 मिनिट
 मिनारो
 मिलकत
 मित्र
 म्युनिसिपाल
 मुबल

मूकबुं
मूर्ति
मूलक
मूर्ख
मूढकेल
मूलभेद
यत्न
यत्
यूरोप
रलियामणुं
रजपूत
रमणिय
रामेश्वर
रुपिया
रुद्रमालो
रुक्नुद्दीन
लक्ष्मी
लाटूद
लुच्चा
लुधिआना
लूटी
वर्ग

वच्चे
वस्तु
वर्णन
वस्ती
व्यवहार
वक्ष्या
वल्लभीनगर
वटेमार्गु
वनस्पति
वद्दी
वर्तमान
वस्तु
वक्कर
वहेर्या
व्याधी
वायव्य
यादाविवाद
यातप्रवाह
वाक्य
विचार
विश्वास
विशेष

विलायत
विद्वान
विद्याचळ
विद्या
विक्रम
विश्वामित्रि
विक्टोरिआ
विस्तार
विभक्ति
विसारे
विस्तारी
विठ्ठल
विगत
शारियाम
शब्द
शक्ति
शत्रु
शक्यभेद
शब्दयोगी
शरुस
श्राम
वक

शिकार	स्वधर्मी	सिद्धाचळ
शिवलिंग	सद्गुण	स्तुति
शिखर	स्नेही	सूतराउ
शिक्षक	सकर्मक	सूक्ष्मदर्शक
श्रीस्थळ	संतोष	स्टेशन
शूर	स्थाप्युं	सेनापति
शेफील्ड	स्थावर	सैबीरिआ
शेत्रुंजो	स्थानेश्वर	हजूर
स्लेट	सिंधव	हिंसाव
स्पेन	स्थिर	हिंमत
सर्व	सिंध	हिंदुस्तान
समुद्र	स्थितिस्थापक	हिमायती
सहस्रलिंग	सिंह	हिमालय
समाप्ति	सिकंदर	हिस्सा
सरस्वती	सिद्धराजजयासिंह	हिमाचार्य
सबक्तगीन	सिद्धपुर	हिंसारी
सरूत	सिंहलाद्विप	हूमला
सत्तावीश	सिसोळीया	हुकम
स्वतंत्र	स्त्री	होशियार
स्वभाव	सुद्धां	क्षेत्र

વર્તમાન વહીવટ.

(માસિક ચોપાનીયું)

આ ચોપાનીયું જનતાં સુધી દિંદુરતાનાની અંદર ની-
કળતાં નાગામ ન્યુમપેપરની અરજ સારશે. દરેક ખાતાની
અને દરેક દેશની નાની મોટી દરેક ખાતર આ ચોપાનીયાં
દારે દેશમાં આવશે. મતજ્ઞ કે દરેક ન્યુમપેપરના કા-
ચેલી સાર આ ચોપાનીયામાં જ સવામાં આવશે. એટલુંજ
નહીં પણ નિહાન પુરેના હયાથી જાણેલા વિદ્યા, કળા,
કુશલ, અને દેશ દરેક નિષેધ દાખલ કરવામાં આવશે.

આ ચોપાનીયું દરેક અંગ્રેજી મહિનની પદવી તા-
રીખેજ પદાર પડશે, અને તેનું લગભગ પહેલો અંક
પહોંચ્યા પછી તુરંતજ લેવામાં આવશે.

આ ચોપાનીયું ગુજરાત શાળા પત્રથી દોહું,
બુદ્ધિ પ્રકાશથી ન વિજ્ઞાન વિજ્ઞાસથી સવાયું અને
માસિક સાર સંગ્રહથી ખમણા કદનું પણ તેમ જતાં
તેની કિંમત ગાર માસે માત્ર નવ આનાજ અગાડથી
આલક ચનાર પડેથી લેવામાં આવશે, સિવાય પોષ્ટર
ન્યાદે પડશે. પાછળથી આલક ચનાર પાસેથી ગાર આના
અને પોષ્ટ અર્થ લેવામાં આવશે.

આલકાએ એક ક્યારેથી નીચેના શીરનામે પોનાનાં
નામ નોંધાવાના ખાતર આવવા. તેમને અમે એટલી છુટ
આપીએ છીએ કે આ ચોપાનીયું પસંદ ન પડે તો તેના
પહેલો અંક બેટ દાખલ મળી પછીથી નહીં મોકલવા
લખશે તો તેમ કરવામાં આવશે.

મગનલાલ ઝવેરચંદ શાહ.

લીંબડી—કાઠિયાવાડ.

